

2018/3

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XLVI. ÉVFOLYAM

A víz és az ember

Győr-Moson-Sopron megye

HONISMERET

XLVI. évfolyam, 3. szám
2018. június

Kiadja a HONISMERETI SZÖVETSÉG
1088 Bp., Múzeum krt. 14–16.

FELELŐS KIADÓ:
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
elnök

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
FEHÉR JÓZSEF
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA
GÖNCZI AMBRUS, HALÁSZ PÉTER
HÁLA JÓZSEF, KOVÁCS GERGELY
KOVÁTS DÁNIEL, SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
ZIKA KLÁRA

SZERKESZTI:
HÁLA JÓZSEF
SZERKESZTŐSÉG:
Budapest V., Magyar u. 40.
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: +36 1 327 7761
Internetes elérési cím: www.honismeret.hu
INDEX 25387
E-mail: honismeret25@gmail.com

Megjelenik
az **Emberi Erőforrások Minisztériuma**
a **Nemzeti Kulturális Alap**
és a **Magyar Nemzeti Múzeum**
támogatásával.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.
Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely
postáján, a hírlapot kézbesítőknél,
www.posta.hu WEBSHOP-ban
(https://eshop.posta.hu/storefront/),
e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon +36 1 767 8262 számon, levélben
a MP Zrt. 1900 Budapest címen.
Külföldre és külföldön előfizethető
a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu
WEBSHOP-ban (https://eshop.posta.hu/
storefront/), 1900 Budapest, +36 1 767 8262,
hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak:
egy évre 1980 Ft, fél évre 990 Ft

Arculat: Farkas Anna
Technikai szerkesztő: Geiger Annamária
Nyomdai munkák:
Opticult Bt., mondAT Kft.
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Alexay Zoltán, Dr. biológia-földrajz szakos tanár,
nyugalmazott főiskolai docens, Győr
Andrásfalvy Bertalan, DSc. néprajzkutató,
professzor emeritusz (Pécsi Tudományegyetem),
Hosszúhetény
B. Szabó Márta helytörténész, Ipolyság
Bakó Endre, Dr. újságíró, Debrecen
Balázs Lívia etnográfus, Győr
Bánkiné Molnár Erzsébet, DSc. levéltáros, történész,
Kiskunfélegyháza
Borkai Zsolt polgármester, Győr
Csáky Károly, PhD. ny. tanár, etnográfus, Ipolyság
Debreczeni-Droppán Béla elnök,
Honismereti Szövetség, Budapest
Dukrét Géza ny. tanár, Nagyvárad
Gerencsér Péter, PhD. történész, újmédia-kutató, Szeged
Gesztesi Enikő, PhD. klasszika-filológus, középiskolai tanár,
Szekszárd
Gy. Lovassy Klára ny. múzeumigazgató, Veszprém
Halász Péter ny. főtanácsos, Gyimesközéplek
Horváth Győző ny. középiskolai tanár, néprajzkutató,
Farád
Karacs Zsigmond helytörténész, Budapest
Karácsony István, Dr. ny. tanár, általános iskolai igazgató,
helytörténész, Darnószeli
Máriás József ny. újságíró, irodalomtörténész,
Szatmárnémeti
Némáné Kovács Éva könyvtáros, Dr. Kovács Pál Könyvtár
és Községi Tér Kisaludgy Károly Könyvtára, Győr
Novák László Ferenc, DSc. néprajzkutató,
c. múzeumigazgató, Nagykőrös
Oltárczi Ferenc ny. középiskolai tanár, Sopron
Simon Gábor tanár, a Felsőörsért Közalapítvány elnöke,
Felsőörs
Simonik Péter, PhD. egyetemi docens,
Széchenyi István Egyetem (Győr), Tatabánya
Somfai Attila, PhD. okl. építészmérnök, egyetemi docens,
Széchenyi István Egyetem, Győr
Szende László, Dr. történész, régész, Budapest
Tóth Vilmos történész, kulturális antropológus, Győr
Vehrer Adél, PhD. néprajzkutató, egyetemi docens, Győr
Viczián István, Dr. geológus, Budapest
Zsikó Zoltán ügyvezető igazgató,
Babits Mihály Művelődési Központ, Szekszárd

A borítón:
Győr látképe, Gabriely József akvarellje 1850-ből
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, T7044)

TARTALOM

Köszöntjük a XLVI. Országos Honismereti Akadémiát

Győr, 2018. július 2–6.

Polgármesteri köszöntő (*Borkai Zsolt*)3

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Orczy Lőrinc: Búcsúzás Abaúj vármegye rendeitől5

FÓRUM

Séták a honismeret forrásvidékein (*Karacs Zsigmond*).....7

Jobb sorsra érdemes romok a Káli-medencében (*Oltárczi Ferenc*)12

HAGYOMÁNY

A víz szerepe a Rábaköz szokás- és hiedelemvilágában (*Balázs Livia*)..... 14

Hany Istók a vallásos és a tudományos világkép metszéspontján (*Gerencsér Péter*)..... 20

A templomos-monda hagyományozása és továbbélése a Sokoróalján (*Vehrer Adél*)30

A Rábaköz népzenei öröksége (*Horváth Győző*)35

KÖZGYŰJTEMÉNYEK

Co : op – topotéka. Budapest Főváros Levéltára „A közösség mint lehetőség” elnevezésű nemzetközi programban (Összeállították: *a topotékák adminisztrátorai*)..... 44

TERMÉS

A Szigetköz múltja és jelene (*Alexay Zoltán*)50

Folyóvizek és urbanisztika a történeti és a mai Győr példáján (*Somfai Attila*)..... 62

A szigetközi Dunaremete–Magyaróvár hajóállomás története (*Karácsony István*)70

Takács József síremléke és a mindszentpusztai Bay-sírok (*Tóth Vilmos*)73

KRÓNKA

A régi könyvek szerelmese.

Tapolcainé dr. Sáray Szabó Éva születésnapján köszöntése (*Simonik Péter*)79

In memoriam

Kallós Zoltán emléke (*Andrásfalvy Bertalan*)81

„Azok vagyunk, akik vagyunk!” Fájdalmas búcsú Kallós Zoltántól (*Halász Péter*).....85

Kitüntetett honismerők

Bartha Éva. Magyar Érdemkereszt, 2018 (*Debreczeni-Droppán Béla–Halász Péter*)91

Halász Péter. Kőváry László-díj, 2018 (*Dukrét Géza*).....93

Tolna Megyei Egyed Antal Honismereti Egyesület.

Az Év Tolna Megyei Civil Szervezete, 2017 (*Zsikó Zoltán*)95

Somfai Tiborné. Gárdonyi Géza-díj, 201897

Rásky Mihályné. Örökség Díj, 2018 (*Simon Gábor*)97

KÖNYVESPOLC

ES–albumok. Szellemi utazás a csodák földjén (<i>Máriás József</i>).....	99
Történeti tanulmányok Erdélyről, a Partiumról és Nagyváradról (<i>Dukrét Géza</i>).....	103
Ipolyság története dióhéjban (<i>B. Szabó Márta</i>).....	104
Régészeti olvasókönyv Kőszegről (<i>Gy. Lovassy Klára</i>).....	105
Egy hézagpótló vallástörténeti monográfiáról és szerzőjéről (<i>Csáky Károly</i>).....	106
Tanulmánykötet a báró Podmaniczky családról (<i>Viczián István</i>).....	107
Mozaikok az Egyed Antal Honismereti Egyesület negyedszázados működéséből (<i>Gesztesi Enikő</i>).....	108
Két könyv a Jászok Egyesületéről (<i>Bánkiné Molnár Erzsébet</i>).....	110
Debreceni élcslapok (<i>Bakó Endre</i>).....	112
Színvonalas monográfia Dunakeszi történetéről (<i>Szende László</i>).....	113
Barabás László könyve ünnepeink népi színházáról (<i>Novák László Ferenc</i>).....	116

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

Válogatás a Győr-Moson-Sopron megyéről megjelent honismereti vonatkozású könyvekből (2012–2017) (Összeállította: <i>Némáné Kovács Éva</i>).....	121
---	-----

Tisztelt Szerzőink!

Kérjük, hogy a folyóiratunkba szánt írásait lehetőleg elektronikus úton egyszerű Word formátumban szíveskedjenek megküldeni a honismeret25@gmail.com címre. Továbbá kérjük, hogy a terjedelem kötöttségére való tekintettel a megküldött írás ne haladja meg a 4–5 oldalt (10–15 ezer leütést), az esetleges hivatkozások esetén lábjegyzetelést kérünk, a képmelléleteket szintén elektronikusan, lehetőleg 300 dpi felbontásban kérjük megküldeni. Aszerzői korrektúrát szintén elektronikusan úton küldjük meg.

Lapzárta minden páratlan hónap 5-én, megjelenés minden páros hónap 10-én. A közlésre szánt cikkeket a szerző nevének, titulusanak és címének feltüntetésével tudjuk fogadni. Kérjük, hogy a lábjegyzeteket vagy irodalomjegyzéket tartalmazó írások esetében a hivatkozások, bibliográfiai adatok legyenek hiánytalanok, pontosak és azok a Honismeretben használt formában készüljenek! Ellenkező esetben a cikket nem áll módunkban elfogadni!

a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Honismeret Szerkesztősége (1053 Budapest, Magyar u. 40.),

Magyar Nemzeti Múzeum Könyvesboltja (1088 Budapest, Múzeum krt. 14–16.)

Köszöntjük a XLVI. Országos Honismereti Akadémiát

Győr, 2018. július 2–6.

Polgármesteri köszöntő

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata és Győr város közössége nevében szeretettel köszöntöm Önöket!

Győr nem csak jelenében, de történelmében is Magyarország meghatározó városa, mi pedig, akik itt élünk, ezt a történelmet, hagyományainkat, legendáinkat számos formában igyekszünk megtartani a fiatalok emlékezetében, élővé tenni modern világunkban is. A törököket kiűző vaskakas kukorékolása, Napóleon elhajított ágyúgolyója, a céhlegények vastuskóba vert szegei, a löcsei fehér asszony története, a Xántus János alakját őrző Old Shatterhand, Jedlik Ányos találmányai, a fröccs eredete, a Szent László koponyacsontját rejtő herma, vagy az Írországból hozzánk érkezett Könnyező Szűzanya kegykép csak néhány kiragadott példa múltunk érdekes pillanataiból, mint ahogy a már említett Jedlik Ányos mellett Baross Gábor, Zichy Ferenc, Richter János, Boldog Apor Vilmos, Petz Aladár, vagy éppen Batthyány Lajos csak néhány név azon győri kötődésű magyarok közül,

A győri Városháza (Némáné Kovács Éva felvétele)

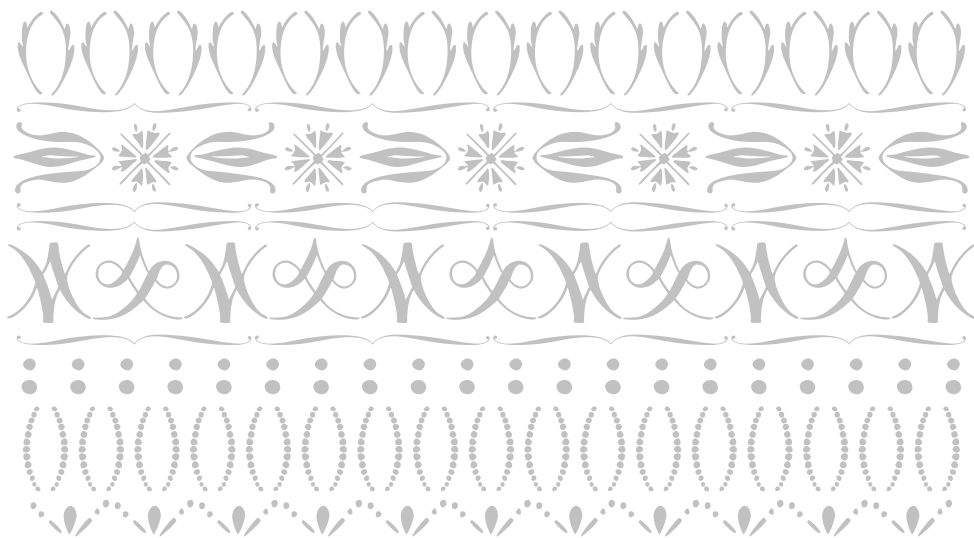
akik ezért a gazdag történelemért, kultúráért, egyszóval a közösségért rengeteget tettek. S ugyanígy sorolhatnám azokat a helyeket, ahol szinte megelevenedik a történelem: a győri Káptalandombon, a Bazilika tövében, vagy a nagytemplomba belépve, az öt templom utcájában, a Belváros barokk épületei között, a jellegzetes sarokerkélyek alatt, a hangulatos szűk utcácskákban, a műemlékeket szemlélve – amelyekben az ország harmadik leggazdagabb települése a miénk –, vagy a csodálatos folyóparti sétányokon, a várfal mentén megérint bennünket a történelem, és korokon átívelően repít magával.

Polgármesterként büszke vagyok arra, hogy egy olyan közösség a miénk, amely ezt a csodálatos örökséget nap mint nap ápolja, óvja, őrzi és élővé teszi. Nem csak neves kulturális intézményeink, de a lokálpatrióta polgárok is sokat tesznek azért, hogy mindez méltó módon maradjon meg az utánunk jövők számára. Ez a városunkra jellemző elkötelezettség tette lehetővé, hogy 2017-ben sikeresen rendezhettük meg hazánk első olimpiai eseményét, az Európai Ifjúsági Olimpiai Fesztivált, és ez tette lehetővé, hogy az Európa Kulturális Fővárosa 2023-as pályázatának első fordulójából továbbjussunk, és egyike legyünk annak a három városnak, amelyik még esélyes a cím elnyerésére.

Győr lüktető fesztiválváros is, s programkínálatunkban számos esemény a hagyományok ápolását szolgálja, talán elég csak a Szent László Napokra, vagy a Barokk Esküvőre gondolni. Az önkormányzat folyamatosan újítja fel a város műemlékeit, a temetőkben fellelhető hadisírokat, a különböző emlékhelyeket, miközben minden évben új köztéri alkotásokkal gazdagodunk, és nem csak az önkormányzat, de a helyi vállalkozások és a lokálpatrióta győriek felajánlásaiból is.

Mindezek miatt is úgy gondolom, az Országos Honismereti Akadémia otthon érezheti magát nálunk, mi nagy szeretettel várjuk Önöket! Érezzék magukat nagyon jól, töltsék hasznosan az időt Győrben, és térjenek vissza látogatóként az év bármely szakában!

Borkai Zsolt
polgármester

Tanítómestereink

Orczy Lőrinc: Búcsúzás Abaúj vármegye rendeitől¹

Tekintetes Nemes Vármegye!

Jámbor eleink az emberek élete folyása által előfordulható dolgoknak jó vagy rossz ki-
meneteléről soha másképpen nem jövendöltek, hanem ezen köz példabeszéddel: *Elvალaszt-
ja hét tél, hét nyár.*² Majd szintén harmadszor múlik hetedik tél s hetedik nyár,³ hogy enge-
met idegent, esméretlent ezen tartományra vetett a sors. [...]

De mit hozhatok én elő ami tetszetes, fényes vagy különös dicséretre érdemes? Semmit
nem mutathatok, ami nevemnek valamely fényt, személyemnek nagy becsét adhatna kü-
lönösen; mert valami jó, díszes, dicséretes történt igazgatásom idejében, az mind közös
azon polgártársaimmal, kik vélem munkálkodtak. [...] Tészek tehát különös megesmé-
réssel illendő köszönetet a nagyméltóságú, nagyságos, főúri és nemesi rendeknek, hogy
engemet sok és bizonyára nehéz és kétséges dolgokban bölcs tanácsokkal segítettek, mert
(hogy ifjabb s nevendék társaink is tudhassák) húsz esztendőnek forgása alatt ezen tar-
tomány felett is, nem mindenkor tetszett fel, nem mindenkor nyugodott le a nap szokott
tündöklő fényességében; voltak nekünk is ezen N. Vármegyében borongó felleges napjaink,
melyek villámlással, káros égiháborúkkal, záporokkal ijesztettek s rémítettek, melyeknek
elhárítására nagy lelkierő, fáradhatatlan munka és eltökélt jó szándék kívántatott... [...] Viseltük tehát közönségesen sorsunkat, mint illetett férfiaknak, kik felséges fejedelmeket, élő
törvényeiket s hazájokat egyenlő buzgósággal, igaz színezés nélkül való hódolással tisztelik,
szeretik és szolgálják.

Ami a belső lélekesméretnek bizonyosságát illeti, dicsekedhetnék azzal, hogy az adózó
népnek pártfogása mindenkor szívemhez úgy odanőtt, hogy rövidségeknek orvoslásában,
terheinek kisebbitésében, és egyenlő el-osztásában különös buzgósággal iparkodtam [...].

Talán ugyan azt várná egy valaki, hogy én ezen díszes épületnek az új vármegyeházának
felépítésében keresem nevem és hivatalom viselésének dicséretét; távol legyen T. N. Vár-
megye! Tudom én (mivel magam is sokat építettem, és még többet építeni láttam), hogy az
ilyetén nagy és címeres épületekre sok ezer szegényeknek véres verejttéke vagyon tapasztva.
Jól tudom, hogy azon fehér mész, mely falait az illetén alkotmányoknak ékesíti, az sokszor

1 300 évvel ezelőtt Tarnaörsön született báró Orczy Lőrinc (1718–1789) tábornok, főispán, költő. Mária Terézia
védelmében sa-ját költségén lovasezredet szervezve részt vett a hétéves háborúban, tábornokként vonult vissza
a szolgálatból. Fáradozott a magyar nyelv felemeléséért; a nemzeti ellenállás költőjeként tartják számon, Bes-
senyi György köréhez tartozott. 1767 és 1784 között Abaúj vármegye főispáni helytartója, főispánja. Kassán
kapcsolatot teremtett Batsányi Jánossal és Kazinczy Ferencsel. Itt közölt beszédét, amelyből kitérünk gondolko-
dása, Kazinczy közölte *Orpheus* című folyóiratában. Forrásunk: Első folyóiratunk: Orpheus. Sajtó alá rendezte:
Debreczeni Attila. Debrecen, 2001. 232–235. A szöveget a mai helyesíráshoz igazítottuk, megtartva a szerző
nyelvezetének sajátos vonásait. A kihagyásokat [...] jelzi. (A szerk.)

2 A régi szólás jelentése: hét év teszi nyilvánvalóvá valaminek a helyes voltát.

3 A háromszor hét arra utal, hogy Orczy 20 évvel ezelőtt kapta abaúji megbízatását.

a paraszt és pór nemzetnek könnyhullásával vagyon készítve, és néha vérrel is keverve; és azért, ha ilyen szemmel nézem ezen jeles épületet, inkább szomorú mint dicséretes látszatot mutathat. Mind-azonáltal más szemmel nézi azt azon polgár, ki hazájának s nemzetének boldogulását, régi szent törvényeinek megtartását a birodalomnak meg-maradásában helyezteti. Ezen ház, kit Vármegyházának nevezünk, tündöklő törvényeinknek úgyszólván tárháza. Itt vagyon s itt lesz hajdani nemes szabadságunknak örökös bizonyosága, és illetén kincznek illet valójában, hogy [...] a régi setétes, nedves, szoros hajlék helyett új, jobb és csinosabb helynek készítésére iparkodtak.

Ne is sajnálja a N. Rend, kinek itt szolgáltatik ki a törvényes igazság! Ne sajnálja a vármegyebeli szegénység izzadozását, fáradságát és ereje vesztegetését, mivel az ő boldogsága úgy vagyon öszvekötvé némely szabadsággal, hogy amíglen itt veszi ügyének elintézését, sem lenyomatástól, sem akármi erőszakos rövidségtől nem félhet; itt veszi orvoslását, és könnyebbítését terhének, mivel itt ülnek és vigyáznak azon személyek, kiket az ország a szegények pártfogására kirendelt, és a helyes panaszokat az Igazság mérő serpenyőjébe hányván törvényes ítéletet tesznek. [...]

Immár, T. N. Vármegye, mivel célja beszédemnek búcsúvételre, hivatalomnak letételére vala intézve, meg kell vallanom szívbeli keserűségtől elnyomattatván, mindazokat ki nem mondhatom szóval, amiket érzek! Ha egy jó barát barátjától elválván könnyeket bocsát, hogyne hullassam én azokat, ki sok barátimtól elválni akarok. Úgy vagyon, T. N. Rendek, sok szíves barátimat, esmért szolgálataimot hagyom el én, de szívemben rekesztem, és emlékezetek mindenkor édes gyönyörködtető léssen, és hamvamig fennmarad. [...] Itt fekszik vállaimon látszatosan esztendeim súlya, erőtlenségem napról napra nevelkedik, megaggott, roskadó tagjaim már terhet nem bírnak; látás, hallás fogy, a bágyadt testben a lelkierő is hanyatlak. A T. N. Vármegyéhez vonzó, igaz szeretetemből azon törődtem én, miképpen vállasabb, erősebb, ifjabb, és oly erkölcsökkel bíró személyre háríthassam hivatalomat, kiről bizonyos lehessenek, hogy a T. N. Vármegyc igazgatását mind a felsőségnek, mind a N. Statusoknak elégtételével fogja viselhetni. [...]

Továbbá fogyatkozásimról és minden megtörtént megbántásról bocsánatot kérek. Jól lehet igyekeztem szerint *Nemini gravis fui*,⁴ történhetett azonban, hogy némelyeket a N. Statusok közül keményebben is intettem, dorgáltam; de illetén cselekedetem is, hogy vagy személyes vagy közönséges jóra vala intézve, lelkem esmérete bizonyítja.

Hátra vagyon, hogy ezen T. N. Vármegyének buzgó belső egyenes indulatból áldással fejezzem be búcsúzásomat. A mindenható Felség adjon hosszas boldog életet élni minden rendeknek, tartsa meg ezen T. N. Vármegyének tagjai között a szép egyességet, mely nélkül semminémű társaság nem állhat! Virágozzanak itt szünet nélkül a jó erkölcsök, szaporodjon népe, kereskedése, gazdagsága és minden világi javai; kövér aratás, bő szüret gyönyörködtesse a földmívező községet, hogy úgy vígan szedhesse s hordhassa csűrjeibe munkájának béré! Csendes külső, belső békességet engedjen a Mindenható ezen Tartománynak, hogy úgy dicsőséges és szerencsés birodalma alatt felséges urunknak és királyunknak végzetlen áldomásáért, buzgó és vigasságos áldozatot mutathasson be naponként a nemzetek atyjának és gondviselőjének! [...]

4 Senkinek sem voltam terhére.

Séták a honismeret forrásvidékein

A Honismeret Napja immár tíz éve Bél Mátyás születésnapjához kötődik, teljes joggal, hiszen olyan tartalmas és számunkra nélkülözhetetlen életművet hagyott ránk, amely nélkül a XVIII. század Magyarországról nehezen és óriási munkával, vagy úgyse alkothatnánk képet. Számunkra is példaadó módon figyelembe vette az elődök munkáit. Ösztönző erővel hatott rá a humanista Oláh Miklós, az általa írt *Hungaria et Atila*ból Bél Mátyás 1735-ben a *Hungariát* megjelentette az *Adparatus ad historiam Hungariae* (Előkészület Hungária történetéhez) gyűjteményes kötetében, amelyet a készülő nagy munkája, a *Notitia Hungariae novae historico-geographica* (Magyarország újabb története és földrajza) forrásbázisaként használt. Bél Mátyás a megyeleírások mellé nélkülözhetetlennek tartotta a térképeket, ezért Mikoviny Sámuel kartográfust kérte fel ezek elkészítésére. Mindjárt az első, 1735-ben megjelent, Pozsony vármegyét tárgyaló kötet mellékleteként látjuk Mikoviny térképét, amelyek az ezt követő kötetekből sem hiányoznak. A jó kapcsolatukat erősítő, Bél Mátyás Mikoviny Sámuel két gyermekének is a keresztapja. De tudjuk azt is, hogy III. Károly utasította Mikoviny Sámuel a térképek elkészítésére Bél Mátyás megyeleírásaihoz. Szombathelyen dr. Tóth Gergely alapos és minden igényt kielégítő előadását hallhatuk. Az emlékeinkben lévő régi Pozsony Bél Mátyás utcáját ma Panenská ulicának hívják. Az ottani evangélikus templom lekésze volt, az utca végén a temetőt ahol nyugodott, rég felszámolták, Bél Mátyás (1684–1749) epitáfiumát a templom kertjében húzódó városfal őrzi. Mikoviny Sámuel (1700–1750) alakját Bél Mátyás *Compendium Hungariae Geographicum* című munkája örökölte meg.

A XVIII. század végén, 1792-től Vályi András (1764–1801) a pesti egyetem magyar nyelv- és irodalomtanára. 1796 és 1799 között adta ki *Magyar országnak leírása* című háromkötetes, hatalmas lélegzetű, máig haszonnal forgatható munkáját, „*Mellyben minden hazánkbeli Vármegyék, Városok, Faluk, Puszták; [...] Földes Urok, fekvések, történettyek, [...] feltehetően*.” Kutatásai közben bejárta az országot és hálásan köszönte meg gróf Batthyány József esztergomi hercegprímásnak: „*mert a halhatatlan érdemű Bél Mátyásnak kézírásait (néhány más iratokkal egyetemben) velem közleni méltóztatott*”. Olyan könyvet adott közre, amelybe még az írástudatlanok is beleolvashatnak, hiszen mindenki született valahol az országban, és talán mindenki kíváncsi a szülőhelyéről szóló sorokra. Tizenkét és félezer településről olvashatunk életteli tudósításokat, ezzel vetette meg az alapját az ország széles körű, részletes megismerésének. Olvastam róla, hogy legkedvesebb tárgya a honismeret volt. Míg Bél Mátyásnak küzdeni kellett a vármegyék nemesi jogokat és kiváltságokat féltők gáncsoskodásaival, addig Vályi András a vármegyei szolgabírák felülről megparancsolt közreműködését jobban igénybe vehette. 1798-ban *Magyar országnak földképét* is megjelentette, amelyet Karacs Ferenc metszett rézbe. Ferenczy Jakab így értékelte Vályi András munkásságát: „*Mit várhata tőle a magyar irodalom, ha tovább él, eléggé megmutatá [...] Magyarországnak leírása nagyon derék munka.*”

Honunk szebb keblű asszonyainak ajánlotta az 1831 januárjában megjelent *Hitelt* gróf Széchenyi István. Karacs Ferencné Takács Éva (1779–1845) az elsők közt kapta meg dedikálva a szerzőtől. Az előző évben már harmadik kötete is megjelent Takács Évának, aki

1822-től kezdve folytatott hosszú tollharcot a nők íráshoz való jogáért a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain, a társadalom, közgazdaság és közművelődés sokoldalú összefüggéseit taglalva. Széchenyi István felfigyelt az ott kifejtett gondolatokra. „Igyekez hazádat, mind geographiai, mind politikai, mind erköltsi, mind gazdaságébéli tekintetben megismerni. Ha hazádat megismered, lehetetlen, hogy azt igen nagy tekintetben ne tartsd, annak, és gyermekeinek boldogságát bizonyosan fogod, és tudod is munkálódni, mert akkor megismered, hogy hazádfiainak boldogságával a te boldogságod, és hazád betsületével a te betsületed elváthatatlanul vagyon összekötve. Hazánk ismerése [...] minden polgári kötelességeink között első [...]. Amíg erre kellő figyelmet nem fordítunk, addig méltatlan leszármazottjai vagyunk őseinknek, akik nekünk hazát szereztek és azt számunkra megtartották.”

Karacsék Pesten, az Ősz (ma Szentkirályi) utcai házukban irodalmi szalont tartottak fenn. Karacsot mint térképkészítő rézmetszőművészt és a háziasszonyt a házukban gyakran megforduló írók: Virág, Fáy, Kulcsár, Vitkovics, Kölcsey, Vörösmarty, Bajza és Kazinczy nagyra becsülték. Karacsné azt mondta: „Aki rendeltetését ismerve munkál, kinek gyönyöre embertársai boldogításával van összekötve, az betölti földi kötelességét.” Gazdaságunkban, kereskedésünkben úgy dolgozzunk, hogy ne csak fáradság legyen a mienk, hanem a haszon is.

Az 1830-as években jelent meg Fényes Elek (1807–1876) *Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben* című műve. A hatkötetes munka sikerét jelzi, hogy 1841-ben már második kiadása is megjelent. Ez és az ezt követő munkássága napjainkban is nélkülözhetetlen forrása a XIX. századi Magyarország közgazdasági, művelődéstörténeti és földrajzi, statisztikai viszonyainak. A legfőbb munkájának tekinthető hat kötete még a nemesi világ szemléletét tükrözi, de a birtoknemesség már nem látott kivetnivalót, ha településenként is megismerhetjük őket. A vármegyék készséggel bocsátották rendelkezésre adataikat az 1830-as évek nemesi összeírásairól. Ám ha ezeket vizsgáljuk, a vármegyei adminisztrációk felületes kezelése miatt sok névelírásra bukkanunk, így érdemes több forrásanyaggal összevetni. A falvak, városok lélekszámát a katolikus püspökségek 1800-as évek elejétől rendszeresen vezetett összeírásaiból vette, amelyeket szintúgy érdemes több oldalról ellenőrizni. Sajnos az 1851-ben megjelent *Magyarország geographiai szótára* még ugyanazokat a népességi adatokat hozza, mint a 10–15 évvel előbbi kötetek. Természetesen teljes joggal választotta Fényes Eleket az MTA levelező tagjává és kétszer is részesült az akadémiai nagyjutalomban az 1840-es években. 1848-ban megbízták az országos statisztikai hivatal szervezésével. 1849-ben a vészbíróság elnökeként működött, de mivel senkit nem ítélt halálra, a szabadságharc leverése után megmenekült a felelősségrevonástól. 1858-ban rendes tagja lett az Akadémiának, ám 1865-ben törölték a tagsági viszonyát. Mivel kormánylapoknak is dolgozott, 1867 után mellőzték. Betegségtől gyötörve, szegénységben halt meg 1877-ben Újpesten. Keleti Károly tartott emlékbeszédet felette. Az Erdély széli, partiumi honismeret legnagyobb elismerését a *Fényes Elek-emlékérem* fémjelzi.

A Temesváron született Pesty Frigyes (1823–1889) az 1848–49-es szabadságharcban való részvétele miatt többször elzárták. 1850 őszén azonban a temesvári kereskedelmi és iparkamara titkára lett. 1858-ban a *Delejtű* lapot szerkesztette, amelyben magyar helyneveket és emlékeket ismertetett. 1859-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. 1860-ban ismét fogságba került. 1861-ben országgyűlési képviselő. 1867-ben kezdeményezte a Magyar Történelmi Társaság megalakítását, közben hazai és külföldi levéltárakban kutatott. 1876-ban újra képviselő. 1877-ben az MTA rendes tagja lett. Jelentős tudományos munkásságot végzett, elsősorban történeti földrajzzal, helynévgyűjtéssel és Dél-Magyarország múltjával foglalkozott.

Mint az MTA levelező tagja kezdeményezte, hogy a települések határaitban levő földrajzi neveket és a hozzájuk kötődő hagyományokat gyűjtsék össze. Hatalmas, megyék szerint rendezett kéziratos gyűjteménye, a *Magyarország helységnévtára*, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található. Sorsa hasonló Bél Mátyás *Notitia Hungariae...* című munkájához, csak napjainkban kerültek egyes részei kinyomtatásra.

Az általa kidolgozott szempontok alapján kinyomtatott kérdőíveket 1864-ben a Helytartótanács utasítására minden falusi és városi előjárósághoz elküldték. Pesty Frigyes felismerte, hogy csak feljegyzés útján menthető meg az utókor számára a korabeli nyelvészeti és történeti értékű helynévanyag. Szinte hihetetlen bőségű topográfiai névformát sorol fel – amire választ vár – a kérdőívekben: „*A névgyűjtemény teljessége egyik főfontosságú érdek a tervezett munkánál. Minthogy minden községben van egy-két ember, sőt vannak többen is, kik lakóföldjüket legnagyobb részletekig ismerik, igen sok függ azon egyének helyes megválasztásától.*” A visszaküldött és kitöltött kérdőíveket általában a helység bírása és jegyzője hitelesítették, írták alá. Kitűnik, hogy sok helyen a területet jól ismerő emberek mellett egyéb forrásokat is igénybe vettek, például a nagyváradi tüzesvaspróba-lajstromot, Budai Ferenc *Magyarország polgári históriájára való lexikonát*, vagy Fényes Elek geográfiai szótárát. A nagy munkából csak halála előtt, 1888-ban jelent meg egy válogatás: *Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben* címmel. Megszívlelendő képviselőtársa, Bernáth Dezső feljegyzése: „*Az egymást gyorsan követő események hamar a feledés porával borítják az elhunytak emlékét, könnyen feledjük az elődöket – nem hálátlanságból, de mert a mindennapi élet küzdelmei között nem érünk rá érdemeikre gondolni.*”

A „*mágnesember*”, ezt írta Németh László Karácsony Sándorról (1891–1952). Az I. világháborús katonaevek után, amelyek során mindkét lábára megsebesült és utána egész életében két bottal járt, 1919 őszén vette át Tavaszmező utcai gimnázium első osztályát. Már az első év végétől elvitte tanítványait az éhező Budapestről szülőfalujába, Földesre. A helyi rabbinál elérte, hogy a zsidó gyerekeket is fogadták. Az osztályát a román fronton 1919-ben hűségesen küzdő székely hadosztály példájából hamarosan „*csucsai front*”-nak nevezték, s ez életük végéig kísérte őket.

A forradalmak után újjáéledő keresztyén ifjúsági mozgalmakba és a cserkészletbe szinte azonnal bekapcsolódott. Tíz éven át szerkesztette 1932-ig kora legszínvonalasabb középiskolai diáklapját, *Az Erőt*. Fáradhatatlanul járja az országot, úgy KIE- (Keresztyén Ifjúsági Egyesület), mint cserkészprogrammal, nem volt olyan középiskola, amelyet fel ne keresett volna. 1922 júliusában a dunapentelei régészeti ásatásoknál segédkeztek az országból öszszesereglett cserkészekkel. Karácsony Sándor szociográfiai adatgyűjtést végzett Földesen és a környékbeli falvakban. A szénázásokban rendszeresen járta a földesi fonót 1920-ban és 1921-ben, az ott tapasztaltakból született *A magyar cserkész daloskönyve*, a *101 magyar népdal* és a *Lányok ülnek a fonóban* című kiadvány. Az 1920-as évek elején az 1. sz. protestáns cserkészcsapathoz, Karácsony Sándor köréhez fűződik a falujárás-regélés. A poroszalai után volt a földesi téli tábor és az osztatlan magyar cserkészlet azóta indult regőlő körútjára. Szilassy Aladár még 1912-ben elhunyt, a regőscserkészlet protestáns ága őt tekintette szellemi atyjának, úgy tűnik, 1922-ben már az ő nyomdokain indultak tovább.

Karácsony Sándor a népi kultúra, a néprajz, a népdal szerelmese volt. Diákjai közül gyakran időzött Földesen Morvay Péter és Lükő Gábor, mindketten a néprajz kutatóivá váltak. Nemesyszer idézték fel nekem a földesi népdalokat. Morvay Péter így emlékezett: „*A családi szellemi örökségen kívül a cserkészlet hozott közel a néphagyományhoz. Ebben nagy szerepe volt a neves pedagógusnak, Karácsony Sándornak, aki osztályfőnököm és cser-*

Cserkészek a Magyar Nemzeti Múzeum dunapentelei ásatásán 1922 nyarán, középen Megyericsy Béla, jobb szélén Karácsony Sándor

készparancsnokom is volt.” A cserkészeknél eleinte a népdal mégis a perifériára szorult, csak egyes csapatok, így Karácsony Sándorék ápolták csupán.

A földesi faluszélen kergeti a labdát egy felvidéki fiú, Boross Zoltán (1906–1998), aki nagyszüleinél van látogatóban – Karácsony Sándor Tavaszmező utcai diákjaival 1925 nyarán. A néhány évvel idősebb Boross Zoltán Pozsonyban jár egyetemre, ahol az alig egy hónapja alakult cserkészcsoport, a Szent György Kör tagja. A következő év júliusának első hetében a liptószentiváni kúrián jött össze a három, a prágai, a brüsszeli és a pozsonyi Szent György Kör és elhatározták, hogy együtt lesznek irányítói a csehszlovákiai magyar cserkészetnek. Velük volt Scherer Lajos losonci tanár, *A Mi Lapunk* szerkesztője, ez a diáklap lett aztán a Szent György Kör hírneműje. 1926-ban Balogh Edgár elindította a nyári regösjárásokat Szlovénia és Ruszinszko magyarlakta falvaiban. Hatalmas szociográfiai és néprajzi anyagot gyűjtöttek össze, a hatóságok akadékoskodásai ellenére. Példaképek: Ady Endre, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső.

Balogh Edgár 1927 áprilisára megszervezte Móricz Zsigmond felvidéki előadói körútját. Előzetesen *A Mi Lapunk* márciusi számában már megjelent az író *Gyalogolni jó* című írása. Körútján a feledi nagyállomáson Boross Zoltán köszöntötte Ady Endre *Levélféle Móricz Zsigmondhoz* című verse citátumával. *A Mi Lapunk* októberi számában Makkai Sándor erdélyi református püspök üzenetben helyeselte a felvidéki ifjúság törekvéseit és a *Magyar fa sorsa* című munkájában nagyra értékelte Ady Endre életművét.

A Szent György Kör 1927-ben további regősjárásokat szervezett. 1928 januárjában már Möricz Zsigmond nevével kapcsolták össze a regösmozgalmat. A továbbiakban a hatóságok betiltották a szlovákiai falujárásokat, már csak Kárpátalján engedélyezték. Augusztus 3-ától mégis sikerült megrendezniük a gombaszögi táborot. „A zöldliliomos Szent György Kör-cserkészlobogó lengett a tizenhat méter magas zászlórúdon, az örsi zászlók egyik oldalán pedig az örs tájneve volt olvasható, a másik oldalán pedig a regösök és a Szent György körök pirossal kivarrt jelvénye, a sarló.” A táborozás alatt felvették a *Sarló* nevet. Boross Zoltán pedig az alakulástól élete végéig gyűjtötte a könyvtárnyi nagyságúra nőtt anyagot, amely 1978-tól a debreceni Déri Múzeum Irodalmi Gyűjteményében várja a kutatókat. A felvidéki magyar ifjúság pedig Gombaszögön tartja rendszeresen a honismeretet is ápoló kulturális seregszemléjét.

Morvay Péter (1909–1994) a gimnázium felső osztályait Karácsony Sándor keze alatt végezte. 1927-ben érettségizett. Tanára példája nyomán Morvay Péter elhivatott szerelmese lett a táj- és népkutatásnak. Egyetemi tanulmányaiban ugyan fő tantárgyai a magyar és a német voltak, de a néprajztudós Györffy István előadásai tették rá legmélyebb hatást. Doktori disszertációját az Ecsedi-láp régi állattartásáról írta. Sőt, Györffy Istvánnak a nemzeti művelődés és a néphagyomány összefüggéséről írt korszakalkotó tanulmányának ő volt a felelős kiadója. Személyében a legtermészetesebb módon összefonódott a cserkészlet és a néprajzi munka. Kézikönyvei között nélkülözhetetlen volt a Bárdos Lajos szerkesztette *101 magyar népdal*, amely Kodály Zoltán előszavával 7 kiadást ért meg 1929–1945 közt, ugyan csak az 1930-ban megjelent, Karácsony Sándor által szerkesztett *Regös káté*, benne Györffy István *A cserkész és a néprajz* című tanulmányával.

Másfél évtizedes tevékenysége elismeréseként 1939-ben Morvay Pétert kinevezték országos regös szaktisztá. Hatalmas munkát vállalt magára. Nem feledkezett meg az elhunyt főcserkésről, 60 regöshaddal rendezett Országos Teleki Pál Portyázó Versenyt, több mint ezer falut kerestek fel az évek során. Az 1943-ban kiadott, általa összeállított *Regös Kalendáriumban* látjuk a célt; ami „*az egységes öntudatú és műveltségű nemzeti társadalom kialakításának szolgálatára*”. Ugyanakkor pályázatot hirdet „*Népi, naptári rigmusok, valamint az év egyes szakaihoz fűződő népszokások, hiedelmek, dalok, mondókák, stb. gyűjtésére*.” Itt már kibontakozását érezzük a háború utáni nagyívű tevékenységének az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtőmozgalomnak. Az eredményt tükrözik az 50-es évek első felében kiadott *Népünk hagyományaiból* kötetei. Szerkesztette a Néprajzi Múzeumban az *Adattári Értesítőt*, amely a gyűjtőkkel való kapcsolattartást szolgálta, és 1963-ban már az első találkozókat is megszervezte Tatán.

Morvay Péter rendkívüli hivatástudattal végzett önkéntes társadalmi munkája „*az akkori viszonyok három T-s kategóriájában inkább csak tűrtnek látszott, ezért is szabadultak meg tőle olyan könnyen a Néprajzi Múzeumból hatvanadik életéve betöltésével. Az 1937-től betöltött munkaviszonyát a háború és két évnél valamivel több idejű hadifogság szakította meg.*”

Morvay Péter nyugdíjba vonulása után is tovább folytatta a néprajzi gyűjtés szervezését, sőt, mivel megnövekedett a szabadideje, nagyobb részét már a Hazafias Népfront kebelében működő honismereti mozgalom szervezésével töltötte. Tapasztalatai egyenesen hivatottá tették a mozgalom meginduló folyóiratának, a *Honismereti Híradó*, majd csak röviden *Honismeret* szerkesztésére. A megbízatás ugyan pünkösdi királyság volt, de továbbra is a szerkesztőbizottság tagja maradt és a változó diktatórikus körülmények sem szegték a kedvét, hogy a regöscserkészletben kitűzött cél érdekében a honismeret egyik legodaadóbb, legönzettelenebb munkása legyen.

Karacs Zsigmond

Jobb sorsra érdeemes romok a Káli-medencében

Közel egy évtizede olvastam egy kiadványt Veszprém megye középkori templomairól.¹ Eből megtudható, hogy többségük a helyreállítás nyomán jó állapotban volt, és a romok közül is sokat konzerváltak. E könyv szerint a megyében így is 23 elhanyagolt templom-, illetve kolostorrom található, közülük öt – a sóstókáli, a kisörsi, a kisaludi, a kerekikáli és a töttöskáli – a sokat látogatott Káli-medencében. Ugyan nem templomrom, de a püspöki Palotarom állapota is hasonló az előzőekéhez a szentbékállai temetőtől nyugatra. Alig van elfogadható magyarázat arra, miért éppen ezek maradtak ki a helyreállításból, hogy ebben a csodálatos környezetben egyetlen előbb említett rom környékén sem folyt ásatás, de egy kivétellel még minimális állagmegóvás sem.

A töttöskáli templomban a XIX. században még miséztek, aztán erősen pusztulásnak indult. A földprivatizáció következtében magántulajdonba került (hogy történhetett?), aztán

A töttöskáli templomrom

¹ Gondos Béla–Horváth Zoltán György: A Balatontól a Bakonyig. Veszprém megye középkori templomai. Romanika Bt., Budapest, 2005.

a tulajdonos, miután neki kellett volna gondoskodnia az állagmegóvásról, átadta a községnek. A község fáradozása eredményeként 2014-ben központi költségvetéssel megtörtént a falak állagmegóvása, de műemléki kutatásra – pénzhiányra hivatkozva – nem került sor. A lehullott kövekből egyetlen darabot sem lehetett elmozdítani! A főbejárat, a megtámasztó zsaluzat miatt pedig kimondottan csúnyára sikeredett.

Megbocsáthatatlan, hogy mindenki szeme láttára engedték széthordani a Kerekikál templomát, holott hatvan éve még vincellérek lakták. Úgy tudom, e templomrom még mindig magántulajdonban van. Nem tárták fel a Kereki-dombon levő földvár maradványait sem, noha valószínű, hogy itt tanyázott valaha Kál horka.

Nem történt egyetlen kutató kapavágás sem, hogy bizonyosságot szerezzenek arról, vajon a Szentbékállai határában fekvő Körtvélyesi-dűlő valóban római lakóházak maradványait rejti-e. Pedig minden korábbi gazda, akinek birtoka volt e területen, ha kicsit mélyebbre eresztette az ekéjét szántáskor, téglá-, cserép- és egyéb töredékeket talált. Más bizonyítékok is vannak: a szentbékállai Jókai u. 1 számú ház oldalfalában be van építve egy sírkőtöredék, az ugyanehhez tartozó pajta oromfalában egy másik sírkőtöredék látható, ennek a töredéknek a másik fele pedig a Helytörténeti Múzeumot gazdagítja. Írás szól arról, hogy a Körtvélyesi-dűlőben szarkofágot is találtak, igaz, ennek nyoma veszett.

Azt gondolná az ember, hogy ennyi tény birtokában legalább érdemes volna feltérképezni a római település körvonalait, mert ma még azt sem tudjuk bizonyosan, hogy mekkora volt. Talán egy lézeres légi felvétel ezt könnyen kideríthetné. Az egyáltalán nem valószínű, hogy itt a jövőben egy gigantikus beruházás kezdődne, amiért régészeti feltárást kellene végezni.

A közelmúlt infrastrukturális beruházásai ugyan áthaladtak e területen: víz-, gáz-, csatornavezeték. Ez utóbbi munkálatai során a kivitelező bejelentette az előkerült falmaradványokat a veszprémi megyei múzeumnak. A helyszínrre érkező szakemberek megállapították, hogy valóban római kori településen halad át a lefektetett vezeték – de a folytatásról szó sincs!

Vajon kinek kellene kezdeményezőleg fellépni a feltárást illetően? A veszprémi múzeumnak? A Balaton-felvidéki Nemzeti Parknak? A helyi polgármestereknek? Esetleg civileknek? Mindenkinek együtt? Na, de milyen szervezethez? Van ma a műemlékeknek igazi gazdája?

Évekkel korábban a *Népszabadság*ban és a megyei újságban egy hasonló olvasói levelet már közreadtam, de reakció nem érkezett.

Nagyon szomorú ez a helyzet, mert sok mindenre kerül pénz (mindenki tudja, miről beszélek), nagyon szép szavak hangzanak el a múlt megbecsüléséről, de amikor konkrét feladat megoldásáról van szó, az „illetékesek” széttárlják a kezüket.

Sajnos a romok tovább pusztulnak, s ha változás nem lesz, néhány évtized múlva magától is megoldódnak a problémák és akkor legalább nem kell semmit sem helyreállítani.

A földmunkák során előkerült római kori anyagból szép összeállítás látható a szentbékállai Helytörténeti Múzeumban.

Oltárcki Ferenc

HAGYOMÁNY

A víz szerepe a Rábaköz szokás- és hiedelemvilágában

„Istenünk, Te az emberek üdvözítésére szánt legdrágább titokzatos ajándékaidat, misztériumaidat a vízből fakasztod számunkra.”¹

Az idézet a katolikus egyház vízszentelési imádságából származik, s tömören megfogalmazza mindazt, amit az emberiség számára a víz ad: az élet, a fennmaradás lehetőségét minden élőlénynek, a testi és lelki megtisztulást az embernek. Nem véletlen, hogy jelenléte mindig meghatározó volt a népi kultúrában, átszöve a mindennapokat, az ünnepeket. Írásomban azt vizsgálom, hogy ez a jelenlét milyen formában nyilvánult meg a rábaközi emberek folklórában, szokás- és hiedelemvilágában. Ehhez elsősorban saját, a Rábaköz középső és keleti területén elhelyezkedő 12 községben végzett helyszíni gyűjtéseimet tekintem forrásanyagának.²

A Rábaköz hazánk északnyugati részén a Rába, a Répce és a Rábca között helyezkedik el. Északról a Hanság, nyugatról a Nagyerdő határolja.³ Területe 1138 négyzetkilométer⁴ és 56 települést foglal magában.⁵ „Földrajzi értelemben a Kisalföld nagytájon belül, a Győri-medence középtájához tartozó kistájcsoporthoz, amely három kistájra osztható fel. A tulajdonképpeni Rábaközre, Répce-vidékre és az északkeleti részén található Tóközre.”⁶ „A földrajz tudomány – bár ismeri a Tóköz fogalmát, megnevezését, de inkább a Rábaközhez számítja térségét. Igaz, a helyi lakosság nagyon is számon tartja.”⁷ Ezzel az elkülönüléssel én is találkoztam, a Tóköz déli részén elhelyezkedő Kóny községben adatközlőm így nyilatkozott falubelijéről: „a Rábaközből származott ide”.⁸

Maga a Rábaköz megnevezés „történeti és élő népi tájnév”,⁹ „lakosságának 75%-a szintiszta magyar, római katolikus”.¹⁰ Földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak, különösen az állattartás volt jelentős.

„Vizes vidékünk életét meghatározta a tájat átszelő, határoló folyók vízjárása, árvize. A Rábán messziről, a stájerországi, alpi területről olykor hirtelen áradások vonultak le. A hajdan a Rábába torkollott Marcal pedig a Bakonyból és délnyugati előteréből vezette le a csa-

1 <https://hu.wikipedia.org/wiki/Szenteltvíz>

2 Árpás, Bányogyszóvár, Bodonhely, Bogvoszló, Egyed, Páli, Pásztori, Rábacsécsény, Rábapordány, Szaly, Szil, Szilsárcány községekben 1972-től napjainkig végzett gyűjtések.

3 Kósa László–Filep Antal: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Bp., 1983.161.

4 Göcsei Imre: A Rábaköz természetföldrajza. In A Rábaköz térszerkezete. Szerk: Rechnitzer János. Csorna-Kapuvár, 1988. [7–26.] 7.

5 Lados Mihály: Népesedési és foglalkoztatási viszonyok. In A Rábaköz térszerkezete. Szerk: Rechnitzer János. Csorna-Kapuvár, 1988. [42–64.] 43.

6 Göcsei I. i. m. 7.

7 Filep Antal: Térképek vallomása Győr megye néprajzáról, tájtörténetéről és környezeti kultúrájáról. In Győr vármegye települései 18–19. századi kéziratos térképeken. Győr, 2003. [23–70.] 24.

8 Kóny, 1997; Nagy Gyula (1927).

9 Kósa L.–Filep A. i. m. 161.

10 V. Szalontay Judit: A szakrális környezet tárgyai a Rábaközben. In Népi vallásosság a Kárpát-medencében III. Szerk: L. Imre Mária. Pécs, 2000. 289.

padékot. A Répce a mellékvizeivel valamint a Fertő és a Hanság áradásaival gazdagíthatta a Rábcát.¹¹ A Rábaköz „szakadatlanul harcolt a vizekkel, évszázadokon keresztül. Története tele van pusztító áradásokkal. A pusztítások ellenére a nép mindig kitartott szülőföldjén és újrakezdte az életét. Saját erejével és tudásával védekezett az árvizek ellen.”¹²

Az itt élőknak meg kellett tanulni együtt élni a folyókkal, s a feltörő belvizekkel – a víz áldásaival –, de romboló erejével is. Nem véletlen, hogy a térség több falucsúfolójában is megjelenik a víz:

„Szentmiháli csipkedett, elúszott a víz hegyett,
csécsenyiek kimerték, jóízűen megették.”

„A szováti csipkedett, elúszott a víz hegyett,
bágyogiai kiszedték, jóízűen megették.”¹³

„A páliak megúszták a ködöt.”¹⁴

„Akadik, mint Bodonhelen a kenyér.”¹⁵

„Csiknyalogató osliak.”¹⁶

„Pordányban a kutyákat kötényben viszik ki ugatni, akkora a sár.”

„Pásztoriban sütőlapáton teszik ki ugatni a kutyákat.”

„Dörben sütőlapáton teszik ki ugatni a kutyákat.”

„Örököt vett, mint Pásztoriban a béka.”¹⁷

„Elgurult, mint a gyórói gombóc Cirákra.”¹⁸

„Az árpásiaknak azért Feneketlen a tavuk, mert láncsal akarták megmérni.”

A víz meghatározó elem a szanyiak fogadalomtételének eredetmondájában is:

„Eccer, ahogy mentek a bucsura, ahogy szoktak, komppal mentek át a Rábán, de az borasztón megáradt vót. A komp főborút, de hajja-e, abba a veszedelembe, nem fulladt senki a vízbe. Azt mondták, a celli Szüzanya védelmezte őket. Csináltak is erről valami kípét, ami ezt a veszedelmet ábrázujja.”¹⁹

A folyók, vizek jelenléte a mellette élők hiedelemvilágában számos mitikus vízilény alakját hívta életre. Bár a közeli Szigetköz és Csallóköz mondakincse őriz tündérekről, vízbe-

11 *Filep Antal*: Térképek vallomása Győr megye néprajzáról, tájtörténetéről és környezeti kultúrájáról. In Győr vármegye települései 18–19. századi kéziratok térképeken. Győr, 2003. [23–70.] 25.

12 *Timaffy László*: A Rábaköz és a Hanság. Győr, 1991. 9.

13 Mindkét községet víz választja el. A gombóc, mely elszaladt típus. MNK 1349XXII. In Magyar népmesekatalógus. 6. Szerk.: *Kovács Ágnes*. Bp., 1990. 250.

14 Árvíznek nézték és nekivették, hogy átússzák. A holdfényt (kődöt) nagy víznek nézik típus. MNK 1319II.; BN.12904. I. m. 1990. 183.

15 Árvízkor a templom kórusába rakták fel a kenyereket, s a kántor bosszankodott, hogy nem tud tőlük orgonálni.

16 Ínséges időben a káposztába aprított csikhalat ették. A *csikos káposzta* Rábaköz-szerte népszerű böjtieledelnek számított.

17 A Linkó-ér és a vizenyős területek miatt sok volt a béka.

18 A Répce kiöntései időnként befagytak. Egyszer, ebédkor egy gombóc kiugrott a tálból, a libák meg akarták enni, de a befagyott vizen továbbcsúszott, s csak Cirákon érték utol. A gombóc, mely elszaladt típus i. m. 1990. 250.

19 Szany, 1972; Varga Antalné László Anna (1895). Az eseményt a népi emlékezet feltehetőleg a Nagyboldogasszony-templom tárházában látható hasonló témájú festménnyel azonosíthatta. „A képen 1817-ben azt festette meg az ismeretlen festő, amikor Böhm János és felesége Sárvárnál, amikor a hídon akartak átkelni, kocsis-tól-lovastól a Rábába estek. Háromnegyed órán át küzdöttek a vízzel, s közben a Kiscelli Kegyelem Anyjához fohászkoztak.” *Nagy József*: A celldömölki búcsújáróhely kialakulása. 1996. <http://www.bucsujaras.hu/celldomolk/tortenet.htm>

fúltak halott formájú szelleméről történeteket,²⁰ sőt, tündérekről még a tóközi és a hansági mondaanyag is, a vizsgált régióban nem találkoztam ezekkel a mondatípusokkal.²¹

Viszont az egész térségben ismert Hany Istók, a vízi ember mondája. Köszönhető ez talán annak is, hogy alakja számtalan irodalmi és tudományos munka tárgya volt. Ezeknek nagyszerű bibliográfiáját állította össze Gerencsér Péter 2011-ben megjelent könyvében.²² A Kapuváron 1749-ben anyakönyvezett fiú alakját a vizsgált községekben mindehnyütt ugyanúgy képzeltek el: emberszerű, bőre vastag, kéz- és lábujjai között úszóhártya feszül.

Ugyancsak általánosan ismert, vízhez is köthető hiedelemként volt a lidérc. *„Annyiféle funkciója van, hogy csaknem biztosra vehetjük, hogy e funkciók eredetileg különböző lények sajátjai voltak.”*²³ A rábaközi hiedelemvilágban is több lidércképzet élt. Egyiküknek, a kék lánggal imbolygó fénynek gyakori előfordulási helyei a hanyok, azaz a határ vízzel borított, lápos ingoványos részei. A nyugtalan lélek megjelenési formájának tartották.²⁴

*„Az Antalné nádasa nagy vizes terület volt. A közeliben játszottunk a Katussal. Este volt. Egyszer csak, olyan spirál alakban, mintha a selemkendő csücskít megfogva letről fölfelé köralakban mozgatnánk, lilás, kékes, szürkés lánggal ment fölfelé valami. Az talán három méter magasra is fölment. Mintha hatalmas kék lámpa ígett volna. Níztük, hogy jaj, Istenem, mi lehet ez? Azt mondták, hogy annak a szegin Eszternek a szelleme, aki ott volt szemben, a kriptában eltemetve. Hogy néha előjön. Nem rendes halállal halt, kútba ugrott.”*²⁵

Ugyancsak gyakran kötődik a hanyokhoz a fényes gömbként, vagy csóvaként megjelenő tüzes ember, tüzes kerék, ludvérc képzetével keveredő hiedelemalak. Az általam gyűjtött hiedelemtörténetek alapján a Rába melletti községekben vagy nem szabadott megszólalni, vagy káromkodni kellett, hogy megszabaduljanak tőle.²⁶ Nyugatabbra a szótlanság mellett a kóbor lelkek távoltartására használt mondást, vagy imádságot alkalmaztak elküldésére.

*„A hanyokba, az olyan vizes, lapos rísz, abbul jött ki a csóva. Azt mondták tüzesembernek. Állomástul a faluig ment, aztán eltűnt. Ha valami jött, szénásszekér, bármi, követte ijjel. Este, alkonyatkor – öregapám úgy mondta ókonyat – a szekerek jöttek haza, aztán ment utánuk. Ott hany volt, meg víz, abbul jöttek elő ezek a tüzesemberek.”*²⁷

*„Mentek szentes búcsúra szekerekkel éjnek idején Máriacellbe. Akkor láttak ludvércet, hogy mennek át a Hanyon. Akkor lebegve-lobogva utánuk futott. Fölyt a szekérre is, és akkor – hogy is mondták? – Minden lélek az Urat dicséri! ezt mondták és imádkoztak, akkor eltűnt.”*²⁸

Timaffy László rábapordányi gyűjtésében a garabonciás alakjával keveredő táltos vízben élő lováról tudósít:

20 Timaffy László: Táltosok, tudósok, boszorkányok. Győr, 1992; Ruff Andor: Mosonmegyei és környékbeli népregék mesék és mondák. Magyaróvár, 1928; Marczell Béla: A Csalóköz hiedelemvilága. Dunaszerdahely, 1994.

21 Legközelebb a tóközi Kóny Tündér-tó mondájában fordulnak elő tündérek, akik a kedvükre való legényeket lehúzták magukhoz. Kóny, 1997; Nagy Gyula (1927).

22 Gerencsér Péter: Hany Istók alakváltozásai. Kapuvár–Budapest, 2011. 309–320.

23 Dömötör Tekla: Néphit. In A magyar folklór. Szerk.: Ortutay Gyula. Bp., 1989. 430.

24 C. Kísértet. 4/B mondatípus. In *Bihari Anna*: Magyar hiedelemmonda katalógus. Bp., 1980. 31.

25 Pásztori, 1996; Bognár Ilona (1937).

26 0/2. Tüzes ember. 2/A. mondatípus. *Bihari A.* 1980. 140. Ugyanez az elküldési mód kötődik a csalóközi tüzesemberhez. Marczell B. 1994. 38.

27 Bágyogszovát, 1997; Csizmazia Gyuláné Horváth Antónia (1923).

28 Szil, 1998, Gyurasits Ottó (1931).

„A part menti nagy gödrökben kígyók voltak. Ezeket kantározták föl a tátosok és rajtuk lovagúttak, úgy küszködtek egymással fönt a levegőben. Ilyenkor olyan orkán gyün, esővel, jéggel, villámmal, hogy még a fákat is kitekeri gyökerestül.”²⁹

A jeles napi népszokásokban a víz megtisztulást, megújulást szimbolizáló szerepben, valamint egészség- és szépségvarázsló céllal is megjelenhet, s elsősorban a tavaszhoz, a természet újraéledésének idejéhez kötődik. Így van ez a rábaközi népszokásokban is.

Nagypénteken, ha esett az eső, az anyák a gyerekeket kitarították a ház eresze alá és megmosdatták őket, miközben ezt mondták: „*Holló mossa a fiát nagypénteken.*” Szanyban a mosdatás akkor sem maradhatott el, ha nem volt eső, akkor az erre a napra összegyűjtött *büvízzel*, esővízzel öntötték le a kicsiket. Az általános hiedelem szerint ez megszépítette őket.³⁰

A húsvét hétfői locsolás, amellyel a lányok egészségét, frissességét akarták biztosítani, a Rábaközben is általánosan ismert és kedvelt szokás volt. Hajnaltól délig a legénycsoportok lejárták a lányos házakat. „*A kútho kihúzkodták a lányokat és húzták rájuk vödörrel a jó hideg vizet. Az úgy vót az igazi, nem ám kölni!*”³¹

A Rábaköz paraszti gazdálkodásának, a természeti adottságoknak megfelelően mindig az állattartás volt az egyik legerősebb oldala.³² A legelőkön a jószág itatásához nélkülözhetetlenek voltak az ásott kutak. Bár napjainkra szinte teljesen eltűntek, emléküket sok községben megőrizték a földrajzi nevek, például Pásztoriban: Poletári-kút, Gulya-kút; Bodonhelyen: Fábgyán-kút, Gyöpfőd-kút, Tölhatári-kút, Tagi-kút; Árpáson: Középső-kút, Tehén-kút, Ökör-kút, Ríti-kút.

A dalból ismert *szili, szanyi, szentandrás*i és *sobri kut, páli rossz vödör* nem csupán saját csordák itatására szolgáltak. A távoli vidékekről a nyugati vásárookra igyekvő csordák bérelgetése is folyt ezen a vidéken, és itatásukról gondoskodni kellett.³³ Fontos volt tehát a kutak rendben tartása úgy a határban, mint a falu közös kútjainál. Feltehetőleg az egész Rábaközben a tavaszi szokások közé tartozott a kutak férfiak és legények által történt kitisztítása. Sajnos már csak Bogyoszlón és Szanyban találok ennek emlékével. Noha Dömötör Tekla a Dunántúlon pünkösödöt említi a kúttisztítás napjaként,³⁴ Bogyoszlón Szent György napját megelőző nap történt a határ kútjainak tisztítása, a jószág első legelőre hajtása előtt.³⁵ Szanyban pedig pünkösdhétfőn volt a falu közkútjainak ünnepélyes kimerése. Valószínű, hogy ugyanekkor sor kerülhetett a határban lévő kutak tisztítására is, de erre már nem emlékeztek az adatközlőim. Szanyban pünkösöd nagy ünnepnek számított. Több tisztító, termékenységvarázsló szokás csoportosult erre a két napra,³⁶ de jelen írásomban csak a vízhez kapcsolódókat ismertetem.

Pünkösödvásárnap korán reggel a legények összegyűltek és a Páp utcában, közösen ittak a Telekesi-kútból azért, hogy megtisztuljanak, s erőt merítsenek az előttük álló mezőgazdasági munkákhoz. Ezután csoportokra váltak, s indultak *perecet szedni*, ki-ki a maga utcájába. Délután a lányok *királménzás*ával egyidejűleg a fiúk *királoztak*. Lombsátrat készítették

29 Timaffy László: *A honfoglaló magyarság hitvilágának maradványai a Kisalföldön*. Arrabona 6. Győr, 1964. [309–334.] 324.

30 Balázs Lívia: *Szanyi szokások*. Honismereti pályázat, Győr, 1974. 42. A testi és lelki tisztálkodás ideje Európa-szerte a nagypéntek. *Róheim Géza*: Magyar néphit és népszokások. Reprint. Bp., 1990. 248.

31 Egyed, 1988; Skálát István (1907).

32 Timaffy L. 1991. 59.

33 Horváth Győző: Páli. Páli, 2010. 196.

34 Dömötör Tekla: *Magyar népszokások*. Bp., 1983. 38.

35 Bogyoszló, 2017; Fűcsek Vilmosné Sájer Rozália (1942).

36 A leírtakon túl még a *pünkösdi királménzás, Pásztor Böske-húzás*.

bodzából, s négyen ezt tartották az ötödik fiú fölél.³⁷ „Mindegyiken fehér gyócsgatya volt és puruc.”³⁸ „A zöld lombokkal beburkolt pünkösdi alakoskodó megjelenése esővarázsló rítus lehetett.”³⁹ „Vele a vegetáció termékenységet és ezzel összefüggésben az állatállomány bőségét, védelmét kívánták előmozdítani.”⁴⁰ Gyűjtésem idején már nem emlékeztek a lombsátor alatt lévő fiú vízzel való leöntésére, amely egykor a szokás fontos mozzanata volt.

Pünkösdhétfőn korán reggel történt a falu kútjainak kitisztítása. A népi emlékezet a Telekesi-kút kimerését őrizte meg. A legények mindenféle maskarába öltözve álltak neki a kútmerésnek. Amikor már látták, hogy kevés víz van benne, nagy éljenzéssel leengedték kötélre kötött szapusajtárban a *Csutka Palit*, egy bekormozott arcú, rongyokba öltöztetett legényt. Erre a szerepre minden évben más választottak maguk közül. Az ő dolga volt, hogy kiszedje a kútba esett korsókat, cserepeket, hogy megtisztítsa a kút alját. Ezután hazamentek, kimosakodtak, és harmonikaszó mellett megkezdtek az utcákban munkájukért a tojásszedést. A zeneszóra minden ház elé kiült a menyecske, az ölébe terített kötényében 3–4 eldugott tojással. Amikor jöttek a legények, meg kellett keresniük a tojásokat, miközben jól megfogdosták, *markulásták* az asszonyt. Ezt csak a *vinlegények* tehették, a fel nem avatott legények a virágokkal feldíszített kosarat vitték, amelybe a tojásokat tették. Amikor végigérték az utcákon, elmentek a Krautz zsidó kocsmájába, aki megvette tőlük a tojást. Ennek az árából lett az esti bálra a legényeknek a bor.⁴¹ A szokás tehát a megtisztuláson kívül erős termékenységvarázsló jelleggel is rendelkezett.

A kút egy Rábaköz-szerte ismert szépségvarázsló rigmusban is szerepet kapott. Amikor a lányok az első fecskét meglátták, odaszaladtak a kúthoz, belenéztek és ezt mondták: „*Fecskét látok, szeplőt hányok, kútba kukucskálok!*”⁴²

Kizárólag gyermekijesztő céllal mondták, hogy a kútban béka, mumus, vagy boszorkány lakik, aki lehúzza magához a kisgyereket, ha belenéz. Viszont a felhúzott vödörből mindig visszalocsantottak – ugyan már csak elődöktől átvett tudatlan cselekvésként, nem áldozatként a víziléleknek.⁴³

A kútvíz, a környék gyógyítója, a rábapatonai Tudós Nagy Ferenc rontást gyógyító praktikáiban is szerepelt: „*Vegyel kilenc kutrul vizet, kilenc sirrul földet, kilenc küszöbrül szakát, meg amikor beteg vagy, abbul a vírbül. Ezeket föld össze. Ebbe a főzetbe fürüsd meg a gyerekedet! De azt el ne felejtsd, hogy míg ezt csinálod, a szád ki ne merd nyitni, mer ha megszólalsz, nem ír semmit az egész!*”⁴⁴

„*A profán szféra és a szent közötti mezőn az utóbbihoz legközelebbi rétegekhez tartoznak a csodatevő források, a gyógyító erejű, szent kutak és természetes vizek,*”⁴⁵ amelyek mellett búcsújáró helyek alakultak ki, ahová tömegek zarándokoltak keresni a lelki megtisztulást, testi gyógyulást.

37 Alakjára számtalan párhuzamot említ Ujváry Zoltán a déli szláv, a román és a bajor szokásanyagból. *Ujváry Zoltán: Agrárkultusz*. Debrecen. 1991. 123–127.

38 A fiúk királyozására csak Szanyban találtam adatot. *Balázs L.* 1974. 49.

39 *Dömötör T.* 1983. 38.

40 *Ujváry Z.* 1991. 126.

41 *Balázs L.* 1974. 51.

42 Egyed községben: „*Selymet gombolyítok.*”

43 Ezt a szokáscelekedetet a Csallóközben is ismerik, de ott még azzal az indokkal, hogy a vízilélek nehogy az ellenségévé váljék. *Marczell B.* 1994. 36.

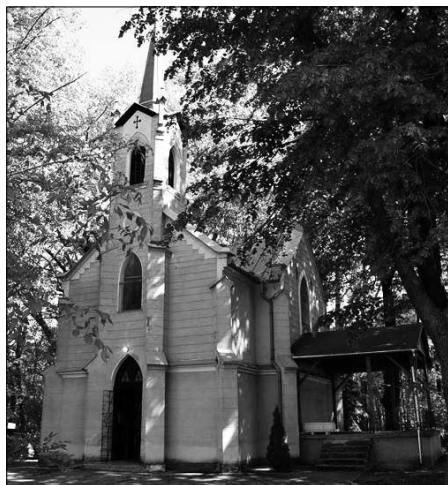
44 Rábapordány; Pintér Ferencné Visy Ágnes (1910). In *Balázs Livia: Szokásokhoz fűződő hiedelmek és hiedelemmondák négy rábaközi faluban*. Honismereti pályázat, Győr, 1975. 186. Csiszár Attila hasonló eljárás jegyzett fel Kapuváron. *Csiszár Attila: A népi hiedelemvilág Kapuváron ismert lényei*. Kapuvár, 1986.

45 *Bartha Elek: A víz a szakrális folklórban*. <http://www.matud.iif.hu/2013/11/08.htm>

Az erőteljes Mária-tiszteletnek köszönhetően a Rábaközben nagy hagyománya volt a búcsújárnak. Nyugat-Dunántúl bővelkedik kegyhelyekben. Máriacell, „Kiscell (Celldömök), Csorna, Győr, a szigetközi Máriakálnok, a távolabbi Sümeg, Csatka, Vasvár, ha le is fedi a tájat, mégis hagyja lélegezni a kisebb búcsújáráshelyeket is”, Röjtökmuzsajt, Tétsszentkutat, Oslit, Fertőszentmiklóst, s Szent Annát tisztelő Szanyt.⁴⁶ Az általam vizsgált községekben elsősorban Máriacellbe, Kiscellbe, Szanyba, Tétsszentkútra, Győrbe, Csatkára irányultak a zarándoklatok. Ezek közül Tétsszentkút,⁴⁷ Csatka,⁴⁸ Szany⁴⁹ eredetmondájában egyaránt szerepet kap a felfakadó víz, vagy forrás.

A kegyhelyek mellett akkor is található kút, ha eredete nem függ össze a gyógyító vízzel. „Rendeltesse nyilvánvaló: a népi felfogás szerint e kultikus mosakodással teszi magát méltóvá a hívő lélek a lelki megtisztulásra. Több kegyhelyünkön ez a tisztálkodás, keresztelessel jár együtt.”⁵⁰ A rábaköziek búcsúkeresztésénél a választott keresztanya az első búcsús fejére téve jobb kezét, bal kézzel a vízbe nyúlt és a vízzel keresztet rajzolt a homlokára, miközben mondta: „Megkereszteltek Máriának az Atya Fiú, Szentlélek nevében. Ámen.” „A szokás alkalmasint középkori liturgikus hagyományokban gyökerezik.”⁵¹ A gyógyító erővel rendelkező szent kutak vízből vittek haza az otthon maradóknak, hogy a víztől egészségesebbek legyenek.

A szakralitás következő fokozatán a szenteltvíz áll. „A víz a testi élet, a szenteltvíz a lélek vízszükség-

*A szanyi Szent Anna-kápolna
(Tóth Imre felvétele)*

*A tétsszentkúti csodakút
az oltár mögött (A szerző felvétele)*

46 Erdélyi Zsuzsanna: Rábaközi kéziratok énekeskönyve a 19. század közepéről. In Tárgy és jelentése. Rábaközi tanulmányok. Szerk.: Szalontay Judit. Csorna, 1998. [79–122.] 91.

47 Egy fekélyes katona, Aillert Keresztély megálmodta, hogy az itteni forrásban talál gyógyulást. Hálából 1715-ben kápolnát építtetett Szent Antal és a Segítő Szűzanya tiszteletére. Berecz Sándor: Zarándokok könyve. 1986. 189. „Valószínűleg, Tétsszentkút csodakútja is itatóhely lehetett eredetileg, legalábbis a Bél Mátyás által lejegyzett monda bizonyos motívumai erre utalnak. Egy lovasz e vízhez vezetett egy sorvadástól elgyengült sánta lovat... s az itatástól erőre kapott.” Néma Sándor: Vázlat Győr vármegye településhálózatának átalakulásáról 1526 és 1720 között. In Győr vármegye települései 18–19. századi kéziratok térképeken. Győr, 2003. [23–70.] 75.

48 Már 1357-ben pálos kolostor állt a faluban. A mai, 1862-ben épült Irgalmasság Anyjáról elnevezett kápolnánál lévő szent kút víze számtalan beteget meggyógyított. A búcsúsok szerint lábfájás és bénaság ellen jó. <http://www.bucsujaras.hu/csatka/index.html>

49 Az 1750-es években egy ember januárban fát szedett az erdőben, egyszer csak nagy fényesség villant. Odaérve látta, hogy a hőlepte fák közt egy vadkörtefa kivirágzott. A pápa magyarázata szerint a fa szimbolizálta Szent Annát, a virág Máriát. Így Anna tiszteletére a hívek saját kezükkel kápolnát emeltek. Amikor a fa egy viharban kidőlt, tövéből forrás fakadt, amely helyén ma is kút van. Kapui Jenő: Szany. 2003. <http://www.bucsujaras.hu/szany/tortenet.htm> Az általam gyűjtött eredetmondákban Szent Anna-képet találtak a kivirágzott fán, ill. az ott lévő kútban.

50 Bálint Sándor: Sacra Hungaria. Tanulmányok a vallásos népelet köréből. Kassa, é. n. [1944], 173.

51 Bálint S. i. m. 173.

letét biztosítja.”⁵² „A katolikus egyház és a keleti kereszténység legszélesebb körben használt szentelménye. Szinte nincs olyan egyházi szentelés, áldás, amelyben ne kerülne sor használatára. Változatos módon és alkalmakkor használják a hívek is.”⁵³

A Rábaközben a születéstől a halálig végigkísérte a hívők életét, a védelemnek, segítségnek biztos hitét nyújtva a bajban, veszedelemben, betegségben, s egyben a megtisztulás, megszentelődés eszközeként is szerepelt.

A szenteltvízhez és a szentelésekkel járó egyházi ünnepek során létrejött szentelményekhez számos hiedelem kötődött a vizsgált községekben, akárcsak országszerte. Terjedelmi okok miatt ezek ismertetésére jelen cikkben sajnos nincs lehetőség.

„A vízben életünk dimenziói mutatkoznak meg: fenyegetettség és életszükséglet, természet-hez kötöttségünk, amitől az életünk függ. Elődeink ezért isteni, természetfölötti erőt tulajdonítottak neki.”⁵⁴ E sorok a rábaközi emberre különösen igazak. Számára a víz szenteletlen formában is megbecsült, felértékelt elem volt, hisz számtalanszor megtapasztalta annak erejét. A megszentelt víz pedig Istentől eredő támaszt, biztonságot nyújtott a mindennapokban, s örök megtisztulást az újrakezdéshez.

Balázs Livia

Hany Istók a vallásos és a tudományos világkép metszéspontján

2018-ban Guillermo del Toro *A víz érintése* című fantáziafilmje négy kategóriában nyert *Oscar-díjat*. A filmben egy őserdei, lápos környezetben elcsípett kétlábú lényt megtalálói rabságba vetnek, mígnem egy takarítónővel szövődő szerelme révén sikerül kiszabadulnia a fogságból, és visszaúszik a természetbe. *A víz érintése* narratívája a mocsaras környezettel szimbiózisban lévő Hany Istók, a hansági „nemes vadember” meséjét idézi, amely bizonyára világhírű lenne, ha a tengerentúlon született volna meg. A XVIII. században élt hanyi vadember manapság még itthon sem feltétlenül ismert, jóllehet a maga korában valóságos láz alakult ki mibenléte körül. Mi magyarázza ezt a felfokozott érdeklődést a felvilágosodás és a romantika korában, hazai és európai szinteken egyaránt?

A Hany Istókról szóló monográfiámban¹ arra a következtetésre jutottam, hogy a monda a kort feszítő biológiai, pedagógiai, nyelvméleti, filozófiai, antropológiai kérdéseket gyűjtőlencseként vonzotta magához. Olyan témákat indukált, hogy mi teszi az embert emberré, mit jelent a civilizáció, miben különböznek a természeti és a kultúrnépek, megvalósítható-e a Rousseau-féle természetelvű nevelés boldogságetikában kicsúcsosodó paradigmája. Most a Hany Istók-monda népszerűségének okait helyezem eszme- és kultúrtörténeti kontextusba. Elsőként a monda kialakulására összepontosítok, majd azt igazolom, hogy

52 Bartha Elek: *A víz a szakralitásban*. In *A víz kultúrája*. Szerk.: Bartha Elek, Keményfi Róbert, Lajos Veronika. Debrecen, 2010. [175–183.] 180.

53 Bartha E. 2010. 177.

54 Barna Gábor: *Szent kutak, szent források a búcsújáró helyeken*. http://old.mta.hu/fileadmin/I_osztaly/elo-adastar/A_viz_BarnaG.pdf

1 Gerencsér Péter: *Hany Istók alakváltozásai*. Kapuvár–Budapest, 2011.

Hany Istók meséje a vallási-mitikus és a tudományos világrések szembeállítására kitűnő lehetőséget teremtett. Végül az irodalmi és művészeti adaptációkat veszem szemügyre Jókaitól Weöres Sándoron és Töke Péteren át Moldova Györgyig.

Mint hogy a mondának nincs egyetlen kanonizált formája, az alábbi történet csak egy lehetséges változat. Eszerint 1749 márciusában a Hanság mocsaraiban, a Király-tó környékén a halászok egy vad gyermeket találtak, akinek zömök termete, bozontos üstöke volt, hosszúság végtagjai pedig hártás ujjakban végződtek. A titokzatos kislányt a kapuvári várban fogságba vetették. Miután megkeresztelték, a nép Hany Istóknak kezdte nevezni. A kapuvári várban meztelen testére ruhát adtak, beszédre tanították, és főtt ételekkel táplálták, de ő minduntalan csak a nyers halakat és az eleven békákat kedvelte. Már egy éve lakott a várban, és valamennyire sikerült hozzászoktatni az emberi életformához, amikor bizalmas kapcsolatba került a várkapitány Juliska (máshol: Piroska) nevű lányával. Amikor Juliska férjhez ment, Hany Istók kedveskedni akart szíve választottjának, és a lakodalmas asztalra egy békával, kígyókkal és egyéb csúszómászókkal teli hombárt helyezett. A megrémült vendégsereg ijedten futott szanaszét. A hajdúk Hany Istókot korbácsaikkal megfenyítették, mire ő bánatában beleugrott a várat övező Kis-Rábába, visszaúszott a Hanságba, és soha többé nem látták.

A LEGENDAKÉPZŐDÉS FÁZISAI

Szemben azokkal a kriptidekkel, tudományos módszerekkel látszólag nem magyarázható, így természetfelettként tételezett titokzatos és egzotikus lényekkel, amelyek létezése vagy nem bizonyítható vagy pedig tisztán a szárnyaló képzelet szüleményei, Hany Istók mondájának dokumentálható módon valós alapjai vannak. A bizonyíték a kapuvári római katolikus plébánia egy 1749. évi anyakönyvi bejegyzése: „NB die 17 Baptisatus est Conditionate puer demens repertus in Sylvia Stephanus, circiter Annorum 8 Cujus Patrini Michael Hochszinger et Anna Maria Meznerin.” Saját fordításomban: „NB. 17-én feltételesen megkereszteltetett az erdőben talált tébolyult fiú, István, körülbelül nyolc éves, akinek keresztszülei Hochszinger Mihály és Meznerné Anna Mária.”

Az anyakönyvi szöveg, mely még Istvánnak nevezi a fiút, nem a megszokott időrendi sorrendben, hanem a lap aljára lett bevezetve, ami arra enged következtetni, hogy a kánonjogi elvárásokkal szemben a bejegyzés nem azonnal, hanem utóbb történt. Bár korábban Faragó Sándor úgy vélte, hogy a gyermeket Orosz Mátyás kapuvári plébános keresztelte meg,³ Lukácsi Zoltán szerint Szerencse Mihály volt az.⁴ A recepcióban tartós félreértelmezés alakult ki a feltételes (*conditionate*) megkeresztelés oka körül. Ráth-Végh István ezt a gyermek szörnyszülött (*monstrum*) voltával magyarázza, vagyis azzal, hogy „nem tudták megállapítani, hogy valóságos ember-e”.⁵ Ennek azonban ellentmond, hogy ha a talált gyermeket megkeresztelték, nyilván emberi lényként azonosították. A *Corpus Iuris Canonici* alapján világos, hogy azért keresztelték meg feltételesen, mert kitett gyermekként találták meg, akiről úgy vélték, hogy nem volt megkeresztelve. A bejegyzés a későbbi értelmezésekkel szemben nem állítja, hogy Istvánt tőből fogták volna ki, azonban a „tópárti” és

2 Egyházmegyei Levéltár, Győr. Kapuvári Plébánia Levéltára. *Protocollum Baptisatorum III. Ab Anno 1748 usque 1791.* 8.

3 Faragó Sándor: Mi lehet az igazság Hany Istók körül? Kapuvár, 1970. 11.

4 Lukácsi Zoltán: Hany Istók az írott források tükrében. In Nemes Gábor–Vajk Ádám (szerk.): *In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből.* Győr, 2011. 319.

5 Ráth-Végh István: *Tarka históriák.* Budapest, 1973. 478.

az „erdőpárti” elméletek közös nevezőre hozhatók, mivel a Hanságban a nyílt vízfelületekkel gyakran nem is mindig rendelkező tavakat égererdők vették körül. A plébános a fiút nem egyszerűen vadnak vagy a normáktól eltérő viselkedésűnek, hanem *demensnek*, azaz gyengeelméjűnek, tébolyodottnak tartotta. A keresztapa, Hochsinger Mihály a kapuvári Esterházy-uradalom tiszttartójaként működött, míg a keresztanya nevének helyes olvasata körül hosszú polémia alakult ki, végül Faragó Sándor tisztázta, hogy itt Meznér Jánosné Anna Mária nevű feleségéről van szó.⁶ Az 1749-es anyakönyvi bejegyzés még nem ad számot a fiú felfedezésének módjáról, földrajzi helyéről, a megtalálók személyéről, a fiú viselkedési szokásairól. Utóbbiak már nem a közhiteles forrás, hanem a keletkező monda fikciós rétegeihez tartoznak.

A mondaképződés második fázisát az általam Rosnstingel-feljegyzésnek elnevezett, dátum nélküli, így ismeretlen keletkezésű uradalmi jelentés képezi, amit másolatban a kapuvári keresztelési anyakönyvek 1825 és 1845 közötti időszakra vonatkozó kötete őrzött meg. A német nyelvű szöveg „*kivonat az 1788 és 1801 közötti hivatali jegyzőkönyvből*”, szerzője pedig a kapuvári Esterházy-uradalom tiszttartójaként működő Rosnstingel Pál volt. Saját fordításomban: „*Az 1749. évben március 17-én Nagy Ferenc és Molnár Mihály kapuvári halászkok által egy vadállathoz hasonló, alakjában azonban teljesen emberi, körülbelül 10 éves kislányt fogtak, behozták a várba, és mivel a fiú egyáltalán nem tudott beszélni, feltételesen megkeresztelték, amint következik: Az 1749. év március 17-én feltétel alatt megkereszteltetett az Égererdőben talált tébolyult fiú, körülbelül nyolcéves, akinek keresztzülei Hochsinger Mihály és Meznerné Anna Mária. A fiú mezítelen volt, csupán fűvet, szénát és szalmát habszolt, ruhát nem tűrt meg, és amikor megpillantott egy embert, nyomban a vízbe ugrott, és a halhoz hasonlatosan úszott. Csaknem egy évig volt a várban, amikor már a főtt ételt is megette, engedte magát felöltöztetni is, és kezdett meglehetősen emberformájú lenni, éppen ezért a hajdúk túlságosan megbíztak benne, és ez a vízi emberke egész váratlanul elveszett, és többé nem találták meg, feltehetően a vártól nem messze folyó Rábába ugrott, és újra a Hanyáságba úszott el, ahol megtalálták.*”⁷

Az 1749-es forráshoz képest ez a nagy hatású irat kerek történetet mond el, amely a megtalálástól az eltűnésig tart. Bővíti a Hany Istók elfogásáról szóló ismereteket, beszél arról, hogyan találták meg a mocsárvilágban, azonosítja a helyszínt (Hanság), de közli a halászkok nevét és lakhelyét is. A másik lényeges új elem a részletes beszámoló a fiú vad viselkedéséről, ruhaviselési és táplálkozási szokásairól. A szöveg ambivalensen fogalmaz, az ismeretlen lényt emberi és állati retorikával írja körül, ezzel megalapozza azt a későbbi értelmezésekben hangsúlyos szerepet játszó képet, amely Hany Istókot hibrid lényként definiálja. A fiú étkezésmódját a növényevő állatokéval rokonítja, és halhoz teszi hasonlatossá, akinek természetes életközege a víz. Ennek megfelelően *Wassermannl* néven, vagyis vízi emberként, vízi manóként hivatkozik rá. Hemzsegnek a civilizációs és evolúciós metaforák, amennyiben a ruhaviselés megtűrése, a főtt étel elfogyasztása és a társas viszony kialakítása – az elszökés miatt végül sikertelen – szocializációs folyamatként ragadható meg.

A monda születésének harmadik kulcsfontosságú állomása a soproni orvos, Kis József testleírása volt 1797-ben, amely nyomtatásban csak 1816-ban, illetve 1817-ben jelent meg magyarul. A szerző a Fertő és a Hanság vízrajzával kapcsolatban szentel teret Hany Istóknak, elsőként adva leírást a gyermek fizikai vonásairól, amely eltér a normatív, zárt testkánontól: „*Száraz földön éppen nem akart maradni, hanem mindig csak a' vizet kereste, és*

6 Faragó Sándor: Még egyszer Hany Istókról. Soproni Szemle, 1985/3. 256.

7 Egyházmegyei Levéltár, Győr. Kapuvári Plébánia Levéltára. Matriculam istam Baptisatoriom 5^{am}... 371.

valóban történt is, hogy ha mindég utánna nem voltak a' Hajdúk, mindjárt a' Vár körül lévő vizes árokba ugrott, 's mint a' vad rétze a' víz alá bukkott. Testére nézve kész 's tsonos férjfiú, hanem iszonyú tömött, gömbölyű fejű, hosszú fülü, bő és széles száju, a' kéz 's láb-ujjai pedig két olyan hosszúságúak voltak, mint más embereké. Bőrére nézve olyan forma volt tetétől fogva talpig, mint a' millyenek a tsuka halak szoktak lenni [...]. A' járásra pedig éppen nem vehették, hanem csak mászott vagy ugrált."⁸ Kis az állati és az emberi jegyek kombinációjaként jellemzi a fiút, akinek a vízi életformához való alkalmazkodása testét is átformálta. A csukáéhoz hasonló pikkelyes bőrfelület, a vízimadárra emlékeztető vízbe merülés és a négykézláb mászás rendszertanilag nehezen kategorizálható élőlényt sejtet, kétértelműségekkel növelve a róla kialakított rejtélyes képet.

Valódi vízválasztó az 1803-as év, amikor is Hany Istók ismertsége az egész német nyelvterületen elterjedt. A német nyelvű pozsonyi lap, a *Pressburger Zeitung* 1803. július 26-án jelentette meg Kis József tanulmányából merítő cikkét. Minthogy az olvasók hitetlenkedve fogadták az esetet, az újság 1803. augusztus 26-án közölte a kapuvári Esterházy-uradalom 1803. augusztus 8-án, a cikk valóságának igazolása érdekében kiállított jelentését. Ennek a tisztartói memorandumnak a szövege Rosnstingel Pál jelentésének és Kis József testleírásának a kombinációja. A „tópárti” tradíciót „erdőpártira” módosítva azt állította, a vízi embert nem a tóban, hanem az égererdőben találták meg, furcsa testformája és állatokéhoz hasonló járása azért alakult ki, mert egész életében az emberek társaságán kívül élt, a testén lévő bőrt nem pikkelynek, csak ahhoz hasonlónak tartotta. Közölte továbbá, hogy a fiú nem hallal és rákkal, hanem füvel, szénával és szalmával táplálkozott. A hír óriási szenzációnak számított, a *Wiener Zeitung* nevű bécsi napilap *Wassermann im KönigsSee in Ungarn (Vízi ember a magyarországi Király-tóban)* címmel már 1803. július 30-án átvette a *Pressburger Zeitung* hírért, és az uradalmi jelentést is közölte szeptember 3-án. A két cikket a bécsi *Magyar Kurir* augusztus 5-én és szeptember 6-án magyarul publikálta. Hany Istók híre néhány nap alatt elterjedt a nyugati (stuttgarti, weimari, hamburgi, lipcsei) sajtóban, 1811. február 5-én és 6-án a neves német író, Heinrich von Kleist lapja, a *Berliner Abendblätter* is közölte. Ezek az utánközlések elévülhetetlen szerepet játszottak a monda népszerűsítésében.

A következő fázis a monda szerelmi szállal való gazdagításához kapcsolódik. A várparancsnok lányával szövődő barátság vagy látens szerelem a kapuvári plébános, Zerpák Antal újságcikkeiben bukkan fel. A *Vasárnapi Ujság* 1855. január 21-én megjelent számában még röviden említette Hany Istókot, március 4-én viszont már önálló cikket szentelt neki, amelyben így ír: „Utóbb majdnem baromilag bánt vele a csöcselék vári nép s csak a várparancsnok Juliska nevű leánya iránt mutatott némi engedelmességet, minthogy ez vele szebben bánt, s néhányszor a drabantok korbácsolásától mentette meg. Eme jólelkű Juliska iránti háladatosságát akkor mutatá meg Istók, midőn Juliska férjhez menvén, a várban nagyszerű lakodalom s dáridó tartatott; javában folyt a vendégség, számos előkelő vendég környezte a lakadalmas asztalt, midőn Istók mindenki csodálkozására ugráló békák seregét rakja a vendégek elé ételiül. Elképzelhető a meglepetés és undor, melylyel a vendégurak eltelve valának. E tetteért szorosabban tartották őt, s elcsukták. Juliskának a várból elmenetele után szabadabban hagyták Istókot ismét lélekzeni, de nyugodalma soha többé vissza nem tért; mindig dörmögött; egyik várlyuktól a másikhoz futott, nyugtalanságát így árulván el; később még haragosabban négy-kézláb kezdett futkozni. Egy év mulva egyszerre elveszett, de

8 Kis József: A Fertő tavának geographiai, historiai és természeti leírása. 1797-ben. In *Rvmy Károly György: Monvmenta Hvngarica, az az magyar emlékezetes írások. II. Pest, 1816. 347.*

hovára?” A Juliska-történet többek között abban leli jelentőségét, hogy erre az újságcikkre támaszkodott Jókai Mór, amikor a *Névtelen vár* című regényében kidolgozta a maga Hany Istók figuráját, és annak szemérmes vonzódását a francia királylányhoz.

A TERMÉSZET ÉS A KULTÚRA OPPOZÍCIÓI

Hany Istók története láthatóan izgalomban tartotta a hazai és a nyugati közvéleményt. A kiemelkedő érdeklődés oka az volt, hogy az eset a vallási és a tudományos világvélemény, a természet és a kultúra, a természetfeletti és a racionális magyarázatok közötti XVIII. és XIX. századi viták tesztelésére hatványozottan alkalmasnak bizonyult. A világvélemények ezt a harcát szinte modellszerűen testesíti meg Ferdinand Botgorschek elsőként az *Oesterreichisches Morgenblatt* 1837. február 18-i számában publikált *Hany Istók, der Wassermann* (*Hany Istók, a vízi ember*) című német nyelvű novellája. A Hany Istókot elfogó két halászt Botgorschek a mágikus-babonás szemlélet és a felvilágosodás allegorikus alakjaivá alakítja, Ferenc hisz a vízi ördögök létezésében, így a tekintélyelvű vallás képviselője, míg Mihály a természettudóst testesíti meg azáltal, hogy logikus magyarázatokat keres az esetre.

A XIX. századi interpretációkban végig megjelenik ez a kettősség, amely a hagyományos vallási világvéleménytől a tudományos magyarázatok felé való eltolódás szimptomája. A *Magyar Kurir* 1803. augusztus 5-i cikke a fizikai antropológia Hany Istók felbukkanása körül felmerülő kérdéseit sorjázza: „Hogy, mikor, miképpen lett ez az ifjú ember vízi lakossá? Miképpen élhetett ő a víz alatt? Vette abban lélegzetet, és ha vett, miképpen vett? Meleg teste a hideg vízben hogy nevedezhetett? Ezek mind olly pontok, a melyeknek megfontolásán az emberi elme meg akad.” Ezekre a felvetésekre vallási, filozófiai, orvostudományi, kultúrtörténeti, antropológiai és pedagógiai stb. keretekben igyekeztek válaszokat szolgáltatni a felvilágosodás és a romantika korában.

A XIX. századi földrajzi-topográfiai leírások Hany Istók mondáját rendszerint a Hanság érintetlen természeti környezetének tárgyalásába bujtatták, amely lehetőséget teremtett a táj és az itt élő ember egzotikus jellegének felfedezésére. Ezek a szövegek a természet és a kultúra, az ész és az ösztönvilág, a civilizáció és a civilizálatlanság, a kifinomult viselkedésmód és a vad műveletlenség, az emberi és az állati, az intelligens és a fejlődésében visszamaradott ember ellentétpárjaival dolgoztak, és a természetet ellenkező módon fogták fel. Az egyik interpretációs hagyomány a hansági lappvilágban és Hany Istók alakjában az emberi beavatkozástól mentes természetet, a gyermeki tisztaságot, és szimbolikusan az elvesztett bibliai paradicsomkert idillikus világát ünnepelte, a másik természetszemlélet viszont a mocsárvilágot instrumentális módon, az ember jogos leigázásának terepeként fogta fel, és az elmaradottságon szörnyülködött. Így a hansági vízi ember hol a civilizálatlanságot, hol pedig – a „vissza a természethez” Rousseau-féle imperatívuszának párjaként – a „nemes vadember” romantikus eszményét testesítette meg. A természet és Hany Istók természeti, schilleri értelemben vett „naiv” figurája éppen azért tudta kölcsönösen asszociálni egymást, mert ekkortól kezdődött a Hanság lecsapolása, ami a természet vadságát radikálisan átalakította, ahogyan Hany Istók megszelídítése is a természet rendjébe való beavatkozás.

Amíg az egyik pólus fenséges stílusban beszélt az egzotikus tájról, a másik oldalon például a brémai utazó, Johann Georg Kohl személyes élményeken alapuló 1842-es beszámolója állt, akinek koloniális szemléletmódja az idegen kultúrát primitívként bélyegezte meg.⁹

⁹ Johann Georg Kohl: Hundert Tage auf Reisen in den österreichischen Staaten. III. Reise in Ungarn. Dresden–Leipzig, 1842. [46–50.] 49.

Hany Istók feltételezett örültségét ő a nép barbárságára terjeszti ki: „*Hany Istókra csak azt lehet mondani, hogy színe-java és betetőzője vagy megtestesülése annak az erkölcsi elkorcsosulásnak, amelynek támpontja a Hanság természetes vadságában leledzik. Nemcsak a racionális emberek műveletlenebbek itt, mint másutt, hanem sokan vannak olyanok is, akik még egyáltalán el sem érkeztek az észhez. [...] Én magam voltam Kapuváron, és ott több ilyen istentől elhagyott lényt láttam.*” (Saját fordításom – G. P.) Kohl kultúraelemzése a fehér ember gyarmatosító, felsőbbrendű nézőpontjából tekint az övétől különböző kultúrára, és Hany Istókat az emberi faj szégyellni való paródiájának tartja. A természet leigázásának, az idegen népek meghódításának gondolata legfőbb párját Daniel Defoe *Robinson Crusoe* című művében találja meg, míg az ellentétes oldalon Voltaire *A vadember* című szatirikus regénye áll, amely a „nemes vadember” alakján keresztül nyújtja a civilizáció filozófiai kritikáját.

Mindez összefügg azzal a vitával, hogy vajon Hany Istók esetében az emberi vagy az állati attribútumok tekinthetők-e dominánsnak, ami a darwini evolúcióelmélet századában felvetette azt a kérdést, mi választja el az embert az állattól. Ambivalens retorikát működtetett már a Rosnstingel-feljegyzés és Kis József testleírása is, ami a filo- és ontogenezisben kicsúcsosodó vitában folytatódott. Ennek tétje az volt, hogy az emberi regresszió tanulságokkal szolgálhat az emberré válást illetően is, így Hany Istókat a homo sapiens múltbeli reminiscenciáinak tartott vademberként fogták fel. Braun Soma szerint „*a Maugli és Tarzan-féle állatemberalakok (a magyar Hany Istók) tudományos képtelenségek, emberek, akik kiskorukban állatok közé kerültek és ott nőttek fel, szellemi tekintetben állati szintre süllyedtek.*”¹⁰ A racionalitás útját járta Németh János kapuvári plébános, akinek a nevéhez a „rablóivadék-teória” (miszerint Istók egy elbujdosott rablócsalád magára hagyott gyermeke volt),¹¹ valamint a későbbiekben Honti Pál is, akihez pedig a „hódvár-elmélet” fűződik (miszerint a fiú a téli hideget hódvárakban vészelhette át).¹²

Hany Istók orvostudományi szempontú vizsgálata a vízi életmód és az állítólagos pikkelyes testfelület körül bontakozott ki. A felvilágosult Johann Ballenstedt már 1824-ben biológiai érvekkel felvértezve demisztifikálta Hany Istók feltételezett szirénségét, amely szerint félig hal, félig pedig ember volna, azt állítva, hogy a tüdő alkalmazkodhat a víz alatti lélegzéshez, mint a jegesmedvék és a gyöngyhalászok esetében, de kizárt Hany Istók légzőszervi átalakulása.¹³ Dalmady Zoltán dermatológiai cikke szerint pedig Hany Istóknak nem pikkelyei voltak, hanem egy veleszületett bőrbetegségben, az ún. ichtiózisban szenvedhetett.¹⁴ Ezek a magyarázatok persze egy fiktív elemekkel felhabosított fabulát interpretáltak, mindazonáltal az ész és a logika, nem pedig a hit és a csoda felől közelítették meg tárgyuakat.

Meghatározónak számított a nevelés kérdése is. Zámolyi Varga Mihály Hany Istók „örültségét” az iskoláztatás hiányával magyarázta („*beszélni nem tudott. Kitől is tanult volna? a halaktól, békáktól, vagy farkasoktól?*”),¹⁵ míg Ruff Andor a vadságot a neveléssel azonosította.¹⁶ Tőke Péter kalandregénye viszont kimondottan a Rousseau-féle

10 Braun Soma: A primitív kultúra. Bevezetés az ősemmel foglalkozó tudományba. Budapest, 1924. 137.

11 Németh János: Hany Istók története. Kapuvár, 1914. 16.

12 Honti Pál: Hany Istók nyomában. Győr, 1972.

13 Johann Georg Justus Ballenstedt: Nachtrag zu den Notizen über die Syrenen. In Uő.: Die Worwelt und die Mitwelt, wie auch Nachträge zur alten und neuen Welt. II. 1824. 89–94.

14 Dalmady Zoltán: Mendemondák a természettudomány köréből. Budapest, 1909. 64–71.

15 Zámolyi V.[arga] Mihály: A sátoros czigány. Budapest, 1890. 4–13.

16 Ruff Andor: A halember. Hany Istók története. In Uő.: Mosonmegyei és környékbeli népregék, mesék és mondák. Magyaróvár, 1938. [1928] 60–63.

boldogságetika talaján áll: „Balázs mestert időről-időre megkísértette a gondolat, hogy meg-
szabadítsa Hanyistókot az atavisztikus bélyegektől; mégsem tudta rászanni magát, hiszen az
tökéletesen boldognak látszott, és féltő volt, hogy éppen a »gyógyítás« tenné boldogtalanná.”¹⁷
Rousseau *Emil, avagy a nevelésről* című regényében fejtette ki, hogy a nevelés végső célja
az ember boldogsága, de a természettől fogva jó embert maga a társadalom rontja meg. A
kapuvári vár nevelés-módszertana azonban nem Hany Istók boldogságát szolgálja, hanem
erőszakféltel a természete(ssége)n, a természet elnyomása (felöltöztetés, a főtt ételre való
rászoktatás, felegyenesedett járásra és beszédre tanítás). A hansági „nemes vadember” fel-
fogható olyan romantikus lázadóként, aki szökésével szabadságvágyát artikulálja, termé-
szetbe való visszatérése identitása megőrzésének előfeltétele, lerázva magáról az idomított
majom, a vásári gnóm rákényszerített szerepét. Nem kér a háziasításnak hívott szolgál-
gától, kilábal a rákényszerített kiskorúságból, amennyiben – Kanttal szólva – a kiskorúság
az arra való képtelenség, hogy valaki mások vezetése nélkül gondolkodjék.

Hany Istók alakja tehát azért válhatott népszerűvé a felvilágosodás és a romantika ko-
rában, mert korának számos fajsúlyos kérdését vonzotta magához az emberi identitástól
az evolúcióelméletig. De a legenda példát kínált bölcséleti vitákhoz is, a bennszülöttek hó-
dítással véghezvitt kolonizációja és az emberi jogok hierarchikus viszonyának elemzésétől
kezdve a kultúra és a természet sokrétű kapcsolatán át a polgári szabadság és a társadalmi
szerződések vallási-mitikus világnézet leváltó politikai filozófiájáig.

A MONDA IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI OLVASATAI

A Hany Istók körül kialakított monda népszerűségének másik oka, hogy könnyedén volt
beilleszthető irodalmi archetípusokba. A narratíva klasszikus népmesei-mitikus sémákon
nyugodott, mint amilyen a túl az Óperencián / Hetedhét országon, a Grimm-féle kerek-
erdő, a kiűzetés a Paradicsomból, a főhős elrablása a hétfejű sárkány által, a passiótörténet, a
verések (szíjat hasítanak a hátából), a gyönyörű királykisasszony iránti platonikus szerelem,
a szabadulás, az odüsszeusi hazatatalás, az Édenkert, míg végül a főhős boldogan él, míg
meg nem hal. A folklórban alapvetően négy értelmezési hagyomány képződött meg.

Az egyik tradíció egyértelműen embernek tekintette Hany Istókot, és természeti kör-
nyezetben talált vagy a kultúra által érintetlen gyermeknek tartotta, így beilleszthető volt
a vad gyermekek (*feral child*) kontextusába, mint amilyen Maugli vagy Kaspar Hauser.
A vadember, illetve a nemes vadember (*bon sauvage*) típusába is besorolható volt, mint
amilyen Péntek, Ishi vagy Tarzan. Itt a civilizációs folyamatok, az asszimiláció és az iden-
titás elvesztése jelentik az alapkérdést. A második értelmezési hagyomány kriptidnek, félig
embernek, félig állatnak látja Hany Istókot, ami az emberben lakozó állattól való elfojtott
tudatalatti félelmet tükrözi. Érintkezik ezzel a harmadik típus, amely Hany Istókot vala-
miféle szörnyként, monstrumként, fenevadként fogja fel („szörnyszülött”, tavi szörny), és
az „elveszett világok” (King Kong, *Jurassic Park*) vagy a „szépség és a szörnyeteg” mintáját
használja. A negyedik típust a természetfeletti lényként, egyfajta istenségként való olvasat
képezi (kifogott aranyhal, tündér, vízi manó).

Az egyedi irodalmi szerzők és művészek által alkotott tarka értelmezések közül négy
irányzat a domináns. Az első típus az akciókban és titokzatosságban bővelkedő kalandok
köré csoportosul. Ennek szépirodalmilag is jelentős példája Jókai Mór 1877-ben megjelent
romantikus regénye, a *Névtelen vár*, amely irodalmi adaptációk valóságos hullámát indí-

17 Tőke Péter: *Hanyistók*. Budapest, 1979. 62.

totta el Magyarországon, és hosszú időn át meghatározta a Hany Istók-képet.¹⁸ Itt Hany Istóknak a Fertő környékén bujtatott francia királylány, Marie titokzatosságának fokozása a funkciója, így végső soron a kiismerhetetlen táj és Marie inkognitójának allegóriájává, sőt, annak alteregójává válik. A rejtélyességre, az árvaságra és a darwinizmusra koncentrálló Jókai nem vette át közvetlenül Zerpáktól a Juliska-szálat, de egyértelműen jelzi Hany Istók vonzódását a királylányhoz, akinek sírjára a zárlatban fehér kagylókat helyez. Jókai számos nyelvre lefordított regénye Hany Istók történetét az 1803-as nagy vízválasztó után újból ismertté tette a világban. Valószínűleg Jókai sikerének hatására Mikszáth Kálmán is tervbe vett egy Hany Istók-művet, amihez Németh János kapuvári plébánostól kért adatokat, azonban 1910-es halála megghiúsította annak megírását.¹⁹ Kevésbé ismert azonban, hogy még Jókait megelőzően és tőle függetlenül külföldön született egy másik történelmi regény is, Franz Isidor Proschko az 1863-ban megjelent *Der schwarze Mann* (*A fekete ember*) című művében Hany Istókot erdei emberként (*Waldmensch*), nimfaként mutatja be. Bár a detektívtörténet már a Rosnstringel-feljegyzésbe bele volt kódolva, és Jókai regényét is jellemezte, krimet Vécsey Zoltán 1943-ban kiadott *A lép csodája* című kisregénye alkotott belőle. Az első olyan nagyregény, amely Hany Istókot főszereplővé emeli, Tőke Péterhez köthető, aki először 1979-ben *Hanyistók* címmel, majd ennek folytatásaként 1999-ben *Vízember* címmel jelentett meg történelmi-néprajzi kutatásokon alapuló, a szerző által illusztrált fikciós kalandregényt.²⁰ Az első rész Hany Istóknak az elmenekülése utáni kalandjait meséli el, akinek egyfajta nevelőapja lesz Balázs mester, a boszorkányság vádja miatt kiközösített, így sorstárssá váló orvos. A második rész, ahol Hany Istók már aktív, maszkulin főhős, egy betyártörténet és egy boszorkánymese bonyolult szövésű, tükörrarrációt alkalmazó akciódús ötvözete.

A másik művészi törekvés a történet rejtélyességét misztikumba fordítja, és természetfeletti figurává növeszti a Hanságban talált lényt. Vízi ördögnek fogta fel Emil Ludwig 1866-ban írt zenés színdarabja, a *Hany Istók, der Wasserteufel des Hanyságs oder die Entstehung und Wunder des Neusiedler-Sees* (*Hany Istók, a hanysági vízi ördög, avagy a Fertő-tó keletkezése és csodája*), amelynek csak a szinopszisa maradt fenn.²¹ Tündéerként, a nádi koboldok esküszegő, ezért kitaszított uraként ábrázolta Margittai Rikárd *Háni Istók* című 1923-as szimfonikus költeménye.²² Büki Attila *Hany Istók* című mesejátékában a Hanság őrangyala.²³ Különös színpoltot jelent Hany Istók fogadtatástörténetében a familiárisan „*Buddha szobor*”-nak keresztelt XVIII. századi alkotás, amely a fertődi Esterházy-kastély parkjában állt. A kezében békát tartó, idősebb, pókhasú figura valójában egy kínai bálványiszobor,²⁴ de a kultusz Hany Istókkal azonosította. A szobor a második világháború végén elpusztult, csak a kapuvári Csala Bálint fotója maradt fenn róla.

Az olvasatok harmadik csoportja a humor oldaláról fogja fel a vadember alakját. Két élclap is megjelent *Hany Istók* néven, az 1893-ban Kapuváron kiadotról sokáig azt gondolták, hogy nem maradt fenn egyetlen példánya sem, 2010-ben azonban sikerült ráakadnom, míg a másik vicclapot 1902-ben Győrben adták ki. Weöres Sándor *Hanyistók* címmel írt

18 Jókai Mór: Névtelen vár. S. a. r.: Harsányi Zoltán. Budapest, 1965.

19 A kapuvári plébános visszaemlékezését lásd: Németh i. m. 3.

20 A két regény együtt *Hany Istók, a lép fia* címmel jelent meg: Tőke Péter Miklós: Hany Istók, a lép fia. A Hanságban élt különös emberi lény története. Budapest, 1999. Benne a *Vízember* című új rész: 223–393.

21 Közli: Missuray-Krúg Lajos: Hany Istók, rábaközi regék hőse. Soproni Szemle, 1943/1. 37–38.

22 Margittai Rikárd: Háni Istók. Budapest, 1923.

23 Büki Attila: Hany Istók. In Uő.: Sára holdja. Drámák. Budapest, 2007. 187–229.

24 Katona Imre: Hany Istók Budapest. Soproni Szemle, 1990/2. 162.

groteszk balettszövegkönyvet, amelyben Rousseau-i alapokon fogta fel a nevelést, de azt szórakoztató, komikus formában tálalta: a fiú a keresztelésnél magára önti a vizet, „állati szerelmet” érez a hercegnő iránt, csöbröket és kádakat dobál.²⁵ Novellájában Moldova György az 1976. évi montreali olimpiára reflektálva úszóbajnokot farag a mondabeli lényből.²⁶ Az 1997-es Mediawave fesztiválon bemutatott *Mocsárláz* című kisfilm a klasszikus szerelmi szál szexuális kifordítása. A tömény humor, az irodalmi formák paródiája és a társadalmi szatíra jellemzi a Gángoly Attila és Novák Valentin duó *Zsír Balázs* című 2001-es pikareszk regényének vonatkozó fejezeteit. A feltételezett mentális retardációt zseniális lángelmével helyettesítő epizodikus bricolage-regényben Hany Istók a hidrobiológia több nyelven beszélő doktora lesz. Kapuvári rendezvényekhez Horváth Gábor alapfigurájából Bors József készített modern grafikákat, amelyek Istókot kortárs környezetben, break-tánc közben vagy autóversenyzőként ábrázolják.

... Így találtak rá a halászok.

Belloni László rajza
Sziklay János novellájához

A negyedik tendenciát az köti össze, hogy az idetartozó művek a mondából az árvaság és a kiközösítés motívumát állítják előtérbe. Az angol Margaret Roberts a *Zabdiel the gypsy (Zabdiel, a cigányfiú)* című 1867-es novellájában egy Hany Istók utáni, balul elsült hajsz keretében tanít a romákkal szembeni toleranciára és a multikulturalizmusra.²⁷ Jékely Zoltán szintén antiraszszista céllal, a nácizmusra utalva használja fel Hany Istók alakját *Fajbiológiai látomás* című 1943-as versében.²⁸ Sziklay János *Hany Istók története* című 1892-es novellája az árvaság témájára, az elveszett anya traumájára, a társadalomból való kiűzetésre és a sikertelen reintegrációra fókuszál. Hany Istók Varga András által megformázott, a kapuvári Rábaközi Muzeális Kiállítóhelyen látható szobra, valamint Bubb Gyula beállított fotója sérült gyermekként ábrázolja a fiút. A társadalmi elfogadás hiánya felől fogalmazza újra a mondát a Steamy rockzenekar 2009-es *Vad vagyok* című száma és a Tormentor black metal banda groteszkebb, *Hany Istók* című dala. A győri Vaskakas Bábszínház *Hanyistók, avagy a grófkisasszony és a lápi szörny története* című 2014-es előadása szintén a mássággal foglalkozik. A gyermeki emancipáció és a fantasy keveréke az *Éden földön (Hany Istók legendája)* című, a Nemzeti Színházban 2015-ben bemutatott zenés színdarab. Szulyovszky Saroltának az

előadások ihlette illusztrációi 2017-ben és 2018-ban jelentek meg. Tóth Roland készítette el az első animációs filmet az alakról, a tizenkét perces *Istók* premierje a 2017-es Kecskeméti Animációs Filmfesztiválon volt. A történeti kutatómunkán és a vadon élő állatok aprólékos anatómiai és etológiai megfigyelésén alapuló rajzfilm Hany Istókot a kirekesztettség felől reprezentálja.

25 Rencz Antal: Egy Weöres-balettvázlat története. Tiszatáj, 1992/5. 28–31.

26 Moldova György: Istók, a vizek királya. In Uő.: Magyar atom. Budapest, 1980. 307–319.

27 Magyarul: Gerencsér i. m. 2011. 293–308.

28 Jékely Zoltán: Összegyűjtött versei. S. a. r.: Győri János. Budapest, 1985. 283.

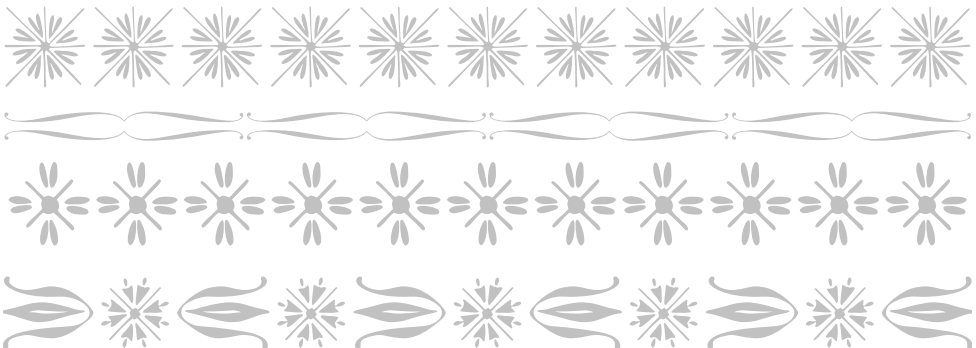
Varga András: Hany Istók

Bubb Gyula beállított felvétele

Az utóbbi értelmezések arra is fényt vetnek, hogy Hany Istók meséje a toleranciára tanít. Allegorikus módon teremt alkalmat arra, hogy a megalázottak, az elnyomottak, az elesettek, azaz a kisebbségek (a fogyatékkal élők, az etnikai, politikai, vallási, nyelvi-kulturális, szexuális kisebbségek) iránti türelmet elősegítse. Az idegenség elfogadása mellett az egyéni önmegvalósítás és a szabadság utáni elfojthatatlan vágyakozás időtlen üzenetét is hordozza.

Gerencsér Péter

A templomos-monda hagyományozása és továbbélése a Sokoróalján

A templomos lovagrend két évszázadokon át tartó története a középkor óta folyamatosan – igaz, különböző intenzitással – az érdeklődés középpontjában állt. Időközben a rend valós történetére ráarakódott egyfajta okkult-misztikus réteg a Frigyládával, a Szent Grállal vagy a torinói halotti lepelrel kapcsolatos elképzelésekről, amely az utóbbi évtizedben ugyancsak ismertté tette a templomos lovagrendet. Korábban a tudományos és ismeretterjesztő műveket nem olvasó, tudását döntően a szájhagyományból merítő paraszti réteg körében ezek az elemek nem jelentek meg, annál inkább nyertek teret a rend megszűntetésével kapcsolatos, profán vonatkozású történetek, a szerzeteshez nem méltó életet élő templomos lovagokról. Emellett a néphagyományban a templomosok ambivalens megítélése Európa-szerte jellemző.¹

A templomos rendet a keresztes háborúk idején, 1118-ban nyolc francia lovag alapította a jeruzsálemi zarándokok védelmére. Nevüket szálláshelyükről kapták, ugyanis a Jeruzsálemi Nagytemplom mellett kaptak helyet. Később nemzetközi lovagrenddé alakultak, tagjaik pedig szerzetesi esküt tettek. A rend idővel nagy vagyonnal rendelkező hadsereggé fejlődött, tagjait pedig katonákká képezte ki, így a lovagok katonák és szerzetesek voltak egyszerre.² Az adományok révén a templomosok nagy vagyonhoz jutottak. Ez nemcsak nagy kiterjedésű földbirtokaikból származott, hanem azokból a kiváltságokból is, amelyek értelmében tizedet, az ellenőrzésük alá tartozó vásárokon helypénzt, az utakon pedig vámot szedhettek.³

Fényűző életmódjuk egy idő múlva alapot adott a rosszindulatú gyanúsítgatásokhoz. 1305-ben IV. (Szép) Fülöp francia király a kiváltságos, nagy vagyonra szert tett rendet eretnokség, istenkáromlás, hitetlenség, fajtalankodás, bálványimádás és erkölcstelenség címen vád alá helyezte.⁴ A per után V. Kelemen pápa a templomos rendet feloszlatta, tagjainak egy részét pedig kivégeztette. Vagyonuk a johannitákra szállt, bár egy részére állítólag Szép Fülöp tette rá a kezét.⁵

A per vádpontjaiból eredhettek azok a történetek, amelyek Európa-szerte a templomosok eretnokségéről és megromlott erkölceiről szólnak.⁶ A hazánkban *vörös barátoknak* nevezett rendtagok a népmondák szerint valójában nem tipikus szerzetesi életet éltek, ezért szüntették meg rendjüket. A per során a szerzetesrend „bűnei” közt is szerepelt, hogy bálványimádó szertartásaikon olykor démonok is részt vettek, mégpedig szép, fiatal nők alakjában – írja Norman Cohn *Európa démonjai* című könyvében.⁷

Az 1200-as évek közepére a templomos rend birtokai behálózták egész Európát. Tíz tartományuk volt, ebből egy Magyarország, már a kezdeti időktől.⁸ Magyarországon a XII. század hatvanas éveiben tűntek föl először. Jelentőségüket bizonyítja, hogy az aranybulla

1 *Edelényi Adél*: Templomos lovagok az európai néphagyományban. Gondolat Kiadó, Budapest, 2004.

2 *Félegyházy József*: A középkor egyháza. Budapest, 1939. 281.

3 *Kowalski, Jan Wierusz*: Szerzetesek, egyházak, társadalom. A templom lovagjai. Budapest, 1975. 207.

4 Magyarország története. 2. kötet. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Budapest, 1984. 1169.; *Félegyházy* i. m. 281.; *Viz László*: A torinói halotti lepel és korának meghatározása. Budapest, 1998. 42.

5 *Kowalski* i. m. 210–211.

6 *Zombori István*: Lovagok és lovagrendek. Krisztus szegény lovagjai. Budapest, 1988. 85.

7 *Cohn, Norman*: Európa démonjai. A boszorkányüldözés története. A templomos lovagrend szétzúzása. Budapest, 1994. 108.

8 *Zombori* i. m. 84.

hét eredeti példánya közül az egyiket náluk helyezték letétbe. Viszonzásul a lovagok alkalmadtán vérükkel fizettek a sok magyar adományért. A tatárjárás alatt állítólag az utolsó szálig feláldozták életüket.⁹ Magyarországi működésüket néhány fennmaradt oklevél és dokumentum bizonyítja. Ezek alapján tudjuk, hogy letelepítésüket II. Géza mozdította elő. Először a Dunántúlon kaptak birtokokat, ahol sorra építették fel rendházaikat. Első rendházuk Csurgón (Somogy megye) volt. A főbb városokban, mint Esztergom, Buda, Székesfehérvár, Pozsony, Győr, szintén voltak rendházaik.¹⁰ Győr környékén több olyan település található, amelyeket a történeti források egykori templomos birtokként tartanak számon, emellett jelentős azoknak a falvaknak a száma, amelyekben még napjainkban is él a *vörös barátok* mondája, azaz a templomos-monda.

A templomosok Magyarországon elsők között Győrben telepedtek meg. A XIX. századi monográfiák szerint itt rendházat is emeltek.¹¹ Rupp Jakab meg is jelöli a helyet, ahol a templomosok kolostora állt: „eredetileg a templomosoké volt Győrött azon a halmon fekvő fürdő, mely hajdan vár volt”.¹² A győri rendház tartozékaként említenek még többen egy majorságot Győr és Baráti között, Kismegyer határán, a Királyföld alsó részén, illetve Nádorvárosban egy jobbágytelket.¹³ A Győr és Baráti közötti terület neve a vidék népének szójárása szerint a XVIII. század közepén még *Jánospap országa* volt.¹⁴ Ezt a nevet először egy 1260-as oklevélben találjuk. Lehetséges, hogy ezt a birtokot a johanniták a templomosoktól örökölték.¹⁵ A határjárási iratok szerint ugyanis a szóban forgó terület másik neve *Keresztes barátok majorja*.¹⁶

Győr környékén, Nyúlön és Écsen szintén vannak templomos lovagok jelenlétére utaló feljegyzések. A győri rendház tartozékaként szerepelnek az écsi és nyúli szőlőhegyen lévő szőlők.¹⁷ Ezeket a későbbi források a johanniták tulajdonaként említik, akik a templomosoktól örökölhették ezt a területet, mivel egy Écs történetében szereplő adat szerint a johanniták 1373-ban szereztek a falu határában szőlőbirtokot.¹⁸ A János-lovagok nyomai a XVI. században szűntek meg Győrben és környékén, a források szerint ekkor már templomuk is romokban hevert.¹⁹ Écsen napjainkban már nem ismerik a templomos-mondát, de Nyúlön még vannak töredékei: „Állítólag remeteként laktak, 1600–1700-as években. Pincéjük volt és alagút is.”²⁰

Bár több települést tulajdonítanak a templomos rend egykori birtokának Győr tágabb környezetében, valójában oklevél csak egy Győr megyei Szőlős (Szöllős, Szeüleus) nevű földterületről maradt fenn.²¹ Nem tudni, hogy Szőlős mikor került a rend birtokába, de

9 Magyarország története, i. m., 1170.; Magyar művelődéstörténet. 1. Szekszárd, 1990. 411–412.

10 *Kristó Gyula* (főszerk.): Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Templomosok. Írta: *Zombori István*. Budapest, 1994. 672.; *Zombori* i. m. 150.; *Puskely Mária*: Kétezer év szerzetessége. Szerzetesség és művelődéstörténeti enciklopédia. II. Templomos lovagok. Budapest, 1998. 1282. <http://communio.hcbc.hu/vigilia/9902dre.html>. *Dreska Gábor*: A templomos rend Magyarországon. 3/5.

11 *Reiszig Ede*: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon. I. kötet. Budapest, 1925. 9, 29.

12 *Rupp Jakab*: Magyarország helyrajzi története. 1. kötet (Az Esztergomi egyház-tartomány a hozzá tartozó püspökmevyekkel együtt). Budapest, 1870. 427.

13 *Pl. Reiszig Ede*: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon. II. kötet, Budapest, 1928. 73.

14 *Pesty Frigyes*: A templáriusok Magyarországon. Pest, 1861. 65. (lábjegyzet).

15 Uo.

16 *Rupp* i. m. 427.

17 *Reiszig* i. m. 73.

18 <http://www.sokoro.hu/ecs/tortenet.html>, Lap 1/2, 2/2., Écs-Történet: Falunk történelme

19 *Rupp* i. m. 428.

20 Adatközlő: Esztergomi Józsefné Tóth Gizella, Nyúl, saját gyűjtés, 2000.

21 *Patek* i. m. 44. Mivel Szőlős pusztult település, több elmélet született arról, hol feküdhett. Reiszig Ede szerint például Bársonyosnál a móri horpadásban (*Reiszig* 1925. 37.). A legtöbben azonban Győr vármegyébe helyezik.

1210-ben ugyanitt szántó és erdőterületet örökölt a pannonhalmi szentmártoni apátság.²² Ezzel megkezdődtek a súrlódások a templomosok és az apátság között, és 1248-ban per is indult a földekért. Az 1249-es ítélet szerint a felek fele-fele arányban osztottak, a templomosok a vízállásos földeket és szőlőket kapták meg, amelyeket korábban ők ültettek. A szentmártoniaknak az erdők jutottak.²³ Innentől kezdve nem tudni, Szőlősnek milyen sorsa volt.

Szőlős mellett Kóny község volt még ősi templomos birtok, amelyet a rend II. Endre királytól nyert adományul.²⁴ Kóny (eredetileg Coun) falu birtokába a johanniták a templomosok eltörlése után jutottak.²⁵ A településen viszont ma nem ismerik a templomos-mondát.²⁶

A történeti források szerint bizonyítottan templomosok által lakott településeken kívül több Győr környéki, sokoróaljai faluban is templomosokat helyez a hagyomány egy-egy kolostor- vagy várromba. A mondakör egyik központja Sokorópátka. A környező települések többségében tudnak a Harangozóhegyen (ezen belül a Várhegyen) hajdan megtelepedett *vörös barátokról*, de a hozzájuk kapcsolódó mondát különbözőképpen lokalizálták. Általában azt tartják a Sokorópátka határában lévő egykori – valójában pálos – kolostor pusztulásáról, hogy II. József császár leánya elment gyónni a *vörös barátokhoz* és onnan nem tért haza, mert a barátok maguknál tartották. A királyleány valami úton-módon hírt tudott adni magáról apjának, hogy a pátkai *vörös barátoknál* van fogságban. A király érte küldött, kiszabadította és hazavitette. A *vörös barátok* várát pedig a gici útról (Gic: szomszédos település) leágúztatta. A lerombolt vár köveiből építették a pátkai majort, mások szerint a kajári templomot, ismét mások szerint a pátkai hegyközségben a dézsmaházat.²⁷ Felpécen is tudnak a sokorópátkai *vörös barátokról*, akik állítólag johanniták voltak.²⁸ Egy téti adatközlő szerint a Harangozóban volt a *vörös barátok* kolostora, ahonnét alagút vezetett a pannonhalmi várhoz. A barátok nőket hordtak be magukhoz és szórakoztak velük. Ők alapították Sokorópátkát.²⁹

Tényőn a Szárhegyen éltek a nép szerint a *vörös barátok*. A Barátok réjtjére egy alagúton keresztül jártak át, és ha egy szemrevaló menyecskét el tudtak fogni, azt elvitték magukkal. Az így elfogott nők aztán többet sosem láttak napvilágot, soha se jöttek vissza.³⁰ A barátok kolostora bűneik miatt elsüllyedt.³¹ Tényőn általában IV. Bélához kötik a történetet, aki egyesek szerint megszüntette a barátok rendjét.³²

A vörösbarát-mondakör fennmaradásának és továbbélésének szép példái a győriújbaráti történetek, amelyeket a mai napig megőrzött a szájhagyomány. A helyi eredetmagyarázó monda szerint összefüggés van a mondakör és Győriújbarát elnevezése között. Az itteni barátok kolduló rendbe tartoztak, és még a török idők előtt éltek a faluban. Feltételezett kolostoruk helyét többféle falurészre teszik a helybeliek: Erzsébet utcai temető, Pap erdő,

22 *Pesty* i. m. 45.

23 *Pesty* i. m. 46–48.; *Patek* i. m. 44.

24 *Reiszig* 1925. 93.; *Patek* 1912. 41.

25 *Reiszig* 1925. 225.; *Bedy* 1939. 42.

26 Adatközlő: Mező Hajnalka, Kóny, saját gyűjtés, 2001.

27 Adatközlő: Szabó László, Sokorópátka. Gyűjtötte: dr. Uzsoki András, 1969. Magyar Történeti Mondarchívum, MTA BTK Néprajztudományi Intézet.

28 *Eőry Dezső*: Szülőföldem a Sokorótáj. Vörös barátok, egyebek. Győr, 1999. 24.

29 Adatközlő: Idei Ernő, Tét, saját gyűjtés, 1999.

30 Adatközlő: Molnár Nándor, Tényő, saját gyűjtés, 1988.

31 Adatközlő: Molnár Antal, Tényő, saját gyűjtés, 1998.

32 Adatközlő: Pécsi Endréné, Tényő, saját gyűjtés, 1988.

Serföző-domb, Fuhrmann-birtok. A megkérdezettek különféle tárgyi bizonyítékokkal támasztották alá a barátokkal kapcsolatos közléseiket. Főleg az Erzsébet utcai temetőben és annak környékén kerültek elő az említett leletek a harmincas években: például téglák és tégláégetés nyomai, ami azt bizonyítja, hogy kolostoruk és templomuk lehetett itt. Ezenkívül koponyákat, csontokat és vörös színű ruhadarabokat (kalap, szűr) találtak, amelyek a barátok személyes hagyatékaik lehetnek. Föld alatti járatok, pincék és alagút nyomait is felfedezték a helybeliek. Az alagút valószínűleg a szerzetesek nagy- és kisbaráti lakhelyét kötötte össze. Eszerint mindkét helyszínen volt a barátoknak kolostoruk. A szájhagyomány egy figyelemre méltó történetet is megőrzött a *vörös barátokról*, amely szerint „igen rossz életűek” voltak. Állítólag elfogták a falubeli menyecskéket, akik a templomukba mentek föl misére. Megfojtották őket, vérüket vették, majd a kolostor alatt lévő nagy pincébe rejtették el áldozataikat. Bizonyos idő múlva a falubeliek felfedezték a barátok gonosz tetteit, ezért bosszúból szétlövették kolostorukat. Ekkor ért véget a *vörös barátok* helyi ténykedése. Nevüket a mai napig őrzi a falu a nevében. A hagyomány szerint a két faluresz eredeti neve Kiscsűr és Nagycsűr volt, a *vörös barátok* beköltözése után lett belőle *Kisbarát* és *Nagybarát*.³³

Ménfőcsanakon több monda fűződik a Világosvár nevű hegyormon egykor állt építményhez. A szájhagyomány szerint *vörös barátok* laktak itt. A környéken – Csanakfalu alatt – a XV. század végén a johanniták tevékenységéről vannak adatok, és Kisbarát-hegyen, a Pusztafalu felett egy szerzetes kolostor helye is ismert.³⁴ Egy másik adat szerint ugyanerre a helyre vonatkozóan: Ménfő és Csanak határában a XVI. században emeltek őrkastélyt, majd elővárat, váracst. A monda szerint *vörös barátok* is laktak itt, a Világosvárnak keresztelt területen.³⁵ Fürnstall Edit szerint a 70-es évek végén a falu lakói már nem ismerték a vörösbarát-mondát.³⁶

A Sokoró-vidéken példaértékűen őrzik a *vörös barátok*hoz kötődő hagyományokat. Úgy tartják, hogy a lovagok fontos szerepet játszottak a környékbeli falvak történetében. Mindehhez hozzájárultak a népmondáról megjelent helyi vonatkozású könyveim is: *A harangozóhegyi vár története a sokorói szájhagyományban* (2003), majd ennek bővített, átdolgozott kiadása: *A templomos-monda a sokorói szájhagyományban* (2007). E kiadványokban helybeli idős emberek elbeszélései és írott források alapján foglaltam össze mindazt, amit a templomos-monda sokorói változatairól tudni lehet. A kötet ismerteti a templomos lovagrend történetét és a néphagyományban élő mondák közötti összefüggéseket, illetve a *vörös barátok* elnevezés hátterét. A legfontosabb fejezetek szólnak a *vörös barátok* várainak, kolostorainak jellegzetességeiről, ismertetik a barátokhoz fűződő hiedelmeket: a Sokoróalján vélt vagy valós alagutakat, az elrejtett kincsek típusait. A könyvek történeteket közölnek a *vörös barátok* visszajáró kísérteteiről, elemzik mindazokat az évszázadok óta hagyományozódó elbeszéléseket, amelyek a bűneikről és bűnhődésükről szólnak. A munka újabb hozadéka, hogy a *vörös barátok* mondája bekerült a megyei értéktárba, az első szellemi néprajzi értéként megénkben.³⁷

33 Vehrer Adél: Barátok Barátin. Baráti Hírmondó, 1995. szeptember. III. évf. 4. sz. 3.

34 Szabady János: Ménfőcsanaki séta. Ménfőcsanak történelmi emlékhelyei. Világosvár, a török-kori elővár (várac). Győr–Ménfőcsanak, 2000. 32.

35 Nyerges Csaba: A Bezerédjek öröksége. A ménfőcsanaki kastély és a kápolna.; <http://www.different.hu/hunmap/hun/gyor/sokoro/gyor/mftelep.html>; <http://www.gyor.hungary.net/gyms...nonhalmi-dombsag/bezeredjek.html>

36 Fürnstall Edit: Történelmi emlékek Ménfőcsanakon. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár 20087.

37 <http://www.gymsmo.hu/cikk/a-voros-baratok-mondaja.html>

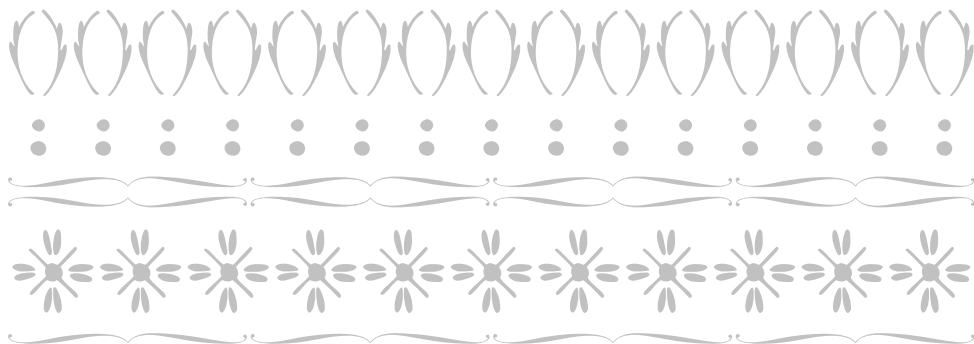
2017 őszen indult az a sokorópátkai kezdeményezés, amely minta jelentőségű lehet a helyi hagyományok megőrzésében. Az ötlethez az alapot az adta, hogy a nálunk is egyre népszerűbbé váló amerikai szokás, a halloween kapjon helyi színezetet, emeljük azt be a helyi hagyományba, alakítsuk a saját képünkre. Ha megállítani az idegen szokások terjedését, átvételét nem lehet, miközben sok esetben a sajátjainkat megőrizni is nehéz, ötvözni kell a kettőt és ebből egy új hagyományt teremteni, ez a jövő, a szülőföldhöz kötődést ez erősítheti.

A kísértettúra a sokorópátkai futballpályán kezdődött 2017. október 28-án az esti órákban. A különböző korosztályokból álló, közel 300 fő résztvevő először megismerhette a *vörös barátok*ról szóló mondakört, majd mécsesekkel kivilágított útvonalon közös túrán vett részt a *vörös barátok* hajdani várának helyszínére. A kisgyermekes családok külön helybeli kísérőket kaptak, útközben pedig kis szellemfigurákat gyűjtöttek cukorkajutalomért cserébe.

A Harangozó-hegy felé tartó túrázókat menet közben itt-ott feltűnő „kísértetek” (alakoskodó helybeli fiatalok) ijesztgették, akik a sok száz éve – a *vörös barátok* által – elrabolt lányok, asszonyok kísérteteit, illetve magukat a lovagokat jelenítették meg. Az egykori vár helyén ma már csak egy tisztás van, amelyet várárok, sáncrendszer vesz körül. Itt a helyi szervezők várták a túrázókat szendviccselel, teával. A 4 kilométeres túra résztvevői közül sokan halloween-jelmezben jelentek meg, többen érkeztek szomszédos megyékből is. A programra facebook oldalon lehetett jelentkezni, ahol később a rendezvényen készült fotókat is összegyűjtötték.³⁸ A kísértettúra előtti estén zajlott Sokorópátkán az iskolások tökfaragó versenye, amely szintén a helyi és az amerikai hagyományokat ötvözte.

Néprajzi gyűjtéseim során azt tapasztaltam, hogy Sokoróalján a templomos-mondának már nincsenek teljes, kerek, esztétikailag is figyelemreméltó változatai. Nagy az esély arra, hogy a falvak többségében az idősebb korosztály kihalásával e monda is el fog tűnni. A történeti mondák gyűjtése és lejegyzése napjainkban épp ezért nagyon fontos, és sohasem volt még ennyire időszerű. Ennek a gondolatnak jegyében született a fent ismertetett kezdeményezés is, hogy hozzájáruljon a *vörösbarát-történetek* fennmaradásához; emléket állítva annak a korszaknak, amikor még e monda is élénken élt a színhagyományban és apáról fiúra szállt.

Vehrer Adél

38 <https://www.facebook.com/events/1667529996593419/>

A Rábaköz népzenei öröksége

Tanulmányom célja, hogy betekintést nyerjünk a Kisalföld kistájának, a Rábaköznek a kultúrájába, kiemelten ráirányítva a figyelmet a helyi népzenei sajátosságokra.

Ahogy meg tudjuk különböztetni az egyes vidékek, települések építészét vagy népviseletét, úgy az egyes emberek és közösségek népzenei jellegzetességei is felkelthetik érdeklődésünket.

Kézenfekvő lenne, hogy sorba szednénk azokat a kottákat, amelyek a népzenei kiadványokban, adattárakban fellelhetők, vagy kézen-közön terjednek, arra várva, hogy életre keljenek. Óriási kincs. Minőségük, minőségük egyaránt lenyűgöző. Nemzeti érték. A hangjegyek sokasága láttán néha úgy érezzük, mintha hiányozna belőlük valami, a muzsika – vagyis maga az élet.

A szakirodalom néprajzi, népzenei fejezetei ugyan iránymutatók lehetnek, de az életünk természetes része akkor lehet, ha nemcsak a népzeneről szólnak. A népzene világa különösen sokrétű. Érzékeny területet ölel fel, a népzene kutatók és az adatközlők emberi kapcsolataitól kezdve mindaddig, amíg a már mások által megismert dal mások ajkán is megszólal, vagy zeneszerzők és karvezetők veszik kézbe, majd újjászületik az ének.

Köztudott, hogy a népzene főként egyéni vagy közösségi megnyilvánulásai éltették. Csokonai írja: „*Hallgassátok figyelemmel a danoló falusi leányt és a jámbor puttonyost...*” A népköltészet, azon belül a népzene évszázadok óta a szájhagyomány útján terjedt. A vokális és a hangszeres népzene a csörgedező patakhöz hasonlítható. Útja gyakran kifürkészhetetlennek tűnik, de a zene természete rácsodálkozásra készlet.

Nézzünk körül ebben a megadott térben és időben!

A népzenei gyűjtés az 1800-as évek közepén vette kezdetét. A Kisfaludy Társaság kezdeményezései, felhívásai nagy lökést adtak a szellemi népi kultúra megmentéséhez. Az egyik felhívásra csatlakozott a gyűjtőkhöz Pintér Endre (1796–1877) premontrei szerzetes tanár, aki nyaranta főként Csornán és környékén járt a dalok után. „*Többnyire a Rábaközben szedett népdalok*”-at kereste. Gyűjteményét 1844-ben küldte el Erdélyi Jánosnak, aki kifejezte elismerését, és további gyűjtésre biztatta. Kortársaihoz hasonlóan Pintér Endre csupán a szöveget jegyezte le, a dallamot nem. A rábaköziek számára így is becses szellemi érték. Barsi Ernő jóvoltából ismerhetjük ezeket a csornai hagyományok között felbukkanó népdalszövegeket, például:

„*Oda alá Mihályinál,
Vörös az ég Bogyoszlóná,
Ott is azér vörös az ég,
Kincsem, rózsám szeretsz-e még?*”

A dallamok lejegyzése ekkor még nehézségbe ütközött. A hangmagasság jelölése mellett a ritmus rögzítése is hiányos vagy pontatlan. A rubató énekek hangulatát csak megközelítően lehetett visszaadni.

A gyűjtött népdalok, népi játékok iránt egyre nagyobb az érdeklődés. 1906-ban a Kisfaludy Társaság gondozásában került kiadásra a *Magyar Népköltési Gyűjtemény VIII.* kötete, Sebestyén Gyula dunántúli anyaga, *Dunántúli gyűjtés* címmel. Ebben találjuk meg a rábaközi Beled községben élt Pollák Miksa néprajzkutató rábaközi gyűjtéseit; gyermekjátékokat, népszokásokat és népdalokat. Meglepő, hogy még napjainkban is ismert gyermekjáté-

kokkal is találkozunk a kötetben. A *várkörkerülő*, a *gugolós* stb. népi gyermekjáték szövege azonos vagy hasonló:

*„Járom az urnak várházát, Járom másod magammal.
Szőke legény lábaimat sem nyomja, gyöngye karját sem nyujtja.
Óh, Örzsébet asszonyka, Fogj velem kezét (Mariska).”*

(Sebestyén Gy. 1905. 375.)

Sajnos dallam nélkül jegyezték le a *pünkösdlőt* is, amely a tavaszi lófuttatással, illetve a legények-lányok évődésével kapcsolatos néphagyomány:

*„Mi van ma? Mi van ma? Piros pünkösdi napja, /hiányos/
Jó legény jól megfogd, A lovad kantárját
Hogy le ne tépázza a pünkösdi rózsát.
Jó legény, jó leány Vigan ünnepelhetsz,
Templom után estig örömmel röpdühetsz.
Jó leány, jól megfogd a lovad kantárját,
Hogy pünkösdi táncban Bú ne szegje szárnyát.”*

(Sebestyén Gy. 1905. 138.)

A fenti pünkösdi lovasjáték emléke az 1970-es években Acsalagon még élt. Akkor jegyeztem le Bendes Józseftől az ünnephez kötődő dalt is.

A Szent Iván-napi tűzgráshoz kapcsolódó szöveget a kutatók szintén ismerhetik Pollák Miksa gyűjtéséből.

A *Szélről legeljetelek...* kezdetű dal közismert a Rábaközben. A néptánc, a dus dallama fülbeccsengő. Pollák gyűjtése, a kútba esés motívuma egy gyermekjátékba ágyazott szöveg. Jó lenne tudni, hogy a „*szili kút, szanyi kút*” után miért hiányzik a „*szentandrászi, sobri kút*”. Talán a *szanyidus* tánc ebből a részletből nőtt ki?

Erdélyi János egyik gyűjtése került a kezembe. Második kötetének egy népdala az alábbi szöveggel olvasható:

<i>„Rába mellett mi történt, Lány kérette a legényt, De a legény szabódik, Nem mehet el tavaszig.</i>	<i>A vánkosa szövetlen, A párnája töltetlen, Fonalát most fontolja, S még a récén a tolla.”</i>
---	---

(Ortutay Gy.–Katona I. 1975. I. 567.)

Bartók Béla a gyűjtőútjainak kezdetén, 1906-ban járt a Rábaközben. Három települést: Bogyoszlót, Szilsárkányt és Jobaházát kereste fel népdalgyűjtési szándékkal. 37 dalt gyűjtött, főként Jobaházán. Ezek közül, valószínűleg a dallamosságuknak köszönhetően, a *Kisgartában végigmenni nem merek...*, a *Jobaházi utcába...* és a *Csornai Hajas Gyula út...* kezdetű népdalok nyerek el napjainkban is a dalosok és a hallgatóság tetszését.

Barsi Ernő főiskolai tanárnak köszönhető, hogy Bartók rábaközi gyűjtése ismertté és közkinccsé vált. 1971-ben annak járt utána, hogy egyáltalán ismernek-e Bartók gyűjtésű népdalokat. Végigjárva a falut, azt tapasztalta, hogy az idősebbek néhány dalra emlékeznek, noha az utóbbi években megcsappantak az éneklési alkalmak. A tanár úr kezdeményezte, hogy Bartók emlékét márványtáblán örökítsék meg Jobaházán. Rendezvényeken

a tanítóképzős diákok, énekkarok adtak egymásnak találkozót. Egy alkalommal Bartók Béla fia is jelen volt az ünnepségen. Arra kell törekednünk, hogy folyamatosan életre hívjuk Bartók emlékét! Meg kell jegyezni, hogy itt, a korán polgárisodott nyugati végeken, a „magyarnótás tengerben” már évtizedekkel ezelőtt megkopott és hanyatlik a népzene, noha kitüntetett alkalmakkor a média kalauzol bennünket a népi-nemzeti kultúra értékeinek útján.

Kodály Zoltán rábaközi tevékenységéről kevés ismeretünk van. Néhány pedagógus barátom elbeszélése nyomán győri és fertői személyes találkozások híre jutott el hozzám. Tanítóképzős kolléganóm és kortársai 1958 nyarán a fertői kastély udvarán szerepeltek a kórustalálkozón. A közös kórust Kodály vezényelte. A kórustagok dedikálást kértek a mestertől, de csak azok részesültek ebben, akik leénekeltek a kottát. Tanulságos eset. (Egy dedikációt féltve őrzök. Ajándékképpen kaptam, és nagy becsben tartom.)

Kodály Zoltánné Sándor Emma Csornán gyűjtött néhány gyermekjátékkal gazdagította a népzenei adattárát. 1921-ben jegyezte le a *Nánináni rokonom téged hívlak táncba* kezdetű énekes gyermekjátékot. Ugyanakkor került látókörébe a következő karácsonyi köszöntő is:

Ifj. Bartók Béla (középen) Jobaházán Barsi Ernő (balról) és Horváth Győző (jobbról) társaságában

„Nagy karácsony éjszaka, Örüljetek, örvendjetek,
a kis Jézus ma született! Hát ez micsoda?
Nem láttam soha. A kis Jézus született a jászolba.”

(Magyar Népzene Tára II. 440. sz. dal, gyűjtötte: Kodály Zoltánné)

Szintén Csornán fedezte fel a *Rétibe és Kapiba...* kezdetű énekes játékot:

„Rétibe és Kapiba nagy fűbe jár a liba,
Mond meg édes gunárom: lesz-e zsiba a nyáron?
Lessz, lessz, haja fene meg nem esz.”

(Magyar Népzene Tára I. 873. sz. dal, gyűjtötte: Kodály Zoltánné)

Veress Sándor az 1930-as évek közepén Bartók kérésére járt gyűjtőúton, többek között a Rábaközben is. 1934-ben Bányogon 13, Rábaszováton 11, 1935-ben Szanyban és Vincéfőpusztán 68, 1937-ben Vágon 4 népdalt gyűjtött.

Vargyas Lajos 1937-ben Jobaházán járva jegyezte le a *Nem messze van, nem messze van a szeretőm lakása...* kezdetű népdalt. Második versszaka azzal zárul, hogy a titkos szerelem nehéz viselése milyen áldozatot követel. Bizony, az érzelmek kifejezésének módjai, lehető-

ségei közül kitüntetett helye van a dalnak, a zenének. Íme a példa, amelyről a fentiekben szóltam:

*„Csak titokban, csak titokban akartalak szeretni,
De kikellett, de kikellett annak világosulni,
Megtudta az édesanyám, hogy én téged szeretlek,
Kihajtatott a faluból, hogy el ne vehesselek.”*

Az eddigiekben olyan népzene kutatók munkásságáról esett szó, akik tevékenységükkel átöleltek egy évszázadot. Kissé más jellegű az a kör, amelyben azok foglalnak helyet, akik személyes kötődésük révén kapcsolhatók a Rábaközhez. Néhányukat meg kell említeni.

Kerényi György Csornán született 1902-ben. Fiatalon Győrhez kötötte zenei munkássága, Budapesten pedig a zenetudomány különböző területeit művelte. Szerkesztő és zeneszerző. Csornán zeneiskolát neveztek el róla. A szanyi születésű Kokas Klára a zenepszichológia világszerte ismert professzora. Szanyban is több alkalommal tartott előadást a zeneterápia témakörében. Édesapja, Kokas Kálmán karnagy a szanyi Bokréta alapítója volt. Rábakecöli születésű volt a neves karnagy és zeneszerző, Pődör Béla.

A színhagyomány mellett a sokáig méltatlanul elfeledett kéziratos emlékekre szeretném a figyelmet felhívni.

A Rábaközben, főként a férfiak körében, gyakran találhatunk kéziratos dalos füzeteket. Egyesek igényesebbek, keménykötésűek, zsebben hordhatók, míg mások egyszerű iskolás füzetek voltak. Néhány rábaközi legény kézirataiból származó dalt adok közre.

A családi emlékek között őrzik a dédapa, Princes Pál katona által egy füzetbe leírt dalokat és verseket. Az 1848 decemberében lejegyzett események mellett Bécsben, fogságban született versek és dalszövegek olvashatók a füzetben. A katonaélet, a rabság, a felesége és Katica lánya került a középpontba. Két népdalrészlet kiemelésével kívánom szemléltetni a variánsokat:

*„A soproni réztoronyba
Kilencet ütött az óra,
Nem ütött az nekem jóra
Máris ki vagyok maradvá.”*

(Barsi E. 1982. 77.)

*„A beledi nagy toronyba
Kilencet ütött az óra,
Nem ütött az nekem jóra
Áll a babám kézfogója.”*

(Princes Pál vicai katona dalosfüzete)

A két szöveg hasonló, pedig az egyik a katonasorsról, míg a másik az elvesztett szerelemről szól.

A következő füzet nagy utat tett meg. Megsárgult lapjain egy tanult ember keze nyomát láthatjuk. A latin imádságok mellett maradt még néhány oldal, amit szálkás betűkkel róttak tele.

Boszniai Dallok cím alatt olvashatók az okkupáció idején Boszniába vezényelt magyar hidász alábbi sorai:

*„Jött a levél hamarjába sebesen,
El kell menni Boszniába csendesen
Mert a királ hadserege hidászt vár
Hogy a hidat röktön verjük a Száván.”*

(A szerző tulajdona)

Aztán telt az idő, ajándékba kaptam egy régiséget, egy katonai obsitoslevelet. Kiderült, hogy a dőri obsitos és a Boszniába küldött hidász katona egy és ugyanazon személy. Néha a véletlennek is köszönhető, hogy a gyűjtés nem várt eredménnyel zárul.

Egy másik kéziratos füzetet a farádi Káplár Szabó József írt tele katonadalokkal. Huszárként szolgált 1883-ban „Köngréztben”. A rendkívül gazdag dalanyagot tartalmazó füzetet Katona Imréhez juttattam kutatásra, elemzésre. Az egyik ének szövege jó példa arra, hogy a tájnyelvi értékeket ugyanúgy meg kell becsülni, mint a zeneit. A magánhangzókra legyünk figyelemmel a következő dal esetében:

*„Sárgo lovam sárgo lovam sárgo
Csak azt mondják hogy a rozsám sárgo
Ha árvo is csak addig lesz árvo
Még az kard az oldalamat rárjo”*

A fiatalabb generáció egyik tagja, aki Sopronnémeti születésű volt, 1913 és 2000 között élt. Két füzetet töltött meg dalokkal. Nem vásárlás során jutott hozzá, hanem maga írta vagy másolta azokat. *Végigmentem a németi főutcán...* – ezzel kezdte az írást. Aztán ilyen dalok is előkerülnek a füzetekből:

*„Amerre én járok, még a fák is sírnak,
Gyöngye ágairól a levelek hullnak.
Hulljatok levelek, rejtsetek el engem,
Mert akit szeretek, mást szeret, nem engem.”*

Az ismerős népdal utolsó sora kiéneкли a bánatot, mert a szerelem nem talál viszonzásra.

Egy acsalagi parasztember, Bendes József fiatalon szintén teleírt egy füzetet dalokkal. Itt már több a magyar nóta, de akad közöttük néhány népdal is. Mivel személyes ismeretség alakult ki köztünk, sikerült Jóska bácsit rábírnom az éneklésre. Többször is felkerestem az értelmes parasztembert, aki élő legendárium volt. A dalokat felvettem magnetofonra.

Az 1960-as években egy felívelő időszak kezdődött. A lélektelen, sivár kultúra lassan kereste a kibontakozás csíráit. A kisközösségekben, a kulturális berkekben mutatkoztak az éledezés jelei. Ezt megelőzően került Győrbe Barsi Ernő főiskolai tanár, sokunk Ernő bácsija, néhányunknak több, példakép volt. Belénk oltotta a népzene szeretetét. Szenvedélyes népdalgyűjtőként ismertük, alkalmanként elkísértük a falusi emberek közé.

1967-ben meghívtam Soborra, ahol tanítottam, sőt, már akkor gyűjtöttem is. A gyűjtött zenei anyagot egy kiadványba készítette elő, amelyet *Daloló Rábaköz* címmel 1970-ben ki is adtak. Ernő bácsi gyűjtése mellett néhány fiatal tanár, Váray László és magam, Horváth Győző gyűjteményeiből is néhány népdal bekerült a könyvbe.

A népszerű könyvecske után, 1984-ben jelent meg második bővített kiadásban, a harmadik terjedelmes kiadás 2009-ben látott napvilágot. Igény volt az említett kottás könyvekre,

hiszen az 1970-es évek elején elindult a Röpülj páva-mozgalom, és ennek hatására sorra alakultak a pávakörök.

1973-ban kiadásra került a *Rábapatonna hagyományai*ból című daloskönyv Barsi Ernő gondozásában. A tanár úr folytatta a gyűjtést, amelynek eredményeként újabb könyvek születtek. A *Népzenei hagyományok Csornán* című kötet 2011-ben került ki a nyomdából.

Pályatársa, Timaffy László 1991-ben rukkolt ki *A Rábaköz és a Hanság* című kötettel. A földrajzi és a mezőgazdasági témák mellé felsorakoztatta a helyi népzenei anyagot is.

A kapuvári népzene kutatásában és tolmácsolásában Sárközi György tanár ért el eredményeket. Horváth Győző tanár 2002-ben a *Rábaközi néphagyomány*, majd 2017-ben a *Népzenei barangolás a Rábaközben* című könyveivel lépett a nyilvánosság elé.

A következőkben a rábaközi népzenei örökség néhány sajátosságát szeretném kiemelni.

Tájegységünk rendkívül gazdag az énekes-táncos népi gyermekjátékokban. Elődeink gyermekkorukban, tavasszal még énekszóval köszöntötték az érkező gólyákat. A leányok körjátékot játszottak, a fiúgyerekek nádból sípot faragtak.

A népes gyermekcsereg boldogan alávetette magát a játékszabályoknak. A közösségekben formálódott a gyermek személyisége.

NÉPI ÉNEKES-TÁNCOS GYERMEKJÁTÉKOK

Barsi Ernővel indultunk a hagyományörzéséről híres Rába menti faluba, Soborra. A 73 éves Kovács Gáspárné 80 énekes gyermekjátékkal örvendeztetett meg bennünket. A lánya 25, az unokája pedig már csak 6 énekes-táncos játékot ismert, utóbbi azokat is a helyi óvodában tanulta. Mi történt, hogy három generáció alatt így megfogyatkozott a játékismeret? Valószínű, hogy az életmódváltozás, a közösségek fellazulása stb. vezetett a népi kultúra fokozatos és látványos elgyengüléséhez. Ha a gyűjtők nem figyeltek volna fel, akkor az örökségünk jóval szegényebb lenne.

A következő példákat hozom fel hazánk északnyugati szegletének, azon belül a Rábaköznek énekes-táncos gyermekjátékaiból.

*„Hamu ruha, vászon pintő,
Köll neki a fehéritő, köll neki a fehéritő.”*
(Horváth Gy. 2012. 220.)

A Rába mentén ruhamosás közben énekeltek a sobori asszonyok. A kisleányok kezüket dörzsölve, énekelve utánozták a felnőttek munkáját, mozgását.

*„Ösztökélek, szántok,
Vetek, boronálok.”*
(Horváth Gy. 2012. 204.)

Fiúgyermek a felnőttek mezei munkáját utánzó játéka Bogyoszlón.

*„Jár a malom kiti-kati, A sok buzát megőröli,
Éjjel, nappal csak azt mondja, Kiti, kati, kiti, kati, katt.*

*Esik az eső, habzik a mező,
Kihajtják a libuskákat, fehérlábú Mariskákat,*

Ez a kutya gazda, nem néz a napra, csak a szép lányokra.”
(Horváth Gy. 2012. 211.)

„Híd alatt, pad alatt kőkorsó, Nem vagyok én fajankó,
Hanem Isten kovácsa, Szent Pál lovát patkolom,
Arany szeggel szegelem, Vaspálcával kongatom,
Kon-kon-kongasd ki, Ezt a kislányt pördítsd ki!”
(Horváth Gy. 2012. 214.)

Korsóval jár a körön belül egy lány. Eközben a kört alkotó lányok a dal ritmusára változva a kezükkel ütik az öklüket.

RÁBAKÖZI NÉPDALOK

„Szerelem, szerelem, Átkozott szerelem,
Mért nem virágoztál minden fa tetején.

2. Minden fa tetején, Minden ág levelén,
Hadd szakasztott volna minden szegény legény.”
(Barsi E. 2009. 125.)

„Ezért a kislányért de sokat szenvedtem,
Rábából a vizet kalánnal kimertem,
Rába fenekéből apró gyöngyöt szedtem,
Galambom fejére gyöngy bokrétát tette.

2. Angyalom, Juliskám tedd fel a koszorút.
Mondd meg a cigánynak, húzzon egy szomorút,
Mond meg a cigánynak, húzza a nótámat,
Én meg kiforgatom, a kedves Juliskámat.”
(Barsi E. 2009. 138.)

„Irem, irem, fehér irem, Csak egy asszony az irigyem.
Az is azért az irigyem, Hogy a lányát nem szeretem.

2. Három éle van a sásnak, Szebb szeretőm van, mint másnak.
Ha az ollan szép nem volna, A szivem is meghasadna.”
(Barsi E. 2009. 141.)

„A Rábának mindkét partja de sáros,
Közepébe seje haj, fehér hattyú leszállott.
Az is azért seje haj, szállott a közepébe,
Hogy a párját kicsalja a szélére.

2. Végigmegyek a kis sobri gyöngyutcán
Betekintek seje haj, a kisangyalom ablakán.
Éppen akkor seje haj vetette be az ágyát,

Gyöngyharmattal öntözte a subáját.”
(Barsi E. 2009. 147.)

„Elment a szeretőm Idegen országba,
Csak azt levelezi, Menjek el utána.

2. Menjen el a fene Idegen országba,
Inkább meggyászolom Háromféle gyászba.

3. Pénteken pirosba, Szombaton fehérbe,
Vasárnap délután Tiszta feketébe.”
(Barsi E. 2009. 159.)

„Muzsika szól hangosan, talpam alá csinosan,
Kérem alázatosan násznagy uraimékat,
Eresszék ki karomra, egy pár táncfordulóra,
Nyoszoló asszonyunkat.”
(Barsi E. 2009. 167.)

„Hej, haj, a farádibíró udvarába’
Megbotlott a kis pej lovam lába.
Talán le is estem vóna róla,
Ha a bíró lánya szeretőm nem vóna.”
(Barsi E. 2009. 269.)

„Látod-e angyalom a mestergerendát?
Ha az kivirágzik, akkor gyüvök hozzád.
Tudod-e te kislány, ki lesz a te mátkád?
Aki a gádorba csóvállá a farkát.”
(Timaffy L. 1991. 17.)

JELES NAPOK, NÉPSZOKÁSOK

Bakterkiáltó:

„Nyolcat ütött már az óra, ember vigyázz ezen szóra,
Holnap már új évet érünk, Isten, ha meghagyja érnünk.
Dicső hála Istennek, az új esztendőben.”
(Horváth Gy. 2012. 244.)

Balázsjárás:

„Emlékezzünk Szent Balázsrul, hogy ma vagyon napja,
Többször is, hogy megírhessük, az Úristen adja.
Kérjük ajándékát, nyújtsa szent áldását,
Mindnyájunktól távoztassa torkunknak fájását.”
(Horváth Gy. 2012. 251.)

Törökbaszás:

„A pünkösdi rózsza, kihajlott az útra,
Hajlítsd ki, pördítsd ki ezt a piros rózsát.
Szedd fel, szedd fel te kislány,
Köss belőle bokrétát,
Ennek a legénynek dugd a süvegébe!
Verbuválnak, tarka tikom tojta, szent-györgy virág hozta,
Elhozta az Isten piros pünkösdi napját,
Mi is meghordozzuk szegény törökbasát.”
(Horváth Gy. 2012. 122.)

Lucázás:

„Luca, Luca kitty, kotty,
Hej rege rajta,
Jobb ez a gazda, mint a másik gazda,
Hat ökörrel, hat lóval,
Kilenc borgyas tehénnel,
Aranyos kis ekével.
Hej, rege rajta, jobb ez a gazda, mint a másik gazda.”
(Horváth Gy. 2012. 256.)

Mendikálás:

„Mendika, mendika, Üres a tarisznya
Ha egy kicsit adnának, Meg se igen fogynának.”
(Barsi E. 2009. 229.)

A fenti népdalok, énekes-táncos népi gyermekjátékok és népszokások csupán ízelítőt adnak a Rábaköz egykori és mai hagyományvilágából.

Horváth Győző

Felhasznált irodalom. Barsi Ernő: Daloló Rábaköz. Győr, 1970; II.: Győr, 1984; III.: Győr, 2009; Uő.: Rábapatona hagyományából. Győr, 1973; Uő.: Bartók gyűjtötte népdalok a mai Jobaházán. Arrabona 1974. 165–187.; Uő.: Népzenei hagyományok Csornán. Győr, 2011; Horváth Győző: Luca-naptól pünkösdig. Csorna, 1991; Uő.: Rábaközi néphagyomány. Gyűjtőútjaim gyöngyszemei. Győr, 2012; Uő.: Népzenei barangolás a Rábaközben. Győr, 2017; Magyar Népzene Tára. I. Gyerekjátékok. Sajtó alá rendezte: Kerényi György. Budapest, 1951; Magyar Népzene Tára. II. Jeles napok. Sajtó alá rendezte: Kerényi György. Budapest, 1952; Ortutay Gyula–Katona Imre: Magyar népdalok. I–II. Budapest, 1975; Sárközi Rudolf: Harangoznak hajnóra. Kapuvári daloskönyv. Kapuvár, 1994; Sebestyén Gyula: Dunántúli gyűjtés. Magyar népköltési Gyűjtemény VIII. Budapest, 1905; Tátrai Zsuzsanna–Karácsony Molnár Erika: Jeles napok, ünnepi szokások. Budapest, 1997; Timaffy László: Rábaköz és a Hanság. Győr, 1991.

KÖZGYŰJTEMÉNYEK

Co : op – topotéka

Budapest Főváros Levéltára „A közösség mint lehetőség” elnevezésű nemzetközi programban

Az Európai Unió a 2014-től 2020-ig tartó időszakra hirdette meg a *Kreatív Európa: az európai kulturális és alkotói (művészeti) szektor* elnevezésű támogatási programját, amelynek célja, hogy a földrész polgárai is kreatív módon vegyenek részt a kontinens sorsának alakításában. E támogatási programon belül pályázott és nyert Budapest Főváros Levéltára 2014-ben 11 ország 16 intézményével együtt a *co : op*, azaz *Community as opportunity, A közösség mint lehetőség* elnevezésű projekttel.

A 2014. december 1-jétől 2018. november 30-áig tartó projekt összeállítását a bécsi székhelyű International Centre for Archival Research¹ végezte. A projekt vezetője a Hesseni Állami Levéltár (Marburg), partnerintézményei: a Magyar Nemzeti Levéltár, a Cseh Köztársaság Nemzeti Levéltára, a Horvát Állami Levéltár, a Svéd Nemzeti Levéltár, a Finn Nemzeti Levéltár, Észtország Nemzeti Levéltára, a Müncheneri Levéltári Főigazgatóság, a St. Pölten-i Püspöki Levéltár, Biscay Történelmi Egyházi Levéltára, a madridi, a nápolyi, a grazi és a kölni egyetem, valamint a belgrádi Balkán Intézet.

A projekt fontosabb céljai:

- a nagyközönség és a levéltári (közgyűjteményi) szakma közötti aktív alkotói kapcsolat kialakítása;
- közelebb hozni egymáshoz a történelem alkotóit és a történelemre vonatkozó információk használóit;
- a levéltárak anyagait minél jobban hozzáférhetővé tegye a digitális korszak adta lehetőségek kihasználásával a nagyközönség számára úgy, hogy a közönség is alakítani tudja a tartalmakat;
- minél több levéltári irat digitalizálása;
- a jövő szakembereinek oktatása,
- szakmai gyakorlatok támogatása;
- kreatív versenyek szervezése diákok számára.

A projekt nagy hangsúlyt fektet továbbá a levéltári szakemberek továbbképzésére, nemzetközi tapasztalatszerzésére, a digitalizálás és adatbázis-építés technikai feltételeinek fejlesztésére is, és arra, hogy ebbe a folyamatba a levéltári tudásbázis aktív használóit is bevonja. Az internetes felületek kiterjedt használata generálja a levéltári adatbázisok és a technikai eszközök fejlesztésének igényét, az internetes lehetőségek minél szélesebb körű használatát. Az új informatikai technológiák megismertetését szolgálják a projekt rendezvényei, amelyeken a nem szakmabeliek is bepillantást nyerhetnek a levéltárak világába.

A *co : op* projekt várható eredményei közé sorolható, hogy újfajta betekintést nyújt a történelem elsődleges forrásaiba a szakemberek és az érdeklődők számára egyaránt; erősíti

1 ICARUS

az európai identitást és a levéltárak szerepének tudatosítását, amelyhez közös internetes platformokat hoz létre. Olyan technikai háttérrel biztosít, amely az érdeklődők számára megkönnyíti a levéltárak által őrzött iratanyag elérését és felhasználását. Támogatja a levéltárak nemzetközi együttműködését, rendezvényeket szervez, valamint szorosabbá fűzi a levéltárak és az oktatási intézmények közötti kapcsolatokat.

A projekt feladatai munkacsomagok köré csoportosulnak. Budapest Főváros Levéltára tevékeny szerepet vállal a levéltár-pedagógiai munkacsomagban, amelyet a Horvát Nemzeti Levéltár koordinál. Ez a munkacsomag a levéltárak és az iskolák, oktatási intézmények kapcsolatát kívánja erősíteni. A BFL évek óta aktív ezen a területen is, részben más projektek keretében. A levéltár-pedagógiai munkába tartozik például workshopok tartása tanárok számára, illetve egy, a levéltárban, a levéltárról forgatott kisfilm elkészítése. A médiaszakemberek segítségével szerkesztett filmeket különböző honlapokon, a legnagyobb videómegosztó oldalon, valamint egy nemzetközi fesztiválon mutatják be.

Budapest Főváros Levéltára felelős a topotéka munkacsomag koordinációjáért. A topotéka egy-egy közösség (város, városrész, falu, intézmény) tagjainak elsősorban a magánkézben őrzött személyes iratok, képek, gyűjtemények, családi hagyatékok megőrzésének jelentőségére kívánja felhívni a figyelmet. Erre szolgál a www.topotheque.eu nevű honlap, amely jelenleg 11 ország 193 topotékájához, az adott közösség múltjára vonatkozó személyes dokumentumaihoz, képeihez, egyéb forrásaihoz biztosít hozzáférést. A munkacsomag résztvevői² vállalták, hogy a projekt ideje alatt országonként legalább öt-öt topotékát hoznak létre, és nyitják meg a nagyközönség számára. A projekt végéig minden topotékának legalább 2000 képet kell közzétenni.

A hang- és kép- és írásos anyagot a topotékák adminisztrátorai (szerkesztői) nemzetközi levéltári szabványt³ követve szakszerű módon rendszerezik, őrzik és teszik közzé az interneten. Az egyes topotékákkal kapcsolatos munkálatokat az adminisztrátorok végzik, akiknek a munkáját egy „topotéka menedzser” fogja össze. Az adott topotékáért felelős csapat feladata olyan nyilvános események szervezése és lebonyolítása is, amelyeken az érdeklődők betekintést nyerhetnek a felület működésébe és az otthon őrzött emlékeiket digitalizálás céljából át tudják adni az oldal kezelőinek. Ilyen közösségi rendezvény például a *Hozd el és mutasd meg emlékeidet! (Bring your history)* nap.

Nagyon fontos kiemelni, hogy a topotéka csak virtuálisan, digitális formában gyűjti az emlékeket, az átadott leveleket, fotókat, képeslapokat minden esetben visszaszolgáltatják a tulajdonosnak. A topotékák felületére felkerült digitális felvételek alapesetben nem letölthető formában kerülnek közzétételre. Természetesen, amennyiben a tulajdonos hozzájárul, az oldal lehetőséget biztosít a feltöltött állomány letölthetőségére, illetve a kép közösségi médiában való megjelenésére is.

Jelenleg hat magyarországi topotéka tekinthető meg az interneten: három budapesti: Városliget, Budafok és Józsefváros és három vidéki: Berettyóújfalú, Solymár és Székesfehérvár. A csatlakozás minden közösség előtt nyitva áll. A hazai topotékák *Topotéka – Magyarország* néven közös oldalt hoztak létre a Facebookon, amelyen eseményeikről adnak hírt, felhívják a figyelmet az újonnan kikerült vagy épp időszerű képekre, illetve közvetlenül tartják a kapcsolatot egymással és az oldalaik látogatóival. https://www.facebook.com/topoteka.magyarorszag/?view_public_for=192342981237212

2 A Cseh, a Finn, a Svéd, az Észt, a Hesseni, a Horvát Nemzeti Levéltár, a Nápolyi és a Madridi Egyetem, a Biscay Történeti Egyházi Levéltár.

3 ISAD G), General International Standard Archival Description

A topotékáknak közösségépítő szerepük is van: a közösségek építik a topotékákat, de a topotékák is építik a közösséget. A magyarországi topotékák az alábbiak.

BERETTYÓÚJFALU

Az országban elsőként indult el a Berettyóújfalu Topotéka 2016. június 18-án. A terület adminisztrátorai a Bihari Múzeum munkatársai, ők végzik a képek feltöltését, adatolását.

Az eddig felkerült több mint ezer kép, dokumentum egy része a Bihari Múzeum gyűjteményéből való: elsősorban évfordulókhöz kapcsolódva kerül fel egy-egy rég vagy közel-múltban történt eseményen készült fénykép. A dokumentumok közül például az elmúlt 20 esztendőben megtartott Berettyóújfalu Város Napja című rendezvény meghívóit is megtalálhatja az érdeklődő közönség, a műsorok, a városnap rendezvények időbeni változása nyomon követését téve lehetővé.

Több magánszemély is adományozott képeket: a XX. század első felének helytörténeti vonatkozású képeiből. Kiemelkedő jelentőségűek például a malomtulajdonos Nyíri István életéhez köthető dokumentumok, amelyeket a leszármazottak juttattak el a topotékához. A Városi Zeneiskola múltjából az egykori igazgató, Kaszanyitzky András bocsátott rendelkezésre számos fényképet.

Berettyóújfaluban a XIX. századtól kezdve működött nyomda, a két világháború között több is egy időben. Ennek köszönhetően számos levelezőlap készült a településről. Egy helyi magángyűjtő jóvoltából közel 50 darabot találhatnak ezek közül a Berettyóújfalu Topotékán, amely segítséget nyújt az elmúlt száz év településkép-változásának megfigyelésében.

Nemrégiben vették fel a kapcsolatot oktatási intézményekkel, ezek közül a helyi szakiskola (a BSZC Eötvös József Szakgimnáziuma, Szakközépiskolája, Szakiskolája) eseményein (ballagáson, szalagtűzőn stb.) készült képekkel fog gyarapodni hamarosan a Berettyóújfalu Topotéka.

A felkerült képekről a Topotéka Facebook-oldalán is hírt adunk.

<http://berettyoujfalu.topoteka.hu/>

BUDAPEST – BUDAFOK

A Budafok Topotéka menedzsere a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budafoki Könyvtára. Budafok, az egykori Promontor a Duna jobb partján fekszik, Budától délre, a Tétényi-fennsík és a Duna közötti keskeny lapályon, valamint részben a fennsíkon. Promontor neve 1886-ban a névmagyarosítás keretében Budafokra változott. A település 1926-ban városi rangra emelkedett.

Budafok egyike az 1950-ben Budapesthez csatolt megyei városoknak, ma nagyobbik része a XXII. kerület északi részét alkotja. Történelmi területén Csót és Kocsola középkori falu állt, amelyek a török időkben elpusztultak. A XVIII. század végén, 1698-ban Savoyai Jenő birtoka lett Promontorium Csepeliense néven, amely utal a szőlővel betelepített hegyfokra.

A települést alkotó német lakosok 1739-re önálló zsellérközségbe szerveződve virágzó szőlőkultúrát hoztak létre, a szőlő az 1880-as évekbeli országos filoxerajárvány következtében szinte teljesen kipusztult. A megszűnt szőlőkultúra folytatásaként a város a XX. században jelentős borászati centrummá fejlődött, ahol 1901-től a mai napig borászokat, pincemestereket is képeznek. Budafok a világritkaságnak számító pincerendszerének, borászatának és pezsgőpincéinek köszönhetően a magyar borászat egyik fellelegvára, 1987-ben megkapta *A Szőlő és Bor Városa* kitüntető nemzetközi címet. A lakosság még mindig jelen-

tős részét képező németiség nagy részét a II. világháború után Németországba telepítették, de napjainkban ismét érdeklődés van a német nemzetiségi hagyományok ápolása iránt.

Budafok legfőbb vonzereje a kisvárosias jellege. A változatos domborzat, az öreg városrészek zegzugos utcái, tágas terei, a hangulatos völgyei festői szépségükkel vonzerőt jelentenek az ideköltözőknek. A Budafokon élők erős polgári öntudattal rendelkeznek, amely a település több évszázados kulturális hagyományából fakad. Az itt élők közös értéke a hagyománytisztelet, a mély lokálpatriotizmus és az erős civil közélet.

A városrész jelesebb értékei: a Törley-, a Sacelláry- és a Czuba-kastély, a Törley-pezs-gőgyár és mauzóleum, a Péter-Pál utca, a Szent Péter és Pál-kápolna, a Kálvária, a Szent Lipót-templom, a református és az evangélikus templom, a Barlanglakás Emlékmúzeum, az Ősök Fája és a pincészetek.

A Budapest – Budafok Topotéka a múlt emlékeinek és a jelen változásainak gyűjteménye, amely képeken, dokumentumokon, tárgyi és hangzó anyagokon keresztül tárja az érdeklődők elé egy több mint 300 éves település történelmét.

<http://budafok.topoteka.hu/>

BUDAPEST – JÓZSEFVÁROS

Józsefváros topotékáját a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye szervezi. Saját dokumentumain túl főképp a helyi családok és szervezetek emlékeit kívánja megosztani, a fiókok mélyén megőrzött hétköznapi történelem feltárására mozgósít.

Józsefváros a romjaiból újraéledt Pest XVIII. századi terjeszkedéséből jött létre. A magyar és külföldi telepések városfalán kívül megművelt földjei között a dűlőkből lassan utcák formálódtak. Pest Alsó külvárosa 1777. november 7-én vette fel Szent József és József trónörökös nevét. Országos vásárai tömegeket vonzottak, gazdasági élete fellendült. A magyar kultúra első fellegvárai – a Pesti Magyar Színház, a Magyar Nemzeti Múzeum, egyetemek, klinikák – is itt letek otthonra. A kerület szélén vasútvonalak, pályaudvarok és vasgyárak létesültek, beljebb szesz-, kocszi- és bútorgyár működött, itt indult meg a gázszolgáltatás, lóvasúti, majd villamosvonal hálózta be a városrészt. Lakossága a századelőn pedig már a százhatvanezret is meghaladta. Társadalma a József körúthoz közelebbi részek magasabb státuszú népessége és a munkásság erőteljes jelenléte mellett is inkább kispolgári jellegű volt. Itt éltek a pesti zsidóság szegényebb és a cigánység felsőbb rétegei is. Budapest sajátos nagyvárosi fejlődésének nyomait őrzi épületállományának mai, feltűnően vegyes karakterű arculata. A háborúk és a politikai fordulatok rendre megakasztották a városkép- és szociális fejlesztéseket. A megörökölt feladatok elvégzése napjaink városrehabilitációs programjaira maradt.

Budapest VIII. kerületében sokféle ember él merőben különböző körülmények között, eltérő hagyományok és szokások szerint. Jobban érthetjük egymást is, ha láthatóvá tesszük elődeink életét. Otthonosabb, ismerősebb lehet a nagyváros is, ha érzékeljük annak változásait az időben. Akik itt nőttek fel, azoknak élmény lehet visszapillantani ifjúságuk színhelyeire. Ehhez kínál találkozási pontot Józsefváros Topotékája.

<http://jozsefvaros.topoteka.hu/>

BUDAPEST – VÁROSLIGET

Budapest Főváros Levéltára részben saját anyagára támaszkodva hozta létre a Városliget Topotékát. A Városligetben lakók alacsony száma miatt a magánemberek megkeresése

mellett inkább a jelenleg vagy a múltban itt működő intézmények, illetve a közgyűjtemények Városligetre vonatkozó képanyagának összegyűjtését célozta meg. Nyílt napokon bárki elhozhatja digitalizálásra a megosztásra szánt emlékeit. A topotéka népszerűsítésére a levéltár rendezvényein és internetes felületein is sor kerül.

Kedvelt pihenőhely és kulturális központ a világ egyik első, nyilvános, mindenki számára nyitott közparkja a Városliget. A helyiek és a turisták egyaránt jól ismerik, személyes emlékekkel kötődnek a főváros egyik legnagyobb parkjához. Történelméből leginkább a millennium 1896-os megünneplése ismert, de a mai napig folyamatosan adott, s ad helyet sport- és kulturális rendezvényeknek. Már nemcsak a Városerdő, az Ős-Budavára, az Iparcsarnok, a Városligeti Színház, a Vampetics-vendéglő a múlté, hanem a Közlekedési Múzeum, a Vidámpark és a Petőfi Csarnok is. Viszont ma is látogatható az Állatkert, a Hősök tere múzeumai, a Vajdahunyad vára, a Műjégpálya, a Széchenyi fürdő, a Fővárosi Nagycirkusz, a Gundel.

A terület közparkká alakítására 1808-ban írtak ki pályázatot. A nyertes Heinrich Nebbenen műkertész pályadíját a megvalósításra ajánlotta fel. A munkálatok során megszüntették a mocsaras részeket, fákat telepítettek, így a most legöregebb platánokat is.

A reformkorban volt már céllövölde, csúszda, dolgozott itt kardnyelő, kötél-táncos és erőművész. A tavon nyáron csónakáztak, télen korcsolyáztak. A század második felében bővült a szórakozási lehetőségek köre: óriáskerék, körhinta, cirkusz és bábszínház is szórakoztatta a nagydeműt.

A Zsigmond Vilmos bányamérnök által lemellyített fúrásból 1878-ban hévíz tört fel, hamarosan megépült Pest első gyógyfürdője. Ma egész évben hazai és külföldi fürdőzők ezrei látogatnak a Széchenyi gyógyfürdőbe.

1866-ban megnyílt az állatkert, amely mai képét a XX. század eleji nagyszabású átépítés nyomán érte el Kós Károly, Neuschloss Kornél és Zrumeczky Dezső terveinek köszönhetően. A XIX. század végéhez fűződik az Országos Általános Kiállítás, az Ezredéves Országos Kiállítás, a Múcsarnok és a Fővárosi Nagycirkusz elődjének megnyitása.

Gazdag növényvilágával, kiemelkedő építészeti emlékeivel a pihenés, a sport, a kultúra, a szórakozás, vásárok és a turizmus helyszíne immár közel kétszáz éve a folyamatosan megújuló Városliget. Ezt a változást, a múlt és a jelen képeit, emlékeit kívánja a jelen és a jövő számára összegyűjteni és megőrizni az emlékeiket felajánlók segítségével a Városliget Topotéka.

<http://varosliget.topoteka.hu/>

SOLYMÁR

Solymár Nagyközség Topotékája hatalmas forrásanyaggal bír. A gyűjteményt Seres István helytörténeti kutató több ezer saját gyűjtésű – még életében a Helytörténeti Alapítványra hagyományozott – képgyűjteménye és a Szépsolymár Alapítvány hasonló nagyságrendben gyűjtött képanyaga alapozták meg. Ezen felül már 2015 óta folyik – a topotéka céljaival egyezően – tudatos kép- és dokumentumgyűjtés és -beazonosítás a településen, Elischné Draxler Erzsébet és Enczmann László vezetésével, a havonta tartott ún. *Képnézegetők* keretében. E programokon a résztvevők az olyan kérdésekre keresnek választ, hogy a digitalizált anyagokon kik szerepelnek, azok mikor, hol és milyen alkalommal készültek. Az 1990-es évek utáni időszak legnagyobb lehetőségeit a Solymáron megjelent és megjelenő újságok – *Solymári Hírmondó* (1989–), *Sólyomszem* (2001–2003), *Szólj Már* (2003–2006), *Fixpont* (2007–2011), *Solymári Magazin* (2011–2014) – fotósainak képgyűjteményei adják.

A fénykép megjelenése előtti időket az ókorig a gazdag régészeti leleteinek és a német betelepítés utáni időszak tárgyi anyagainak megjelenítésével mutatjuk be. Az 1946-os német ajkú lakosság kitelepítésének fájaldalmát, tragédiáját a családi fotókon keresztül próbáljuk érzékeltetni azzal, hogy feltüntetjük a nevek mellett azt is, kit telepítettek ki; a kitelepítés előtti képek még mosolygó, vidám társaságaiból, családjából kiket szakított ki egy embertelen törvény. A közelmúlt történéseit intézményeink, és a falu életében aktívan részt vevő egyesületek saját archívumainak feldolgozásával is igyekeznek bemutatni.

A topotéka lehetőséget biztosíthat a kitelepített családok eléréséhez is, az általuk megőrzött képek, iratok feldolgozásával pedig még teljesebbé válhat Solymár története.

<http://solymar.topoteka.hu/>

SZÉKESFEHÉRVÁR

A Székesfehérvári Városi Levéltár ez év májusában csatlakozott a topotéka rendszeréhez. Az elmúlt időszakban igyekeztek minél szélesebb körben megismertetni magát az internetes felületet, illetve arra kérni a város polgárait, hogy családi emlékeik megosztásával segítsék munkájukat.

A 2017. májusi bemutató után többen is felkeresték a szerkesztőket, ennek köszönhetően például egy 1938-ból származó kereskedői tanoncbizonyítvány is sokak számára vált megtekinthetővé. A munka során kétféle célt tűztek ki: egyrészt a második világháborút követő időszak, közgyűjtemények elől lappangó anyagainak gyűjtését, másrészt pedig „virtuális kiállítások” kereteiben adott városi eseményhez vagy évfordulóhoz kapcsolódóan ismertető, tematikusan összeállított anyagok közzétételét.

A '60-as, '70-es évek eseményeinek, történéseinek feltárása érdekében nyugdíjasklubokkal is felvették a kapcsolatot, a tagok lelkesedésének köszönhetően a topotékában például a Hűtőház *Egyetértés* nevű brigádjának 150 oldalas naplója is elérhetővé vált. A város kiemelt eseménye volt a Csónakázó-tó avatása, amelyre egy időszak kiállítással készültek, bemutatva a tó környékének történelmi korszakokon átívelő változását. A kiállítás anyagát virtuálisan is elérhetővé tették a topotéka segítségével. Az említett két anyag népszerűségét mi sem jelzi jobban, hogy amíg a brigádnaplót beharangozó hírre 7536, addig a kiállítás anyagára 12 556 ember kattintott rá már az első hónapokban.

A fent említett célok megvalósítása mellett elkezdtek a székesfehérvári városrészekről, utcákról fellelhető források összegyűjtését, adatbázisba történő rendezését, illetve közzétételét. Ennek első lépéseként az egykori Rácváros területén létrejött Skanzenről került fel számtalan, eddig sehol sem látott fotó.

Mivel a képi kultúra jelentősége az utóbbi időben megnövekedett, ezért kiemelten fontosnak tartják közösség-szervező erejét kihasználni. Ennek jegyében a 2018-ban alapításának 150. évfordulóját ünneplő Hunyadi Mátyás Szakgimnáziummal együttműködve egy kiállításra készülnek, amelynek anyaga, illetve ez idáig végzett tanulóinak tablói szintén megtekinthetők lesznek Székesfehérvár Topotékán.

<http://szekesfehervar.topoteka.hu/>

Összeállították: *a topotékák adminisztrátorai**

* Bagdi László, Bakos Edina, Enczmann László, Garami Erika, Lakatos Márk, Sándor Mária, Sándor Tibor és Varga Mónika

TERMÉS

A Szigetköz múltja és jelene

Érdekes, hogy hazánk legnagyobb szigete, a 375 km²-es Szigetköz évszázadokon át nem érdekelte a szakembereket, kevesen és keveset foglalkoztak vele.

A XIX. század végi monográfiákban már találunk adatokat a területről, igazán a XX. század végére lett közismert, ekkor gyakran szerepelt a médiában. Először az 1954-es, pusztító árvíz tette híressé, majd az 1977-ben kezdődő vízlépcsőépítés, a körülötte zajló viták révén ismerte meg az egész ország a kistáját. A múlt században egyre többen kutatták a terület növény- és állatvilágát, de azt már soha nem fogjuk megtudni, hogy a háborítatlan Szigetközben milyen élőlények népesítették be a szigeteket, erdőket, a Duna-ágak vizét.

A SZIGETKÖZ KIALAKULÁSA, ARCULATÁNAK VÁLTOZÁSAI

A Szigetközt gyakran nevezték „*az ezer sziget országának*”, a „*a Duna gyermekének*” – teljes joggal, mert kialakulásában kizárólag a nagy folyónak volt szerepe, és a nagy átalakítások után is több száz szigetet ölelnek körül a mellékágak. A térség története a földtörténeti harmadkor végén kezdődik. Ekkor, a pliocénban, a hazánk területén hullámzó Pannon-tenger kezdett elsekélyesedni, vize szétszakadozott, és a medencébe belépő mai folyók ősei, a Duna, a Morva, a Nyitra és a Vág vizei hordalékukkal elkezdtek feltölteni az egykori tenger medencéjét. A folyók vize ekkor még dél felé, a Dráva völgyébe folyt le, a pleisztocénban, amikor a Dunántúli-középhegység kiemelkedett, alakult ki a mai nyugat-keleti irányú meder. A tengeri medence szakaszos süllyedése tovább tartott, ezért felgyorsult a feltöltődés. Az évmilliók során óriási hordaléktömeg rakódott le, ennek a vastagsága Mosonmagyaróvárnál 246,5 m, Lipótnál 410,5 m, Győrnél 96,5 m. A hordaléklerakás oka a síkságra érkező folyó eséscsökkenése és a víz szétterülése miatti energiavesztés volt. A hatalmas hordalékkúpon a folyó vize ezernyi ágra szakadva folyt tovább, kialakult egy hatalmas szárazföldi delta. Kezdetben egy nagy sziget volt, a régi térképeken ezt „*Insula Magna*”, „*Insula Komaromiensis*”, „*Insula Jauriensis*”, „*Schüttinsel*” neveken találjuk meg. A XVI. században a fő Duna-ág megváltoztatta a folyását és kettévágta ezt a nagy szigetet, ekkortól annak kisebb, déli részét a magyarok Szigetköznek, a németek „*Kleine Schüttinsel*”-nek, latinul „*Insula minor*”-nak nevezték, az északi, nagyobb rész a Csallóköz, „*Insula Magna*” vagy szlovákul „*Zitny Ostrov*”.

A Szigetközt a Nagy-Duna (errefelé Öreg-Dunának is nevezik) és az erősen kanyargó, középszakasz jellegű Mosoni-Duna határolják, hossz tengelye északnyugat–délkelet irányú, hossza 52,5 km, szélessége a Mosoni-Duna kanyargása miatt változó, 6–8 km. A szabályozásig jellemző volt a főág mederváltoztatása (sokan úgy tartják, nem is volt igazán főág), ez akkor következett be, ha a lerakott hordalékkal a víz elgátolta saját útját, ekkor más lefolyást keresett magának. Erről Major Pál 1878-ban megjelent monográfiájában a következőket olvashatjuk: „*A kies ligetek és szigetek között a szeszélyes Duna úzi vad játékát, mely nemritkán mint lázas beteg elhagyván ágyát, sodrát ide-oda veti, szigeteket teremt és temet.*”

A lefűződő mellékágak holtágakká alakultak, feltöltődtek, a gyakori árvizek alatt megtelek a laposok, új zátonyok keletkeztek, partszaggatás pusztította a szigetek oldalát – a víz

volt az úr, épített és rombolt, formálta a terület arculatát, meghatározta az élővilág és az itt élő emberek sorsát.

A víz teremtette táj tökéletes síkság, amelyet átszöttek az egykori Duna-ágak már feltöltődött, vagy még vízzel teli maradványai, csak a sziget délkeleti részén, az ún. Szitás-dombok területén alakult ki szél formálta futóhomokfelszín, amely átlag 10 m-rel magasabb a környezeténél, így a nagy árvizek sem borították el. Mára már beépült, illetve anyagának nagy részét elhordták az építkezésekhez.

A Szigetköz északnyugat–délkelet irányban lejt, legmagasabb pontja 125 m tszf. (tengerszint feletti magasság), a legalacsonyabb 110 m. A magasabb, északnyugati része a Felső-Szigetköz (125–115 m tszf.), ezt ritkábban veszélyeztették az árvizek, az alacsony Alsó-Szigetköz (115–110 m tszf.) gyakrabban került víz alá. A két terület határa az Ásványráró–Mecsér közötti nagyjából észak–dél irányú vonal. Érdekes, hogy ezt a határt sok növény pontosan jelzi, több faj nem lépi át, így pl. a medvehagyma, az orvosi tüdőfű, az odvas keltike, a gyöngyköles, a bíboros kosbor nem fordul elő az Alsó-Szigetközben, pedig csak minimális eltérés van a két terület éghajlatában, talajvízviszonyaiban.

A Szigetköz éghajlata kontinentális, de kiegyenlítettebb, mint az Alföldé, mert közelebb van az Atlanti-óceánhoz, és így ennek hatása jobban érvényesül. Néhány jellemző adat: az évi átlagos hőmérséklet 10 °C, a leghidegebb hónap a január, -1 °C, -2 °C átlagos hőmérséklettel, legmelegebb júliusban van, ennek a hónapnak 20–22 °C az átlaghőmérséklete. A csapadék évi összege 530–600 mm, nyugatról kelet felé csökkennek az értékek. Legcsapadékosabb a nyár eleje, legszárazabb évszak a tél. Hótakaró átlag 40 napig fedí a területet, bár az utóbbi években jóval kevesebb volt a havas napok száma. A Szigetköz az ország legszelesebb tája, alig van szélcsendes nap. Uralkodóak az északi, északnyugati szelek, ezek a légtömegek a Duna-völgyön, a Dévényi-kapun keresztül érkeznek a Kisalföldre, ezért a Duna felől fújnak, mint azt az egyik legszebb népdalunk is emlegeti: „*Fújdogál a szél az Öreg-Duna felől*”. Persze gyakran nem csak fújdogál, hanem orkánná erősödik, és télen csontig hatol, főleg a szigeteken, Duna-ágakon tartózkodók szenvednek sokat tőle. Gyakoriak a felhős napok, ennek ellenére magas, 1900–2000 óra évente a napsütötte órák száma.

A Szigetköz talajai a Duna hordalékán kialakult karbonátos öntéstalajok különböző típusai, kivételek a Szitás-dombok homokján lévő csernozjom jellegű homoktalajok.

A SZIGETKÖZ VÍZRAJZA

Mint láttuk, a víz szerepe minden téren meghatározó volt a Szigetközben. Önálló kistájként a XVI. századtól létezik. Lazius 1556-ban készült térképen szerepel először a *Zygetkevoz* név, később inkább a *Kleine Schütt* elnevezést használták a térképkészítők, mint Martin Stier (1664), Giacomo Contelli (1686) vagy Marsigli (1726).

Egészen a szabályozásig a Duna áradásai állandóan formálták a felszínt, folyamatosan épültek a zátonyok, alakultak ki az új mellékágak, mások lefűződtek, holtágak lettek. A Fehér Ipoly szerkesztette monográfia így írja le a Dunát: „*Irányát tekintve sűrű hajlongásban fut alá, és számtalan ágazatokra hasadva, kisebb-nagyobb szigeteket, zátonyokat alkot.*” A zátonyok, szigetek állandóan keletkeztek és pusztultak, élt, változott a táj. Jellemző volt a partok elmosása, amit itt *partszaggatás*nak neveztek. Ilyenkor előfordult, hogy egész települések dőltek a vízbe, némelyik falu már a második vagy harmadik helyen található. A mellékágak sűrű fonadéka veszedelem esetén menedéket jelentett, a vizek élővilága megélhetést biztosított a Szigetköz népének.

A Dunának két nagy árhulláma jellemző. A tavaszi olvadáskor kialakuló jegesár, ami akkor okozott nagy pusztítást, ha a jégtáblák elzárták a medret és visszaduzzasztották a vizet. A második árhullámot, a kora nyári esőzések és az Alpok havának olvadása okozza, ez a nyár elején érkező ún. *zöldár*. A vízhozam elég szélsőséges, kisvízkor 570 m³/sec, középvízkor 2025 m³/sec, árvízkor előfordul, hogy 9600 m³/sec víztömeg érkezik a Kisalföldre, a legalacsonyabb és a legmagasabb vízállás között 6 m szintkülönbség is kialakulhatott. A Duna vízhozamát az Alpok időjárási viszonyai határozzák meg, az itteni csapadéknak, hóolvadásnak ebben minimális szerepe van. A vízdinamikára jellemző az őszi-téli kisvízes állapot, a két árhullám között általában a középvízi helyzet.

Az árvizek pusztításai, az élénkülő hajózás nehézségei miatt a XIX. században egyre sürgetőbbé vált a Duna itteni szakaszának a szabályozása. Jellemző, hogy a hajóforgalom például nem a zátonyok, szigetek között, hanem a Mosoni-Dunán zajlott, és csak a gőzhajók megjelenése után került a Nagy-Dunára. Az átfogó szabályozás tervei Bodoky Lajos irányításával készültek el, a munkálatok megkezdését 1885-ben hozott rendelet írta elő.

A szabályozást 1886–1896 között végezték el, a cél az állandó, hajózható főág kialakítása, az árvizek elleni védekezés volt. Az ún. középvízi szabályozás során egy átlag 300–350 m szélességű főmedret alakítottak ki, a partokat kőszórásos párhuzammúval biztosították. A párhuzammú a mellékágak nagy részét lerekesztette a főmederről, ettől kezdve csak árvízkor kaptak átöblítést, ez szinte teljesen megszüntette a szigetközi mellékágak „halbölcső” szerepét.

Az árvizektől védő töltéseket a Szigetközi Ármentesítő Társulat építette meg 1892–1895 között, két részre osztva a Szigetközt: a töltések által bezárt, 1–2 km széles hullámtérre, ahol megmaradt a víz korlátlan uralma, és az árvédett, ún. mentett oldalra, ahol csak a töltéseken kívülre került egykori mellékágakból kialakult holtágak emlékeztettek az egykori vízvilágra, amíg fel nem töltődtek.

A mentett oldal fokozatosan mezőgazdasági kultúrtájjá alakult, ahol gondot okozott az alacsonyabb részekben a magas vízálláskor gyorsan feltörő belvív. Ennek elvezetésére egy közel 200 km hosszúságú csatornahálózatot építettek ki, amelyhez felhasználták az egykori Duna-ágakat is. A magasabb Felső-Szigetközből gravitációs úton került a belvív a Mosoni-Dunába, az alacsonyabb Alsó-Szigetközben szivattyútelepek emelték át a hullámtérbe, illetve a Mosoni-Dunába.

A középvízi szabályozás hiányosságai hamar kiderültek, a túl szélesre hagyott hullámtérben nagyon szétterült a víz, a főmederben zátonyok alakultak ki, kisvízkor ezek akadályozták a hajózást. Ami ezen a téren hibának bizonyult, az élővilágnak előnyt jelentett, mert így maradhatott fenn viszonylag nagy területen. A hajózás feltételeinek javításáért a főmederbe a partra merőleges kőszórásokat, sarkantyúkat (az itteniek *ruganyok*nak nevezik) építettek, amelyek beszűkítették a medret, felgyorsult az áramlás, csökkent a zátonyképződés, ugyanakkor a sarkantyúk között lerakódott a hordalék. Folytatták a mellékáglezárásokat, az ágakba a medret keresztirányba elrekesztő kövezéseket építettek, próbálták benntartani a vizet a hajózó útban. Ezek a kövezések (zárások) kis- és középvízkor általában teljesen elválasztották egymástól a mellékágak vizét, korlátozták, illetve teljesen megszüntették a biológiai átjárhatóságot. Ugyanakkor a zárásokon könnyen be lehetett jutni a szigetekre, fokozódott a terület zavarása.

A Mosoni-Duna Dunacsúnynál ágazott ki a főmederből, erősen kanyargó, középszakaszerű mellékág, amely Véneknél, a Torda-sziget mellett tér vissza a Nagy-Dunába. A szabályozás után 1907-ben megépült a Rajkai-zsilip, amely kizárta az árhullámokat, ettől kezdve a Mosoni-Dunának csak az alsó, 35 km-es szakaszán volt árvíz, mert eddig duzzasztott vissza a Nagy-Duna, a töltések is csak Mecserig épültek ki.

Szigetközi halrekesztő

Az utóbbi években több extra magas vízhozamú áradás volt, ami problémát okozott a Mosoni-Duna menti falvakban, mert a Nagy-Duna töltések fölé duzzasztotta vissza a vizet, ezért a gátakat meg kellett hosszabbítani egészen Zsejkepusztáig. Nem csak az árvíz okoz gondot a Mosoni-Duna alsó szakaszán, hanem az ellenkező véglet, a Nagy-Duna kisvizei is. A medermélyülés miatt egyre alacsonyabb ilyenkor a vízszint, és leürül a Mosoni-Duna vize, Győrnél például szinte át lehetett gázolni rajta. Régen szóba került, hogy egy torkolati műtárggyal meg lehetne ezt akadályozni, 2018-ban elkezdődik ennek az építése – kisvízkor visszatartja a vizet a Mosoni-Dunába, biztosítja a kívánt vízszintet.

A Szigetköz állóvizei egyrészt a szabályozáskor a mentett oldalra került és még fel nem töltődött mellékágak, mint a lipóti Holt-Duna, a dunaszigeti morotvató vagy a Zátonyi-Duna, a Gazfűi-Duna, másrészt a bányatavak. A vékony fedőréteg eltávolítása után könnyen hozzá lehet férni a kiváló minőségű kavicsához, ezért sok helyen nyitottak bányákat. A felhagyott bányatavak és a holtágak, csatornák bizonyos mértékig pótolják a mentett oldalon az egykori mellékágakat, sok növény- és állatfaj élőhelyei.

A VÍZLÉPCSŐ

A XX. század második felében több komoly változás történt a táj és az itt élő emberek életében.

Egyik jelentős esemény az 1954-es árvíz volt, amely elpusztította szinte az egész Alsó-Szigetköz, hatalmas károkat okozott a falvakban, a régi, tapasztott falú vagy vályogból épült házak összedőltek, átalakult a települések képe. Az 1965-ben érkezett árvíz a Csallóközben szakította át a töltést, így másutt nem lépett ki a víz a hullámtérből, csak ott rombolt.

A Gabcsikovo–Nagymaros Vízlépcsőrendszer építése és üzembe helyezése a folyam szabályozáshoz hasonló mértékű változásokat okozott a Szigetközben. A 41 éves történetnek

még most sincs vége, a viták változatlanul tartanak körülötte, ha tárgyak változott is. Ha a térség jelenlegi állapotát meg akarjuk ismerni, röviden át kell tekinteni a vízlépcsőrendszer építését és ennek hatását a tájra és az élővilágra.

Csehszlovákia és Magyarország vezetői 1977 szeptemberében írták alá a közös létesítmény megépítéséről a megállapodást. A vízlépcsőrendszer feladatai a biztonságos hajóút megteremtése, az energiatermelés, az árvízvédelem és járulékos beruházásként a környezetvédelem voltak. Fő részei a dunakiliti duzzasztó és a felette lévő tározó, a bőszi vízlépcső, erőmű és hajózsilipek, valamint a nagymarosi duzzasztó, erőmű és hajózó zsilipek. A tározóból egy üzemcsatorna vezeti az erőműhöz a vizet, a régi mederbe az eredeti tervek szerint csak a középvízhozam 2,5%-a, vagyis 50 m³/sec víz került volna, és időnként 200 m³/sec vízzel szándékoztak átöblíteni. A turbinákon leengedett vizet az alvízcsatorna vezeti vissza a régi mederbe az 1811 fkm-nél. A bőszi erőművet a legnagyobb áramfogyasztás időszakában ún. *csúcserőmű*ként működtették volna, amikor mintegy 40000 m³/sec víz, egy kisebb ár hullám került volna naponta lebocsátásra. A nagymarosi műtárgy legfontosabb feladata az lett volna, hogy ezt az ár hullámot visszatartsa és egyenletesen bocsássa tovább, megakadályozva azt, hogy üzemszünet alatt az alvízi szakasz vize leürüljön. A csúcsra járatás azzal járt volna, hogy naponta jelentkező 1–1,5 m-es dagály hullám alakult volna ki a Szigetközben. A tervek ismeretében számítani lehetett arra, hogy a szabályozás után még a hullámtérben fennmaradt, ősihez hasonló állapotok is megsemmisülnek, illetve a naponta jelentkező dagály hullám ott is veszélyezteti az élővilágot, ahol már a teljes vízhozam visszakerül a régi mederbe, ezt pedig kevés élőlény viseli el. A Duna elterelése miatt a talajvíz süllyedésére a mentett oldali holtágak, csatornák kiszáradására került volna sor. (A feltételes mód használatát az indokolja, hogy ma nem az eredeti tervek szerint működik a létesítmény.)

Már az 1970-es évek végén hatalmas tiltakozás kezdődött, ennek és a forráshiánynak köszönhetően Magyarország 1980-ban felfüggesztette az építkezést Dunakilitinél, és csak 1985-ben került sor a folytatásra. A legfőbb ellenérvek az erőmű ellen azok voltak, hogy veszélyezteti az ivóvízbázist, az élővilágot, a mező- és erdőgazdaságot. A szakmailag alátámasztható érvek mellett szerepet kaptak az érzelmek, egyéni és csoportérdekek, a politika. Szlovákia tovább folytatta az építkezést, Dunakiliti is elkészült 1989-re, megkezdődött Nagymarosnál is a munka.

A folyamatos tiltakozások hatására a parlament 1989-ben úgy határozott, hogy az alsó műtárgyat nem építjük meg, ezt követően a várható károokra tekintettel úgy döntöttünk, hogy az egész létesítményt nem óhajtjuk üzembe helyezni. Szlovákia nem fogadta el ezt, és elkezdte saját területén Dunacsúnynál a C-változat építését, amivel kiváltotta a Dunakiliti műtárgyat. Magyarország 1992-ben felmondta a szerződést, Szlovákia viszont 1992 októberében elrekesztette a Dunát, elkezdte a tározó feltöltését, üzembe helyezte a Bőszi Erőművet és az üzemvízcsatornát.

Bekövetkezett a várható ökológiai katasztrófa: kiürültek a mellékágak, a mentett oldali csatornák, az állatok pár napon belül elpusztultak, csak a mélyebb részeken maradtak életben, ahol volt egy kevés víz.

A Vízügyi Igazgatóságon már az elterelés előtt kidolgozták a károk mérséklésére a vízpótlás terveit, amelyet 1993 tavaszára a mentett oldalon sikerült megvalósítani, így a vegetációs időszak kezdetére már megkapták a csatornák a vizet. A Mosoni-Duna vízellátása is megoldódott, a felső szakaszán az elterelés előttinél jobb állapotok alakultak ki.

A hullámtéri vízpótlásra csak két és fél év után került sor. Különböző javaslatok hangzottak el, egyik rosszabb ötlet volt, mint a másik, végül az eredeti elképzelés, az ún. fenékkü-

szöbös megoldás valósult meg. A fenékküszöb az 1843 km-nél lévő keresztgát, amely a régi mederbe átadott átlag 400 m³/sec vizet felduzzasztja, így a felette lévő mellékágakon át be lehet vezetni az ágrendszerbe. A dunakiliti duzzasztóval lehet szabályozni a fenékküszöb feletti vízszintet, és így a hullámtérbe kerülő víz mennyiségét, tehát a Duna vízjárásának megfelelő szinteket – kis- és középvíz – lehet előállítani. Árvíz csak akkor, ha árhullám érkezik; a felvízcsatorna vízlevezető kapacitását meghaladó mennyiséget a dunyacsúnyú 20 nyílásosárapasztó műtárgyon át a régi mederbe vezetik, illetve akkor, ha a szlovák fél több vizet juttat a régi mederbe.

Ahhoz, hogy az ágrendszerbe vezetett víz eljusson Ásványráróig, meg kellett bontani a zárásokat, új mederrel kellett összekötni a remetei és a lipóti ágrendszert. Le kellett zárni az összes mellékágat, mert ezekben a vízszint 1–1,5 m-rel magasabb, mint a régi mederben, így viszont csak néhány hallépcsőn és a dunakiliti töltőbukókon keresztül kapcsolódik össze a két víztér, szinte teljesen megszűnt a biológiai átjárhatóság. Ezt a régi mederbe épített fenékküszöbökkel lehetne megteremteni, de egyelőre még nem dőlt el, mit kellene tenni.

A két ország a vitás kérdésekben a Hágai Nemzetközi Bírósághoz fordult, a döntés 1997-ben született meg: mindkét felet elmarasztalták, és javasolták a tárgyalásos megállapodást. Egyelőre itt tartunk, a megegyezés még várat magára.

A vízlépcsőtől független probléma is van a magyarországi Duna-szakaszon, ami az 1960-as évek végétől egyre több gondot jelent. Ez a medererózió. Míg az elmúlt évmilliók alatt a Duna óriási hordaléktömeget szállított a Kisalföldre, és ennek egy részét lerakta, felépítve a hatalmas hordalékkúpot, ma a német és az osztrák erőművek ezt visszatartják, és egy szabad energiával rendelkező víztömeg érkezik a síkságra és erodálja a medrét. A medermélyülés több méter is lehet, emiatt egyre alacsonyabb a kisvizek szintje, süllyed a talajvíz, kisvízkor kiszáradtak a holtágak, csatornák, kubikgödrök, szárazabbá vált a terület, elszegényedett a vizes élőhelyek élővilága. Annak ellenére, hogy az Alsó-Szigetközben már a régi mederben folyik a Duna teljes vízhozama, a medererózió okozta károk mérséklésére itt is vízpótlásra volt szükség. A munkálatokat a 2010-es években elvégezték, a hullámtéri ágak és a mentett oldali csatornahálózat vízellátása megtörtént, viszont most már az alsó-szigetközi mellékágak is el vannak zárva, csak a hallépcsőn keresztül van kapcsolatuk a főmederrel.

A SZIGETKÖZ ÉLŐVILÁGA

Hogy milyen is lehetett az ősi, háborítatlan vízivilág, nincs sok adatunk róla, szórványos feljegyzések tudósítanak a legendás halbőségről, a Duna óriás haláról, a vizárról, az óriási madártömegekről, az összeszedett rengeteg madártojásról. Minden bizonnyal a víz teremtette és a víz uralta tájra a vízi és vízkedvelő növény- és állatfajok voltak a jellemzők, a változatos vízterek, a nedves rétek, a szigeteken és a vízfolyások mentén élő ligeterdők, a nagy nádasok sok állatnak lehettek az otthonai.

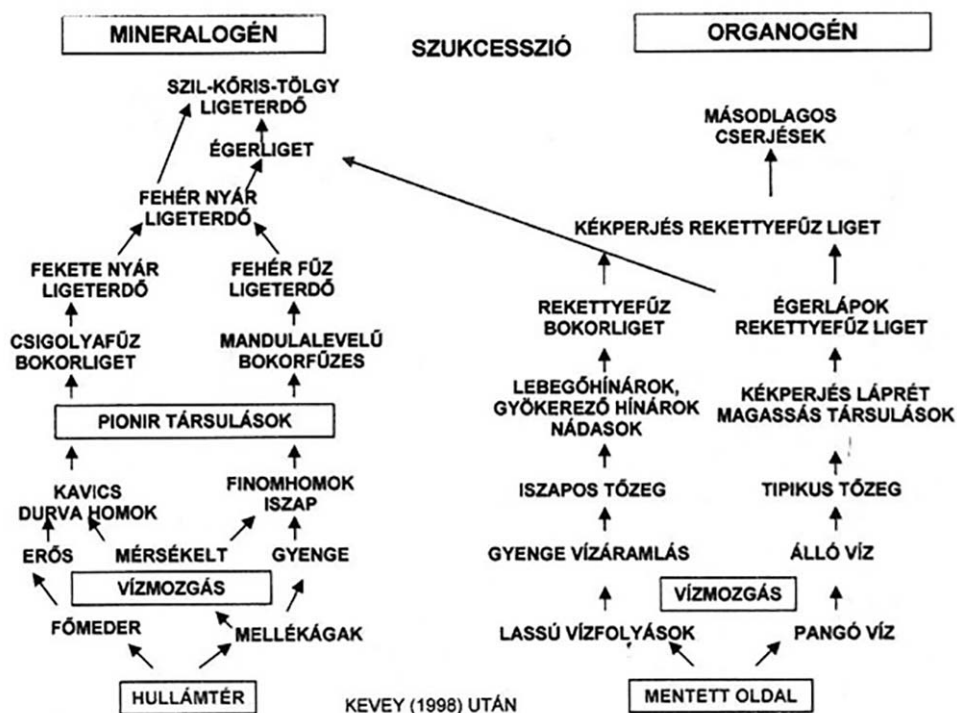
A XIX. században már akadtak lelkes amatőrök és néhány profi, akik elkezdték a terület növényeit, állatait vizsgálni, kutatásaik eredményét a megyei monográfiák foglalják össze. A Szigetközben kevesen dolgoztak közülük, inkább a Pannonhalmi-dombság, a Koronóc környéki területek élővilágát tanulmányozták. Rómer Flórisról tudjuk, hogy az 1850-es években dolgozott a területen, a többiek – Peck István Ágoston, Ebenhöch Ferenc, Méry Etel – munkáiban kevés adatot találunk a Szigetközre, már ahol fel van tüntetve a lelőhely. Tudományos alapossággal kutatta az egykori Győr megye flóráját Polgár Sándor, ő az Alsó-Szigetköz növényeit írta le (a Felső-Szigetköz már Mosony megyéhez tartozott), kuta-

tásait összefoglaló dolgozata ma is alapvető, nélkülözhetetlen forrásmunka. A XX. század második felében már több szakember dolgozott a Szigetközben, így a szabályozás utáni állapotokról több információnk van, de alapos, átfogó és rendszeres kutatás ekkor sem folyt egészen a vízlépcső építéséig. Ekkor néhány, elsősorban vízhez kötődő állatcsoport vizsgálata kezdődött és a Duna elterelése után is folytatódott, így az elterelés hatását ezeknél a csoportoknál fel lehetett mérni.

A Szigetköz flórája botanikailag a magyar flóratartomány (Pannonicum) alföldi flóra-vidékének (Eupannonicum) kisalföldi flórajárásához (Arrabonicum) sorolható. A botanikusok jobban kedvelték, mint a zoológusok, a múlt században Polgár Sándoron kívül dolgozott a területen Zólyomi Bálint, Kárpáti István és Kárpáti Veronika, Czimer Gyula, Kevey Balázs, hogy csak néhányukat említsem. Kevey professzor több évtizeden át vizsgálta a ligeterdőket, kutatásai alapján a biotikus szukcesszió mineralogén sorozatának új társulásait írta le.

A mai állapotokra jellemző, hogy a természetes vagy ahhoz közeli társulások már csak nyomokban, kis területen fordulnak elő. A legújabb vizsgálatok 67 társulást találtak, ebből 42 tekinthető természetesnek, a többi gyomtársulás.

Az alábbiakban Kevey Balázs szukcessziós táblázatának leegyszerűsített változata alapján tekintem át röviden a Szigetköz társulásait.

A Szigetköz növénytársulásai (Kevey Balázs 1998 után)

A Szigetközben a biotikus szukcesszió mineralogén és organogén sorozatának a képviselői is megtalálhatók. A mineralogén (frissvizes) sorozat társulásai a hullámtérre jellemzők,

itt a vízmélység, az áramlási sebesség és a lerakott hordalék minősége a meghatározó, ettől függ, hogy milyen növényegyüttes alakul ki. A frissen keletkezett zátonyokon a lágyszárú növények telepednek meg, az ezekből álló iszaptársulások már fékezik a víz áramlását, felgyorsul a hordaléklerakás, a magasodó szigetzátonyon megjelennek a fűzbokrok. A sebes folyású szakaszokon a csigolyafűzligetek, a csendes vizű mellékágak zátonyain a mandulalevelű fűz bokorligetek. A tovább emelkedő szigetek hosszabb ideig lesznek szárazon, így kialakulhat rajtuk a feketenyár-ligeterdő, illetve a fehérfűzliget, s végül mindkét társulást a fehérynár-ligeterdő váltja fel. Ezeket a ligeterdőket összefoglaló néven puhafa ligeteknek nevezzük. A Szigetközben a hullámtéri és az alacsony ártéri erdőket alkották. Jellemző fafajai a fehér fűz, a törékeny fűz, a fekete és a fehér nyár, a mézgás éger, a vénic szil, cserjeszintjükben a veresgyűrű som, a kányabangita, a zelnicemeggy, a kutyabenge a leggyakoribbak. Gyepszintjük különösen tavasszal nagyon látványos, tömegesen fordul elő a salátaboglárka, a ligeti csillagvirág, az ibolyák több faja, később megjelenik a nyári tözike, a kerek repkény, a mocsári nefelejcs, sásfajok és sok más szép növény. Mára már csak nyomokban fordulnak elő, helyükön telepített nyárasok és füzesek vannak, ezek cserjeszintje hiányzik vagy nagyon szegényes, gyepszintjük degradálódott, a ragadós galaj, a nagy csalán, a magas aranyvessző, a bíbor nyenyúlhozám, a hamvas szeder tömegei kiszorították a többi növényt.

A magasabb és szárazabb Felső-Szigetközben a puhafa ligeteket sok helyen felváltották a keményfa ligeterdők. Ott alakulhattak ki, ahol csak a nagyon magas ár hullámok öntötték el a területet. (Az a szép a biológiában, hogy nincsenek gránitba vésett igazságok, a növények gyakran nem tudják a biológiát, ott is megjelennek, ahol a tudomány szerint nem lenne nekik szabad, így pl. a Szigetköz legalacsonyabb részén, a Mosoni-Duna alsó szakaszán is van egy kis tölgyerdő, és az Alsó-Szigetközben másutt is találunk keményfa ligeteket, amelyek kivételként erősítik a szabályt.)

A fehérfüzesekből kialakulhatnak égerligetek, de közvetlenül is megjelenhetnek a szil-kőrís-tölgy-ligeterdők, ez a társulás követi az égerligeteket is, ha továbblép a szukcesszió. A zárótársulás a gyöngyvirágos tölgyes, ez csak ritkán jelent meg a Szigetközben.

Ma a tölgyesek elsősorban a Mosoni-Duna felső szakaszánál találhatók. Jellemző fáik a kocsányos tölgy, a magas kőrís, a vénic szil, a szürke nyár, a zelnice meggy, a kislevelű hárs. Cserjeszintjük gazdag, leggyakoribb fajok a veresgyűrű som, a húsos som, a mogyoró, a fekete bodza, az egybibés galagonya, a kányabangita, az ostorménfa. A kiegyenlítettebb vízgazdálkodású területen már megjelennek az igényesebb, szűktűrésű lágyszárú növények is. Ilyenek a fokozottan védett méhbangó, a légybangó és a tűzliliom, a védett orchideák sok faja, a gyöngyvirág, a medvehagyma, az odvas keltike, az orvosi tüdőfű, a gyöngyköles, a bogláros és a ligeti szellőrózsa, a varázslófű és sok más, szép növény. Sajnos, a tölgyesekben is terjed a ragadós galaj, a nagy csalán, a bálványfa, a zöld juhar, a hamvas szeder, és kiszorítják a kevésbé agresszív fajokat.

Egykor biztosan több fűz- és égerláp volt Szigetköz holtágaiban. Mára szinte eltűntek, egy-egy kis területű lápi nádtippanos fűzláp, tőzgepáfrányos és mocsári sásos égerláp emlékezet rájuk, ez utóbbi utolsó képviselőjét az elmúlt évtizedben vágták ki. Érdekes és különleges a lápok világa még ilyen kis területeken is, a süllyedő, ingó talaj, a támasztógyökeres égerek, a hamvasfűzbokrok, a néhol csillogó szabad vízfelületek szélén zsombékoló sások, a tőzgepáfrány csoportjai, a vízfelületeken úszó békalencse, a nádoltok sajátos hangulata nagyon megkapó.

A szukcesszió másik vonulatát az ún. organogén (pangóvizes) társulások alkotják. A meghatározóak itt is a vízviszonyok, a csatornák, kubikgödrök, holtágak álló vagy lassan

folyó vízében alakulnak ki ezek a növényegyüttesek. Első képviselőik a mélyebb vizekben a lebegő hínárok, itt jellemző fajok a békalencsék, a rucaöröm, a rence, a sekély vizekben már az összetettebb gyökerező hínárok követik őket. Ezek között nagyon színpompás társulások is vannak, mint a tündérrózsa-tavirózsa hínár, a tündérfátyol, a békalilium hínár, a békaszóló hínárok alámerültek, így ritkán észlelhetők. Ahogyan feltöltődnek, kiszáradnak a vizes élőhelyek, úgy lesz egyre kevesebb ezekből a növényekből.

A partok közelében lévő sekély vízben a nádasok jelennek meg. Itt a gyékényfajok és a nád alkotnak gyakran áthatolhatatlan sűrűségeket. A nádas elég fajszegény társulás, de a szegélyén találunk érdekes és szép növényeket, mint a békabuzogány, a sárga nőszirm, a virágkáká, a mocsári nefelejcs.

Sárga nőszirm a Szigetközben

Ott, ahol áradáskor még feltör a fakadóvíz, de már szárazabb a terület, kialakultak a magassárétek és a kékperjés láprétek. Egykor nagy kiterjedésűek lehetek, mert nem volt érdemes felszántani őket a gyakori belvizes borítás miatt. A szabályozás után a mentett oldalra kerültek, a magasabb fekvésűeket felszántották, a medererózió, illetve a Duna elterelése miatt még szárazabbá váltak és további jelentős területeket vontak művelés alá. Ma kisebb-nagyobb foltokban Lipót és Nagybjacs között a Nagy-Duna töltését kísérik, sajnos egyre leromlottabb állapotban. A szárazabb állapot miatt eltűntek a vízkedvelő fajok, mint a korábban tömegesen előforduló keskenylevelű gyapjúsás, a védett posvány kakastaréj, a mocsári kosbor, egyre kevesebb a szibériai nőszirm, a hússzínű ujjaskosbor, a kornis tárnic, helyüket lefoglalta a nád, a lándzsás útifű, a mezei aszat, a magas aranyvessző, és elkezdődött a beerdősülés, egyre több a rekettgyűz- és serevényfűzbokor. Az organogén sorozaton belül is kialakulhattak égerlápok, innen a mineralogén sorozat égerligetei felé folytatódott a szukcesszió. Az alsó-szigetközi vízpótlás javított a területek vízellátásán, sajnos a munkálatok során sok

öreg fát kivágtak, a kotrások elpusztították a csatornapartok nádasait, fűzbokrait. Remélhetően az élővilág gyorsan regenerálódik, de az öreg fákat semmi sem tudja pótolni.

A Szigetköz állatainak életét meghatározta a Duna, a változatos vízterek, a folyó építő és romboló munkája, az éves vízdinamika. A vízi- és vízkedvelő állatokra a folyamszabályozás mérte az első csapást, mivel lecsökkentette az élőhelyeket. További megpróbáltatást jelentettek a természetes erdőtársulások átalakítása degradált növényzetű, egykorú, egyfajú telepített erdővé, a fokozódó vízszennyezés, a Duna elterelése és a medererózió következményei.

Azt nem tudhatjuk pontosan, milyen volt a fauna a szabályozás előtt, de következtetni lehet rá, hiszen egykor sok hasonló élőhely volt az országban, ahol végeztek felméréseket. A Szigetközben tudományos értékű kutatás nem folyt, az 1800-as évek végén megjelent monográfiák fajlistái elég szegényesek, a gerinctelenek esetében nem tüntetik fel a leőhelyeket, a listákban főleg a Tóköz, a Rábaköz, a Pannonhalmi-dombság állatait említik. Jellemző még ezekre a felsorolásokra, mint pl. Méry Etel 1874-ben közölt fajlistájára, hogy akváriumi és fogságban tartott, illetve háziállatokat is megemlítenek, mint a megyei fauna

fajait. Nehéz ezekkel a fajlistákkal boldogulni amiatt is, mert a nyelvújításkor kitalált, furcsa neveket használnak, a latin nevek pedig megváltoztak, ezért némely esetben nem lehet azonosítani, milyen állatról is van szó.

A szabályozás után sem végeztek rendszeres zoológiai kutatásokat a térségben, csak néhány állatcsoport esetében vannak megbízható adatok. A halakról a halászat révén elég sok mindent tudhatunk, a madármegfigyelés sokak kedvelt hobbija volt az utóbbi másfél évszázadban is, az amatőr ornitológusok sok adatot jegyeztek fel a térség avifaunájáról. Néhány kutató vizsgálta a lepkéket, a puhatestűeket, a vízlépcső üzembe helyezése előtt, az utolsó pillanatban a Természettudományi Múzeum szakemberei elkezdték néhány vízhez kötődő állatcsoport vizsgálatát, ennek eredményeit az elterelés utáni adatokkal összehasonlítva követni lehet a változásokat.

A fito- és zooplanktont rendszeresen vizsgálták a Vízügyi Igazgatóság szakemberei, a leggyakoribb csoportok a kerekcsigák, az evezőlábú és ágascápú rákok, illetve az algák planktonikus fajai.

A gerinctelen fauna legnépesebb osztálya az ízeltlábúaké, hihetetlen fajgazdagságuk és változatosságuk miatt kutatásukhoz specializálódni kell. Legszínesebb a lepkék rendje, talán emiatt is sok amatőr gyűjtő foglalkozott velük, ezért a Szigetközben is a jobban ismert rovarok közé tartoznak. A területéről több mint 1300 lepkefaj került elő. Ugyancsak sok bogár él a térségben, eddig több mint 1000 fajt sikerült begyűjteni, a szaporodásuk miatt vízhez kötődő szitakötők 53 fajt találtak meg a kutatók.

Sajnos, az ízeltlábúakat nem csak az élőhelyek csökkenése, leromlása veszélyezteti, az utóbbi években egyre kevesebb a lepke, a bogár, a vadon élő méh, a pók, mert a rovarirtó vegyszerek hatalmas pusztítást végeztek. A szúnyogok elleni vegyszeres permetezés kiirtja a többi ízeltlábút is, ami ökológiai katasztrófát okozhat, nem lesz megporzást végző rovar, nem lesz tápláléka sok madárfajnak – lehetne tovább folytatni a várható katasztrófa elemzését, de ennek az írásnak nem ez a feladata.

A hazai puhatestűek (kagylók, csigák) 50%-a előkerült a Szigetközben, szintén népszerű társaság, többen is foglalkoztak velük. A vízben élő fajokat a vízszintingadozás veszélyezteti, mert nem tudnak apadáskor elmenekülni, ezrével pusztulnak el a kiszáradó holtágokban, kubikgyödrökben. A kagylók nagyon érzékenyek a vízszennyezésre, ez is veszélyezteti őket, a hullámozgás rengeteg kagylóhéjat, csigaházat sodor a partra. A szárazföldi csigák árvízkor kerülnek bajba, azok élnek túl, amelyek fel tudnak mászni a bokrok ágaira, az uszadékfákra.

A Szigetköz egykor halászközségéről volt ismert, a rengeteg mellékág, a változatos vízterek ideális környezete volt a sokféle halnak. Az 1874-ben megjelent, Fehér Ipoly szerkesztette monográfiában 25 fajt sorolnak fel az egykori Győr megye vizeiből, az újabb kutatások során 68 fajt találtak meg, ebből 17 védett, tehát a sok átalakulás nem csökkentette a fajszámot, viszont az egykori halászközség már régen a múlté. A folyamatszabályozásig az ágrendszerben, az ún. *halászközség*ben nevelődő ivadék 200 km-re ellátta a Dunát. Ennek a szerepnek véget vetett a szabályozás, a mellékágat lezáró kövezés apadáskor elállta a halak útját, nem tudtak a mély vízbe visszajutni, milliószámra pusztultak el. A Duna elterelése után az ágrendszer szinte teljes halállományára odaveszett, mikor eltűnt a vízük. A vízpótlás megoldja ugyan a mellékágak vízellátását, de nincs meg a kapcsolat a régi mederrel, csak a töltőbukóknál és néhány hallépcsőnél, a csallóközi ágrendszerrel pedig egyáltalán nincs összeköttetés, a halászközség szerepe immár a múlté.

Egykor a térség leghíresebb hala az íváskor a Fekete-tengerről felvándorló hatalmas, több mázsás viza volt. Az egykori krónikás így emlékezik: „*Husones, qui vocantur viza-hal, lehettek nagy mennyiségben; azért adja Géza király (1141) a pannonhalmi apátságnak*

a *Geurinnél* [Györnél] fogott vizák harmadát.” Mára eltűnt a viza a Dunából, megszűnt a több évezredes, ősi foglalkozás, a halászat is a természetese vizeken. Nekem szerencsém volt, mert még láthattam, hogyan dolgoztak a szigetközi halászok, megismerhettem sok hagyományos halfogó szerszámot.

Csaknem az összes hazai kétéltű faj él a területen, 11 fajuk került elő. Ideális volt a számukra az ezernyi vízfolyás, holtág, ahogy ezek kezdtek elfogyni, úgy csökkent a békák, a gőtéek száma is. Ma már nem hallani a kora nyári esték békakonzertjét, és ahogy mind kevesebb a béka, úgy fogyatkoznak a rájuk vadászó gémekek, kócsagok. Nagyon veszélyezteti a kétéltűeket, hogyha a kedvelt szaporodóhelyeik kiszáradnak, az összes ebihal elpusztul. Ma a vízpótlórendszerek ezt megakadályozzák, de a szennyezés és a táplálékul szolgáló rovarok megfogyatkozása változatlanul gondot okoz.

A víz uralta táj nem igazán kedvező a hullók számára, ők már igazi szárazföldi állatok, de néhány fajuk visszatért az ősi közegbe. A Szigetközben egykor sok mocsári teknős élt, az erdőt-mezőt járó, gyűjtögető *mezzei emberek* fogták és vitték a győri piacra, mára szinte teljesen eltűnt, ritkán lehet egy-egy példányt megpillantani. A vízisikló is gyakori, vízközeli állat volt, ahogy kevesebb a béka, a hal, úgy lesz egyre kevesebb a sikló. Megfogyatkozásához a tudatlanság és a szadizmus is hozzájárul, mert védett ugyan, de mégis sokat elpusztítanak. A gyíkok közül csak a fürgegyík és a tölgyesekben a lábatlan gyík vagy törékeny kuszma él a területen.

A madarak a természetet kedvelők kedvencei, szépek, nappal is mozognak, jól megfigyelhetők, sok közülük beköltözött az ember közelébe, kevesebben vannak, így könnyebb eligazodni közöttük amatőr szinten is. A sok Duna-ág, a mocsarak, holtágak ideális élőhelyei voltak a madaraknak, egykor hatalmas tömegekben éltek a Szigetközben. A szabályozás után sem csökkent a fajszaám, de az egykori rengeteg madár már ritkán jelent meg. Én még az 1970-es években láttam néhányszor a Nagy-Duna zátonyain tanyázó ezernyi madarat, de ezek zöme északról érkező vonuló volt.

A legújabb vizsgálatok során 221 madárfajt észleltek, közülük 134 fészkelő, a többi vonuló vagy ritkán megjelenő kóborló. A Duna elterelése és a medererózió miatt bekövetkező élőhelycsökkenés miatt kevesebb lett a vízhez szorosan kötődő madár, a réce, a szárcsa, a gém, a kócsag, és szinte teljesen eltűntek a tocsogók, nedves rétek fajai, a bíbiciek, a nagy godák, a sárszalonnák. Pozitív változás is történt, mert újra fészkel a réti sas, a nagy kócsag, a kormorán, az 1970-es évektől a bütykös hattyú.

Több madár kényszerűségből vagy jól alkalmazkodva beköltözött a lakott helyekre és egyre többen már nem csak téli vendégek, hanem költenek is. Ilyen például az örvös galamb, a vörös vércse, a tőkés réce, a szarka, a korábban már urbanizálódott fecskék, verebek, fekete rigók stb. mellett. Télen a vonuló fajok néhol nagy csapatokban tartózkodnak a Szigetközben. A vizeken a vetési ludak, nagy lilikek, kercerécék, kis és nagy bukók gyakori vendégek, ugyancsak gyakran megjelennek a fenyőrigó nagy csapatai, a madáretetőkön a téli pinty, csízek, süvöltők a hazai fajokkal együtt fogyasztják az eleséget.

Madarainkat több veszély is fenyegeti. Egyre fognak az öreg fák, ahol sok madár fészkel és talál eleséget, a szárazabbá válás a vízhez kötődők számát csökkenti, a vegyszeres rovarirtás miatt a rovarevők tápláléka lett kevesebb, ezért ők is fogyatkoznak, például nagyon kevés már a füsti- és a molnárfecske.

A Szigetköz emlősfajánája az ország más területeinek emlőseihez hasonló, nincs olyan markáns különbség a hegy- és dombvidékek és a Duna menti tájon élők között. Területünk legnevezetesebb állata egy fokozottan védett praeglaciális reliktumfaj, az északi pocok hazai alfaja. Az 1990-es években újra megjelent a XIX. században kipusztult hód, ellensége

nem lévén, annyira elszaporodott, hogy erdei kártétele miatt szükség van a gyérítésére. Érdekes, hogy a szárazabbá váló területről eltűnt az ürge, pedig egykor több népes kolóniája is volt. Ugyancsak megfogyatkozott a mezeinyúl-állomány, a nagyüzemi mezőgazdaság nem kedvező a számára.

A menyétféle kisragadozók minden hazai faja él nálunk, az eddig csúcsragadozó, a róka szerepét egyre jobban átveszi az utóbbi évtizedben visszatelepült és elszaporodott arany-sakál.

A Szigetközben nagy érték a nagyvadállomány. A szarvas 120–130 éve lett állandó vad, a vaddisznó az 1960-as évek elején jelent meg, és azóta jelentős állománya alakult ki. A nagyüzemi mezőgazdaság igen kedvező a számára, természetes ellensége eddig nem volt, most talán az arany-sakál fogja fékezni a túlszaporodását. Sok az őzünk is, a vadászterületekre sok külföldi bérvadász jár, ami komoly bevételi forrás a gazdálkodóknak.

A Szigetköz természeti értékeinek megvédésére 1987-ben 9158 ha-on megalakult a Szigetközi Tájvédelmi Körzet. Ide tartozik a Nagy-Duna hullámtere, a Mosoni-Duna mentén lévő tölgyesek, az égerlápok és a mentett oldali mocsár- és láprétek, valamint a lipóti Holt-Duna és a dunaszigeti morotvató. A mozaikosság sérülékennyé teszi a védett területeket és az egész térséget érintő változásoktól nem tudja megóvni a természeti értékeket.

A Szigetköz élővilágának sorsa attól függ, hogy sikerül-e stabilizálni a vízviszonyokat, biztosítani az éves vízdinamikát, kialakítani a biológiai átjárhatóságot a vizek között, korlátozni a nem szelektív vegyszerhasználatot, megkímélni a maradék öreg fákat. 2018-ban megalakult a Szigetközi Naturpark. A turizmus fejlesztése, ha nem szigorúan szabályozva történik, tovább károsíthatja az állandó zavarással, szennyezéssel a hullámtér élővilágát.

A felelősség nagy, a feladat nem egyszerű, sok szakterület érintett, így siker csak akkor remélhető, ha az érdekeltek közösen, egy mindenki által elfogadható megoldásban egyeznek meg. Ehhez kell a kompromisszumkészség és a jószándék, amelynek remélhetően nem lesznek híján!

Alexay Zoltán

Szurke gém a Szigetközben

Irodalom. *Alexay Zoltán:* Szigetköz, ember és táj. Gondolat K., Bp., 1982; *Alexay Zoltán:* Szigetközi kérdőjelek. Forrás, 1995. 11. sz. 45–51.; *Alexay Zoltán:* Szigetköz. BKL kiadó, Szombathely, 2011; *Fehér Ipoly:* Győr megye és város egyetemes leírása. Franklin-Társulat, Bp., 1874; *Göcsei Imre:* Szigetköz természetföldrajza. Akadémiai K., Bp., 1979; *Kevey Balázs:* A Szigetköz ligeterdeinek összehasonlító cönológiai vizsgálata. Kandidátusi értekezés. Pécs, 1993; *Major Pál:* Mosonmégye monográfiája. Czéh Sándor, Magyar-Óvár, 1878; *Püspöki Nagy Péter:* A Csallóköz neveiről. Dh-Press, Pozsony, 1991; A Szigetköz állattani értékei. Szerk.: *Gubányi András, Mészáros Ferenc.* Természettudományi Múzeum, Bp., 2010.

Folyóvizek és urbanisztika a történeti és a mai Győr példáján

Győr a folyók városa. A víz a város keletkezésének egyik fő tényezője volt, és a jelenlegi városkarakternek is alapvető eleme. Fontosságát jelzi, hogy szerepel Győr kelta eredetű nevében (Arrabona) és a város címerében is [6].

Milyen hatást gyakoroltak, gyakorolnak Győr természeti és mesterséges vizei a településre, a városképre? A jövőbeni városfejlesztés megfogalmazásához elengedhetetlen a múltban gyökerező folyamatok feltárása, elemzése.

Győr folyói a Mosoni-Duna, a Rába, a Rábca és a Marcal. Vízjátékukban – a Mosoni-Duna alsó szakaszának kis lejtése miatt – még Győr térségében is érvényesül az öreg-dunai magasabb vizek, illetve az árvizek visszaduzzasztó hatása. Mivel az árvizek az utóbbi kétszáz év során egyre magasabbak lettek – a vízjáték immár 7,5 méter – az árvédelmi töltéseket állandóan magasítani kellett. Az árvízemelkedés eme tendenciája az egykor erdőkben bővelkedő európai természeti táj művelésbe vonásával és a burkolt felületek arányának növekedésével magyarázható. Győri vízügyi adatok szerint az utóbbi kétszáz évben a mértékadó árvízszint durván három méternyit (!) emelkedett, ez a folyamat nem állt meg, egyre csökkenő mértékben ugyan, de ma is tart.

A 2002. évi árvíz, a Nagy-Duna Ásványrárónál (Nagy István felvétele)

A folyók – egyébként igen hasznos – szabályozása, az árvízi keresztmetszet töltések közé szorítása következtében az árhullámok koncentráltabban jelentkeznek. A XX. században épült öreg-dunai duzzasztógátak csak némileg mérsékelik ezeket az árhullámokat. A Mo-

soni-Dunára nemsokára megépülő gönyűi torkolati zsilip viszont képes lesz az öreg-dunai visszaduzzasztásos árhullámok jelentősebb mérséklésére Győrben [12].

A topográfiai térképekről leolvashatóan – többek között Győr térségében is – a folyók medre is sokszor változott az elmúlt évezredek során. Az árvízszint-, vízjárás- és meder-változásokat dinamikus összefüggéseiben, urbanisztikai és vízügyi szakembereknek közösen lenne célszerű elemezni. A tanulságok birtokában a természet adta lehetőségeket tudatosabban figyelembe vevő, magasabb környezetminőséget eredményező településtervezés alakulhat ki.

A HOLT-MARCAL

A Holt-Marcchal délnyugatról közelíti meg a várost és a Rábába torkollik. A természetes torkolat az 1880-as évekig Győr felett, Gyirmótnál volt. Amikor a Rábát a szabályozás kapcsán hosszabb szakaszon új mederbe terelték, a folyó ősi medrének Gyirmót és Győr közötti 10 km-es szakaszát a Marcal „örökölte” [4]. E mederszakasz rábai múltját a nagy sugarú kanyarulatok és a meder 30–40 m-es szélessége is tanúsítják. A Marcal győri, ún. Cowalter-vendéglőnél kialakított új rábai torkolatát azonban előbb tíz, majd tizenöt kilométerrel feljebb kellett helyezni a mind magasabbra visszaduzzadó dunai árvizek kivédésére. Az alsó szakasz azóta Holt-Marcchal.

A győriek számára a szabályozott vízjárású Holt-Marcchal élő és emberközeli: igazi horgásparadicsom. Az ősalapötű meder partjait vén fűzfák, nádasok szegélyezik. Az ártérben a gazdag élővilág bemutatására 1988 tavaszán természetvédelmi tanösvényt létesítettek – így nagyon kis mértékű beavatkozással hasznosították, „civilizálták” a vízrendezéssel megszelídített tájat.

A marcalvárosi paneles lakótelep szomszédságában már erősebb beavatkozás történt: az 1980-as évek második felében a Holt-Marcchal medrének kiszélesítésével tavat alakítottak ki. Kotróhajók hidromechanizációval juttatták át a mederből a töltésanyagot a lakótelep fejlesztési területeire. A tóvizet szennyező sertéshizlaldát felszámolták. Mára a növényzet újra benőtte a tó környezetét. Télen-nyáron szívesen pihennek itt a közeli zsúfolt városrész lakói.

A jövőben szeretnék a holt-marcali horgásparadicsomot igényesen megkomponált sétánnyal megközelíteni. Az egykori disznószállások helyére szabadidős és fürdőlétesítményeket szánnak. A természetátalakítás ezen módja – figyelemmel a környezet közepesen urbanizált fokára – indokolt és elfogadható lenne.

A RÁBCA

A fertő–hansági vízrendszer levezetője a Rábca. Kis vízhozamú, kanyargós síkvidéki folyó, számos holtággal. A Rábca szabályozása Rábával közel azonos időben, a múlt század 80-as éveiben történt, majdnem teljes hosszon új mederbe tereléssel. A folyó a város területén kettéágazott, Győrszigetet körülölelve ömlött a Mosoni-Dunába, illetve a Rábába. Hufnágel rézmetszete az olaszbástyás rendszerű győri várat ábrázolja 1566-ban, a mai Petőfi-híd térségében a rábai átkelőhellyel. A bal felső részen látható a Mosoni-Dunába valaha két ágban betorkolló Rábca. Figyelemre méltó a jobb szélén szereplő egykori mosoni-dunai mellékág, a későbbi Városréti árok is [9].

A Rábába torkolló Rábca-ágot a város idővel teljesen beélte: tímárok, vargák dolgoztak a partján, illetve itt volt a győri burcsellások téli kikötője. Ezt a Rábca-medret 1908-ban lezárták, hogy elejét vegyék a Győrszigetet és az Újvárost egyre sűrűbben fenyegető árvi-

Hufnágel rézmetszete a győri várról 1566-ból

zeknek. A félig feltöltött, parkosított meder térszintje ma is alacsonyabb a környezeténél, így a Bercsényi-liget egyfajta védettséglémenyt nyújt – teljesen urbanizált környezetben is.

A mai Híd utca helyén álló egykori rácsos ívhídát uszályokon átvontatták a Püspök-erdőt szegélyező másik Rábca-ágra [3]. Ezt a Pinnyédre átvezető hidat az 1990-es években kiiktatták a forgalomból és ipari műemlékké nyilvánították. Rosta Csaba építész a híd acél-szerkezetére szerkeszthető könnyű üvegepítményként kortárs művészeti galéria és kávézó kialakítását javasolta, amely terv maradt. Az 1970-es években ez a püspök-erdei Rábca-ág is holtággá vált, mivel a Rábcát Abda térségében átkötötték a Mosoni-Dunába. Ezzel az átkötéssel nemcsak elhárították Sziget-Újvárosban az árvizek idején jelentkező belvizet és veszélyeztetettségérzetet, hanem – száz évvel a magastöltés-építések után – ismét megnyílt a lehetősége a város közvetlenebb folyópart-kapcsolatának is. A Rábca-holtág melletti töltések elbonthatók lettek, helyükön a sziget-újvárosi szakaszon a jövőben villasor, a többin sétány születik. A zsilipek segítségével továbbra is szinte „élőnek” megtartott Holt-Rábca vízpartja a töltésbontás után emberközelibbé vált – öblökkel, félszigetekkel lenne tagolható, fákkal beültethető.

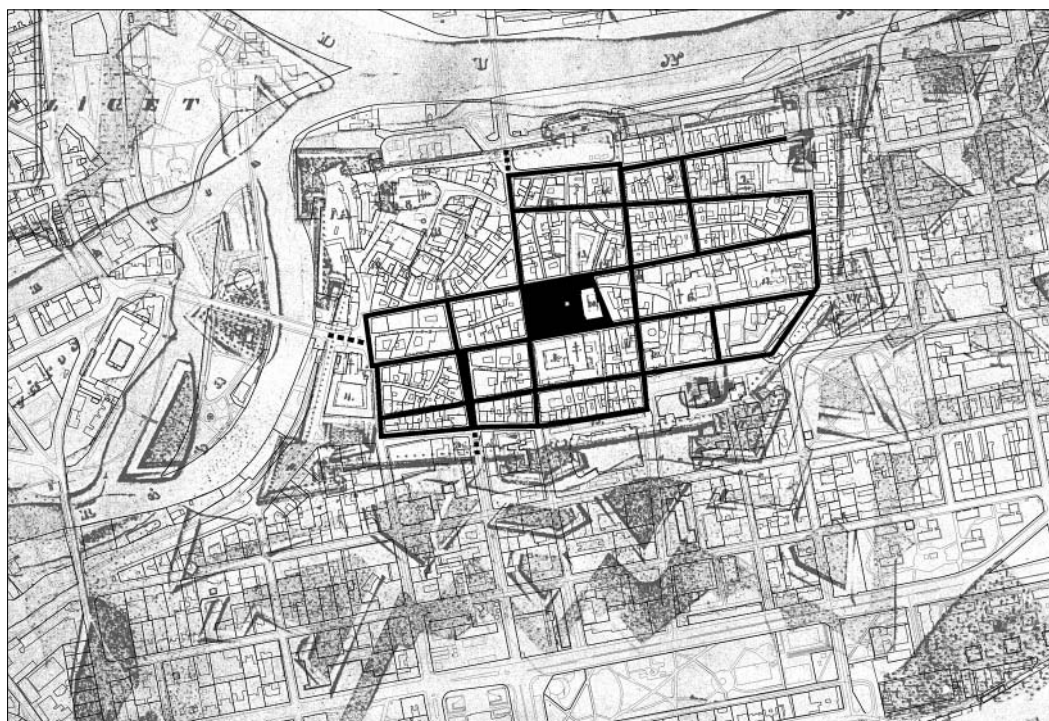
A RÁBA

A múlt századi szabályozások előtt számos vízimalom és hajómalom működött a Rábán. A kanyargó, heves áradású folyó arculatát a Rábaszabályozó Társulat, majd az Alsó-Rábaközi Rábabizottság változtatta meg. A mai vonalvezetés szinte teljes hosszában ásott medret követ.

A Rába folyó mosoni-dunai torkolata előtt már az őskorban vízi átkelőhely alakult ki a későbbi Győrnél. Az átkelőn a római korban az Arrabona–Vindobona (Győr–Bécs) közötti limesút vezetett át, amely a Mosoni-Duna és a Hanság mocsár közötti alacsony homokdűne-soron haladt végig. Mivel az ókorban a mai Komárom melletti Szöny légióközpontjából érkező római út főiránya Győrön át Szombathely érintésével Rómába vezetett, akkoriban az említett rábai átkelés fontos, de csak másodlagos jelentőségű volt. Az Arrabona vízi átkelőhelyét védő római katonai tábor (castrum) köré a Kr. utáni II. századtól kezdődően kereskedő- és polgárváros települt.

A népvándorlás kora elsodorta a római civilizációt. Szent István állama már a rómainál eltérő térszerkezetre épült, amelyben a Duna menti út már kontinentális jelentőséggel bírt. A Rába torkolati átkelőhelye felértékelődött, ispánság, püspökség székhelye lett Győr [2].

A középkorban a Rába vizét vezették a győri vár körül kialakított vizesárokba. Az 1500-as években megnagyobbították a várat és a körülötte kialakított széles védművekben számos szigetszerű elővédművet létesítettek. A XIX. századra azonban a vár elvesztette hadászati jelentőségét, ezért a városfejlődés érdekében az egykor megásott vizesárokba döntötték a várfalakat. Bécs és Krakko példáját követve a védművek helyére először fásított parkokat, árnyas ligeteket is terveztek, aztán mégis beépítették e területeket is [7]. Ha nem így határoztak volna, Győr ma talán oldottabb, kellemesebb miliójú lenne. A műemlékekben gazdag belvárosban azonban így is van emléke az egykori széles várároknak. Ha végigtekintünk a sétálóutcán, a Baross úton, akkor annak közepe táján – az egykori széles

*Jelenkori digitális várostérkép ráfedése
a középkori vár Póder János-féle 1757. évi rekonstruált térképére*

várarok keresztezésénél – enyhe finomságú homorulatot érzékelhetünk. Ez a látvány fokozott tér- és közösségélményt nyújt. Olaszországban Siena híres főterén tapasztalhatunk hasonlót.

Ma a vár nyugati oldalán folyik a Rába. Széles medrében a múlt század végén – két korábbi ún. elővédmű összevonásával – született egy kedves városépítészeti elem: a Radó-sziget. Ez a sziget szép példája a kellemes környezetet teremtő urbanisztikai beavatkozásnak.

A Radó-szigettel szemben fekvő belvárosi parton az iparosodás korában GYSEV-iparvágány és áruraktár létesült. Ma zöld környezet és a Radó felé forduló víziszínpad fogadja az idelátogatót. A várfalat méltóságteljesen aláfestő Rába folyó igazi városképi elemmé vált.

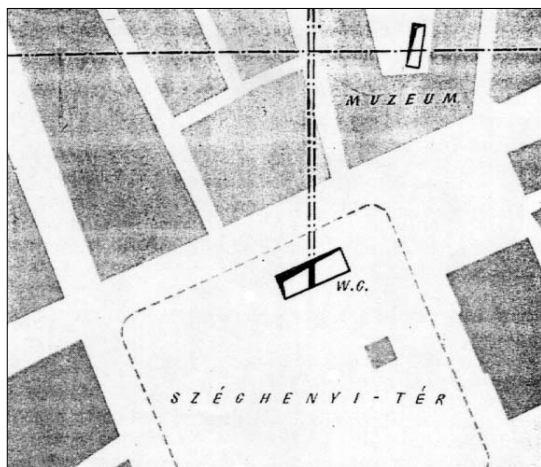
Nagyon tanulságos a mellékelt ábra, amelyen a győri vár ábrázolására fóliaszzerűen ráfedtük a jelenlegi utcahálózatot, az egykori várterületen kiemeltük a ma is jellemző derékszögű hálós utcarendszert [9]. Látható a Radó-sziget kialakulása, valamint az óvárost körülvevő széles elővédmű, ahol az épületek alapozása különös gondosságot igényel. Célszerű lenne ez alapján a talajmechanikai tapasztalatok rendszerszerű összegyűjtése, hasznosítása.

A MOSONI-DUNA

A város legjelentősebb folyója a Mosoni-Duna. A folyópartra nyílt a középkori vár ún. Vízi-kapuja. A kikötő és víznyerőhely a mai Dunakapu tér előtt helyezkedett el. A Vízikapu és Révfalu között működött a rév. Itt létesült előbb hajóhíd, majd fahíd, végül 1926-ban a ma is látható acélszerkezetű ívhíd, a Kossuth híd.

AZ UTCARENDSZER ÉS A DUNA PARTVONALA

A folyószabályozások előtti évszázadokban a Mosoni-Duna ágai kigyóztak, vándoroltak a Szigetköz területén. Győr domborzati térképén is számos egykori medervonulatot lehet

A Széchenyi téri 1949-es illemhelyépítés és a múzeumudvari ásátás helyszínrajza a megtalált római fal- és útmaradványokkal

felfedezni. Az egyik legmarkánsabb vonulat a belvárostól keletre az egykori Rába gyár területén húzódott. A mai Káptalan-domb helyére települt katonai táborból e meder déli oldali magaspartjának ívéhez húzott érintő egyenes határozhatta meg a római utcák koordináta-rendszerét, erre lehet következtetni az 1949-ben megtalált római út- és falmaradványokból [1].

Győr szűk középkori utcái nem ezt a irányultságot követték, azaz nem mutatnak kapcsolatot az évszázadokkal korábban elpusztult római utcarendszerrel. Győr középkori organikus utca- és térrendszere ugyanis a vizes tájból kiemelkedő, kifli alakú enyhe dombvonulattal mutat szoros korrelációt [9].

Az 1566-os tűzvész után olasz hadmérnökök a girbegurba utcácskból álló középkori városszerkezetet a derékszögű hálós szerkezettel váltották fel, amely szintén nem mutat kapcsolatot az egykori római utcarendszerrel. A drasztikus hadmérnöki átalakítás ellenére sok helyen megmaradt szűk utcák, illetve a telekrendszer vizsgálatakor előtűnő belső helyzetű telekhatárok, valamint egyes régi pincék alaprajzai azonban sokat elárulnak a középkori állapotokról [6].

VÁROS AZ ÁRVÉDELMI TÖLTÉSEK BILINCSEBEN

A Mosoni-Duna a településkép egyik meghatározó eleme. Távolságot tart a két partja között, távlatokat ad – így változatos vízparti városképekben gyönyörködhetünk. A folyó a víz széléhez vonz, hogy belemártsuk ujjunkat, hogy sétáljunk a partján. Győrben a Kossuth és a Széchenyi hidak között alakult ki Magyarország harmadik legnagyobb vízi „főtere” – a budapesti és a szegedi után következő. A megövekedett árvízveszély és a 7,5 méternyire növekedett vízjáték miatt azonban a védőtöltéseket egyre magasabbra kellett építeni. A kívánatos árvízvédelmi biztonságot helyenként földgáttal, másutt csak a töltésmagba épített vasbeton L alakú elemekkel sikerült elérni. A töltések mögött így „elbújik” a város, a partot városképileg nehéz beélni.

A győriivel rokon probléma merült fel Pesten és Budán is: a városépítők az 1838-as árvízről okulva kemény küzdelmet folytattak annak érdekében, hogy az árvízről hatékonyan védjék meg a várost. A kiegyezés utáni évtizedekben szakaszosan feltöltötték az új árvédelmi töltés mögötti, kb. 100–500 méter széles területsávot, amelyet a szabályozás során a Dunától hódítottak el. Ezáltal megnövelték az árvízi biztonságot, és a korábban töltések övezte vízpart helyett új, elegáns magaspártot alakítottak ki [5]. Felvállalták az azelőtt vízparton álló épületek elértéktelenedését: eltakarta azokat az új vízparton épült palotásor. Így lett azután a Duna-part igazán urbánus megjelenésű, európai léptékű. Sok épületet át kellett építeni, egy-egy régi budai épület alacsonyabb bejárati szintje még ma is emlékeztet az embert próbáló változtatásokra.

Tanulságos Szeged példája is. Az 1879-es tiszai árvíz után a belváros területét átlagosan négy méter magasan feltöltötték. Jó néhány épület földszintje – így a városházáé is – vált ekkor pinceszintté. Az építésszabályozás eszközeivel előkészítették a peremkerületek feltöltését is. A feltöltés ellenére a város és a víz kapcsolata ma mégsem közvetlen a Tisza tízméternyi vízjátékához igazodó igen magas partfalak miatt.

E városképi dilemma Győrben még megoldatlan, annak ellenére, hogy az elmúlt években a part menti földszintes házak jelentős részét igényes többszintes épületek váltották fel, illetve a Mosoni-Dunára néznek az 1970-es évek elején épített egyetemi épületek is. A vízpartra tekintő beépítés azonban korlátozottan érvényesül a töltések mögött, bár kis-mértékű feltöltést végeztek a belvízveszély csökkentésére. *A töltés a víz és a városi ember vizuális kontaktusát is határozottan megszakítja.* A pest-budaihoz hasonló óriási feltöltés anyagi szempontból és hely hiányában egyaránt irreálisnak tűnik, és a város lakóit magassági értelemben továbbra is elválasztaná a víztől, mert a folyó hullámterének „légtéraránya” kedvezőtlen. Felvetődik tehát a kérdés: árvízvédelmi, biztonságérzeti és városesztétikai okokból miért ne létesíthetnénk Győr körül a bécsihez hasonló árapasztó-hajózó csatornát, részben a régi holtágak felhasználásával? A csatorna a nyugati és az északi oldalon kerülhetné el a várost. Megszüntethető lenne a folyó irreálisan magas beterületi vízjátéka és a városi töltésszakaszok magasságának jelentős csökkentésével *a település ismét közvetlen közeli kapcsolatba kerülhetne a megszelídített vízzel.* A folyót

fásított sétányok szegélyezhetnék a nem fásítható, csak füvesíthető „szabványos” töltések helyett. A patinás csónakházakkal teli vízpart szervezesebben, vonzóbban illeszkedhetne a város életébe.

MEDERMORFOLÓGIAI VIZSGÁLATOK – URBANISZTIKAI KÖVETKEZTETÉSEKKEL

Ha a város környékének színes szintvonalas térképeit és légifotóit alaposabban tanulmányozzuk, nagyszámú korábbi mederkanyarulat nyomát fedezhetjük fel. A Rábca–Régi Bécsi út–Mosoni-Duna–Budai út vonalától északra kilométeres sugarú kanyarulatokat, a Rába és a Holt-Marcál térségében 500–800 m-es sugarúakat, a Rábca közelében pedig 200–300 m-es sugarúakat. Ezek – sorrendben – a Mosoni-Duna, a Rába, valamint a Rábca „arra jártáról” tanúskodnak. Ezt mutatja a medervándorlási vizsgálat eredményeit tükröző (a hátsó borító belső oldalán látható) ábra, amelyen a Mosoni-Dunát kékkel kiemeltük és a római utakat a jelenkort ábrázoló részletes térképre is rávezettük [9].

Győr térségében a folyómedrek utolsó természetesnek tekinthető állapotát, a nagy vízrendezések megkezdése előtti helyzetet az 1880-as éveket ábrázoló harmadik katonai felmérés térképén elemezhetjük. Ezen a térképen még nincs meg sem az új, ásott Rába-meder íve, sem az Iparcsatorna, sem pedig a Mosoni-Duna püspök-erdei átvágása, illetve akkoriban még a mai Bercsényi-liget sávjában folyt az egyik Rábca-ág.

Az egykori folyómedrek ma legkönnyebben fellelhető elemei a nyíltvízű holtmedrek, nádasok, nedves rétmélyedékek, fás mélyvonulatok. A medervándorlások időbeni sorrendjének megállapításában sokat segít a szintvonalas térképeken és légifotókon látható egykori medersorolódások „egymásba harapásának” elemzése. A helyszíneléskor szántóterületeken járva ugyanis az egykori medrek már alig észlelhetők, legfeljebb alacsony terephulámként, a szántott talaj eltérő színében, a növényzet elváltozásában, esetenként a belvizek megjelenésében. Ezzel együtt is a medervándorlás-kutatás elmélyült terepi és térképi-légi-fotós munka együtteseként lehet igazán eredményes.

Az utolsó ábra térképsorozata a rómaiak koráig visszamenőleg kísérel meg nyomon követni a fontosabb folyómeder-változásokat. Tanulságos a római limesutat [8] hordozó – a Rábca és a Mosoni-Duna közötti – győrsziget–pinnyédi földszoros fokozatos elmosása, vagy a Mosoni-Duna püspök-erdei kanyarulatának alakulása. Ehhez Győrt 1566-ban ábrázoló Hufnagel-féle metszet is segítséget ad (1566-ra a két folyó már elmosta a földszorost).

Mára a Mosoni-Dunának a Rába Gyár területén húzódó egykori vonala, a későbbi Városréti-árok tűnt el a legnagyobb mértékben. A medret a városi szivattyútelep, a mai Rába Gyár, a szakmunkásképző intézet, a korábbi szeméttelép, végül a megálmódott kishajóikötő építményeinek szánt feltöltés tüntette el. A legtöbb ómeder helyét azonban – feltöltés helyett – a városfejlesztés figyelembe vette és a jövőre nézve is alapvetően ez a gondosság ajánlható. Ezt indokolja a feltöltési többletigény, illetve a meglepetésszerű és felesleges épületalapozási nehézségek elkerülése, illetve az amúgy is szükséges városi zöldterületek természetesebb kialakítása, esetenként vízfelület teremtése. Ma természetesen még egy nagyobb meder feltöltése és beépítése is jószerint pénzkérdés, szükség esetén meg is kell tenni, de a régi medrek eltüntetése mindig is *komplex tájvédelmi, urbanisztikai és gazdasági mérlegelés* tárgya kell legyen. Ahhoz viszont, hogy tudjuk: van-e mérlegelni való, a régi mederalakzatokat fel kell deríteni. Ehhez szolgált adalékkul a mellékelt vázlatos győri medermorfológiai vizsgálat, amelyből az érintett szakterületek összehangolt kutatómunkájával a településtervezést befolyásoló, *általánosan is használható módszert* kellene kifejleszteni.

MEDERÁTHELYEZÉSSEL A JOBB VÁROS–VÍZ KAPCSOLATÉRT

Korábban Győr-Révfa városrész és a csupán nyárigáttal védett Püspök-erdő különösen árvízveszélyes volt. Tehermentesítésükre a Mosoni-Duna kanyarulatát a Püspök-erdőnél két kilométer hosszan átvágták. Az átvágás merev egyenese esztétikailag ugyan kedvezőtlen, de így alkalmassá vált vízisportversenyek, köztük a 2017-es kajak-kenu Európa-bajnokság megrendezésére is. A Mosoni-Duna holtág árvédelmi töltései – a zsilipek megtörtént korszerűsítése után – már elbonthatók. A töltésbontás a révfalui részen az egyetem közelében 2017-ben meg is indult, így sokkal kedvezőbbé vált a város és a víz kapcsolata. A révfalui holtág kedvelt fürdőhellyé vált, a korábbi *Aranypart* fogalom észrevétlenül kiterjedt erre a szakaszra is. A fürdőhely közelében érkezik a városba az új szigetközi kerékpárút. Az új helyzetben a sétányokat, pihenő létesítményeket sokkal jobban „be tudja élni” a városlakó.

Az Aranyparttal átellenben terül el az négyszáz hektáros Püspök-erdő, a jövőbeni városi parkerdő. Az 1960-as években az állatkert is itt volt. A majdani sétaerdőben a mélyebb medermaradványokból tőrendszer alakítható ki, a magasabb részekre szabadidős létesítmények telepíthetők. Már folyik a faállomány összetételének megváltoztatása a hosszabb élettartamú keményfák javára. A város és az erdő kapcsolata a győr-révfalui Zemplén utcából vagy a Duna utcából a Mosoni-Duna holtág felett a Püspök-erdőbe átívelő gyaloghíddal tudna még élőbbé válni. A mederáthelyezés mint árvízvédelmi és városfejlesztési „fogás” megkönnyítette Révfa és a szomszédos potenciális szabadidőterület kapcsolatának megteremtését.

A VÍZPART MINT A TELEPÜLÉS ÉKESÉGE

Láthatjuk, hogy városi vizeinkhez számos létesítmény – csónakház, vendéglátó hely, zene-pavilon, híd, kikötő, sétány, kerékpárút, víziszínpad – kapcsolódik. Ezek igényes megfogalmazása alapvető, ha a vízpartot a városi lét egyik kiemelt színterének tekintjük. Ennek jegyében az egyetem mellett a Révfalut Győrszigettel összekötő, 2010-ben átadott közúti hidat is újszerű szerkezeti és világítástechnikai eszközökkel igyekeztek megformálni.

A város vízpartjain és belső terein általánosan érzékelhető a környezetkultúra fejlődése: virágosítás, faültetés, gondosan tervezett díszburkolatok, köztéri alkotások formájában.

A győri belterületi folyópartok rendezettebbé váltak a 2013–2014-ben elvégzett partrendezésekkel. A vízpartot szegélyező sétányokat tudatosan mederszűkítésként alakították ki, ami a vízmozgás élénkítését is szolgálja a szárazabb időszakokban. Ez a munka rendkívüli környezeti érzékenységet kívánt volna meg, egyes helyeken előnytelen a beton anyaghasználati túljelengése a korábbi terméskő-partburkolathoz képest [10].

VÍZ AZ ÉPÍTETT KÖRNYEZETBEN ÉS A TÁRSMŰVÉSZETEKBEN

Épített környezetünk mikrovizei éppoly közérzetgazdagítók lehetnek, mint a nagyobb vízfelületek. Szökőkút, ivókutak, vízzel kombinált köztéri alkotások élénkítik a városbelsőt. Kedvesek a Bisinger sétány vízszögben fürdőző nőalakjai és a közelükben 2013-ban átadott vizes játszótér is, ahol a gyerekek a víz útjait maguk irányíthatják. Aktív szerepet játszik a víz a sétálóutcán elhelyezett *Kőcsiga* című nonfiguratív alkotásnál is. A vizek városának szívében 1998 áprilisától látható a *Csónakos ifjú* szobra. Hűsítő csobogók fogadják a látogatót a megnyitott belső udvarokban, átriumokban, vendéglátó helyeken, üzletekben. A képzőművészetek és az irodalom is hordozzák a víz üzenetét.

Győr vizei tehát a városképet változatossá teszik, jelen vannak a városlakók tudatában. Remélhetően a jövőben is megihletik a település városépítészeit, művészeit, alkotóit, tevékeny polgárait.

Somfai Attila

Irodalmi és térképi források. [1] *Borbíró Virgil–Valló István*: Győr városépítéstörténete. Akadémiai kiadó, Budapest, 1956; [2] *Dr. Lengyel Alfréd*: Mozaikok Győr történetéből. Győr megyei Városi Tanács, Győr, 1983; [3] *Mentes Zoltán–Galgóczi József*: Győr-Moson-Sopron megyei hidak története. Győri Közúti Igazgatóság, Győr, 1993; [4] *Pájer Imre*: Rábaköz népeinek védekezése az áradások ellen (1870–1889). Rábaközi Művelődési Egyesület, Csorna, 1990; [5] *Preisich Gábor*: Budapest városépítésének története. II. kötet. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1964; [6] *Winkler Gábor*: Győr. Interpress Adwest, Budapest, 1996; [7] *Winkler Gábor*: Megújuló Győr. Artemis Kulturális Szolgáltató Kiszövetkezet, Budapest, 1988; [8] *Limes Pannonicus, M:1:150 000*, Kartográfiai Vállalat, Budapest, 1988; [9] *Somfai Attila*: A domborzat és a folyómeder-vándorlás szerepe Győr római kori és középkori településszerkezetének alakulásában. Falu Város Régió, 2001. 1. sz. 22–28. és 48. (Summary); [10] Arrabona Városvédő Egyesület: Vasbetonba merevedett világ(kép) – Győr többet érdemel(ne), <http://ww2.infovilag.hu/2018/03/01/vasbetonba-merevedett-vilagkep-gyor-tobbet-erdemel-ne>; [11] Győrben az ország legnagyobb vizes játszóttere, Kisalfold.hu 2013. júl. 12., http://www.kisalfold.hu/gyori_hirek/gyorben_az_oroszag_legnagyobb_vizes_jatszotere_-_video_fotok/2341445/; [12] Indul a gönyüi torkolati mű kivitelezése, ami megoldás lesz a folyó bajaira, Kisalfold.hu 2018. márc. 20., http://www.kisalfold.hu/gyori_hirek/indul_a_gonyui_torkolati_mu_kivitelezese_ami_megoldas_lesz_a_folyo_bajaira_-_fotok/2553931/

A szigetközi Dunaremete–Magyaróvár hajóállomás története

Élesen körülzárt tájegysége hazánknak a Szigetköz. Természetes határai a Nagy-Duna és a Mosoni-Duna. Tulajdonképpen egy folyami sziget. Valamikor a Csallóköznek volt a tartozéka, egy nagy hordalékkúp, ám a főág északra tolódtott, úgyhogy most annak a jobb partján fekszik. A hajdani főág útját ma is kijelöli egy mélyedés, amely körülbelül a mai Szigetköz közepén vonul keresztül. Benne szerény kanális kanyarog: a Nováki-főcsatorna. Fontos választóvonalra volt ez az állami és az egyházi közigazgatásnak. A Szigetközt a századforduló (1900) után úgy is nevezték, hogy „az ezer sziget országa”. (Az elnevezés id. Timaffy Endrétől, dr. Timaffy László cikollai nagyapjától származik.) Erre egyébként a XX. században élők leírásai is meggyőzően utalnak.¹ Idézem a szerzőt: „Így evezünk a csöndes nyári nap reggelén, több óra hosszant, egy szigettől a másikig.” A szigetek a vizek szeszélyes játékaként fokozatosan több évszázad alatt egyetlen szigetté nőttek. A Duna szabályozatlanságában egy-egy árvize alkalmával valósággal beleszántott, mint egy óriási eke, a szigetközi tájba, s így gyakran változtatta a fő folyását, rengeteg hordalékot rakott le.

¹ *Ipolyi Arnold*: Csallóközi úti-képek. Kalligram K., Pozsony, 1993. 65–66.

A XIX. század végén (1886–1896) a nagy vízszabályozással a „vizek népe” lassan a „puszták népévé” vált. Az irtásokkal és a réttörésekkel egyre gyarapodott a szántóföldi terület, gátak közé szorították a fő folyót, párhuzamművekkel (zárások) lezárták az oldalágakat, sarkantyúkkal belülré terelték a folyó sodorvonalát, és rendszeresen kikotorták a mederfeneket. A zabolátlan folyó hajózhatóvá vált, fejet hajtott az ésszerű emberi akarat előtt.

A Szigetközt a Csallóközzel egyetemben régen gyakran hívták *Tündérkertnek*. Ez elsősorban a gyümölcs- és zöldségtermesztés bőségének, gazdagságának szólt. Kapásnövényei is kiválóak, a gabonafélék már inkább közepesek voltak.

Állattartásuk a hajóállomás létesítése előtt inkább félszilaj volt, ún. *úsztatásos legeltetés*. Az állatokkal vándoroltak szigetről szigetre. Jelentős volt a baromfitartás, de nagy jövedelmet hozott a Szigetköz népének a fakitermelés is. A takarmány termesztése elmaradottabb volt, mert bíztak a szigetek természetes legelőiben. Takarmányért cserébe fát adtak a Hanság gazdáinak, elterjedt a cserekereskedelem. Innen a közmondás a Szigetközben: „*Marháink megeszik az erdőt!*”

A szigetköziek a terményeiket a szomszédságukban levő városokban és falvakban értékesítették. (Moson, Magyaróvár, Győr). Ezek a piacok messze voltak, ezért a lakosság az évnek az ötöd részét országúton tölti, mert vasút híján szekérháton kellett a távoli piacokra szállítania terményeit. Ez a folytonos úton levés rengeteg erőt vont el a munkától. Mire a hosszú úton megtörődött áru a piacra ért, már nem volt versenyképes.

Ha termékeit olcsó és kényelmes vízi úton, egy hajóállomás létesítésével tudta volna értékesíteni, ez sokat változtatott volna lakosságának jövedelemviszonyain. Hajóállomást kellett tehát a számára létesíteni, hogy bekapcsolódhasson az európai kereskedelembé. Többen felismerték ezt a reális igényt, a sokat ígérő lehetőséget, és mindent megtettek, hogy ezt a nagy célt elérjék. Tízéves története van a hajóállomásért harcolók küzdelmének. Érsek Imre kisbodaki igazgató tanító (1919–1957) végig, a kezdettől a végkifejletig részese volt ennek a küzdelemnek. Az ő történeti visszapillantását követjük.

Első momentuma a kikötő elérésének az volt, hogy levelet írt a Mosonmegyei Gazdasági Egyesület a Kereskedelemügyi Minisztériumba. Ebben arra kérték a minisztériumot, hogy Kisbodak határában a dunai gőzhajóállomás létesítése iránt megindított mozgalmukat támogatni és ehhez őket hozzásegíteni szíveskedjék. Azzal érveltek, hogy a határtól egészen Gönyőig a jobb parton egyetlenegy hajóállomás sincs, a magyar oldalon 70 km-es szakaszon a hajók nem köthetnek ki, és ezek a községek még a vonattól is el vannak zárva. Ezt a területet az éghajlat és a talaj nagyarányú zöldség- és gyümölcsstermesztésre predesztinálja. Ez a rövid kivonata a gazdasági egyesület kérvényének.

A kérvény alapján az 1922. év augusztusában a hivatalos vármegye lebonyolította a helyszíni szemlét. Az ezt követő értekezleten kimondták, hogy a Szigetköznek szüksége van egy hajóállomásra. Ezután az ügy elaludt. A kérsedelem egyik oka a szomszédos vármegyék (Moson, Pozsony, Győr) egyesítése, a másik oka a gazdasági helyzet javulása volt. Ám az 1926-os árvízkatasztrófa véget vetett a jó módnak.

Egyes személyek azonban nem hagyták az ügyet elfelejtődni. Itt elsősorban Érsek Imrét kell kiemelni, aki igyekezett a Szigetközt ismertté, népszerűvé tenni, hogy ezzel is előmozdítsa a kikötő létesítésének ügyét. Felsoroljuk, hogy az 1920-as, 1930-as években mit tett ezért. 1923-ban a Moson Megyei Régészeti Egylet közgyűlésén felolvasást tartott a Szigetközről. 1924-ben megjelentette a Szigetközről szóló munkáját.² Járási tűzfelügyelőként a Szigetköz községeibe helyezte a járási versenyeket. 1926-ban Kisbodak község képviselőivel

2 *Érsek Imre: Szigetköz története. Községeink eredete. Mosonvármegye Nyomda, Magyaróvár, 1924.*

sok díjat nyertek a gyümölcs- és zöldségkiállításon (Falu-kiállítás). 1924–1926-ban Szücs Ferencsel megszerkesztették a *Szigetközi Naptárt*. 1929–1930-ban az Országos Búzakalász Versenyen, amelyet a *Pesti Napló* rendezett, sok első díjat nyertek a kisbodakiak. 1930-ban a járási tanítógyűlést Kisbodakon rendezték, amelyen Érsek Imre bemutató tanítást és előadást tartott. A Magyaróvári Állami Polgári Iskola nagy sikerű kirándulást bonyolított le a Szigetközben. Mindezen rendezvények, akciók mögött Érsek Imre komoly, céltudatos szervezése állt, hogy ezt az elszigetelt, elzárt tájegységet vonzóvá, ismertté tegye, hogy minél több embert nyerjen meg a szigetközi hajókikötő ügyének. A másik tevékenysége arra irányult, hogy sok befolyásos embert nyerjen meg a szigetközi hajókikötő létesítése céljából.

1930 tavaszán a MÁV akkori elnökével hozta össze a véletlen Kisbodakon. Nevezett jóakaratólag érdeklődött, hogy hogyan lehetne Szigetköz népén segíteni. Érsek Imre a hajóállomás létesítését hozta fel a legfontosabb megoldandó feladatnak.

Az újabb mozgalom kiindulópontja a jóindulatú tanácsok nyomán Kisbodak, Püski és Dunaremete elöljáróságának a kérvénye volt a Megyei Közigazgatási Bizottsághoz. A kérvényre csak 8 hónap múlva kaptak választ. Elutasították a községek kérését. Ekkor újabb kérvényt fogalmaztak meg a Felső-Dunántúli Kamara útján a Kereskedelmi Minisztériumba.

A kérelem a minisztériumban megértésre talált. 1932. június 3-ra tűzték ki a helyszíni szemlét. A bejárás során megállapítást nyert, hogy Dunaremete határában van alkalmas kikötőhely.

A hajóstársaság követelménye volt, hogy az érdekeltség mintegy 2000 köbméter nagyságú töltést (mólót) készítsen, továbbá hídörklakást, irodákat, várótermet, raktárokat építsen. Ennek ellenében a MEFTER (hajóstársaság) hidat biztosít a kikötéshez.

A beruházáshoz 26 ezer pengőre volt szükség, ezt pótdobban kivetni nem lehetett. Az összeget önkéntes adakozásból kellett összegyűjteni.

A nyári szabadságán Érsek Imre tervet készített ezen pénzüsszeg arányos és igazságos elosztására. A tervet az Előkészítő Bizottság egyhangúlag elfogadta. A községek és az uradalmak, Magyaróvár városa és a vármegye is beígérte a támogatását. Ennek alapján a kerület akkori képviselőjével (Gallasz Rudolf) bejárták az összes érdekelt községeket. Érsek Imre az Előkészítő Bizottsága ügyvezetőjeként előadásokat tartott a kikötő hasznáról az érintett községekben. A *Nyugati Hírlapban* és a *Pesti Naplóban* több cikket is írt a készülő hajóállomással kapcsolatban. A Felső-dunántúli Mezőgazdasági Kamara a felhívások sokszorosításában segített.

Az hajóállomás épülete, előtérben egy kiránduló anya két gyermekével

Az előkészítés nehéz munkája 1932. augusztus 10-ig tartott, majd ezen a napon létrejött a végleges megállapodás, megegyeztek, hogy az építést Dunaremete elöljárósága vezesse. Fuvarozással, élőmunkával lehetett a község számára megállapított hozzájárulási költségeket fizetni. Fizettek pénzben és gabonával is. Kiépült a törvényhatósági út és a móló is.

A tíz évi nehéz küzdelem eredményesen véget ért: elkészült a *Dunaremete–Magyaróvár* nevet viselő szigetközi kikötő. Magyaróvár városa az előírányzott beruházási összeg 10%-át az előzetes ígéretének megfelelően állta.

1933. május 23-án óriási néptömeg jelenlétében ünnepélyesen megnyitották a kikötőt, a sétahajózás még vonzóbbá tette a rendezvényt.

Az állomásépület falába egy emléktábla került az évszám és a hivatalos közegek nevével. Ezután egyre több gazda- és gyermekkirándulás, valamint gazdag áruszállítás tette élénkebbé a forgalmat. A Szigetközi Leecsó Szövetkezet 1935-ben történt megalakulása még jobban hozzájárult a minőségi mezőgazdasági tömegárú termeléséhez és nemcsak a hazai, de a nemzetközi piacok jobb ellátásához is.

A MEFTER (hajóstársaság) személyforgalmi osztályvezetőjének nyilatkozata szerint Budapest és Bécs között a Dunaremete–Magyaróvár hajóállomás személyforgalmát csak Gönyű kikötője múlta felül. A hajóállomást 1944-ben mégis megszüntették. A II. világháború után csak vízügyi és mezőgazdasági szállításhoz használták. A kikötő területét az 1990-es években emlékparkká alakította át a Dunaremetei Önkormányzat és a Faluvédő Egyesület.

Az emléktábla a hajóállomás létesítését elősegítők neveivel

Karácsony István

Takács József síremléke és a Mindszentpusztai Bay-sírok

„1821. május ötödikén fényes halotti menet vonult a kies vidéken fekvő mindszeri pusztára felé, hogy a lombos fák alatt álló, ősi családi sírboltba helyezze a magyar irodalom egyik szerény, de lelkes és áldozni tudó munkását, Györmegye főjegyzőjét, a veszprémi káptalan volt jószágigazgatóját és ügyészét. A virágokkal borított koporsónál hazánk legjelesebb írói sirtak baráti könyeket, s midőn a halotti ének utolsó szava is elhangzott, Kisfaludy Sándor, Pázmándi Horváth Endre, Pápay Sámuel és Fejér György ott a szent helyen határozta el, hogy a meghalt írónak érdemeihez méltó emléket állítanak. Azóta az éveknek hosszú sora mult el, de az egykor ünnepelt író, a hön szerető barát és az annyit áldozott mecénás emléke hiába várta megörökítését a megbízott Fejér Györgytől.”¹

A fenti sorok a jeles könyvkiadó, mecénás, író és költő, Takács József (1767–1821) végső búcsúztatását elevenítették fel, hetven év távlatából. A temetési szertartást végző, akkor éppen a győri tankerület élén álló, ám három évvel később Pestre távozó Fejér György a tervezett munkával soha nem készült el, így Takács emlékének méltó megörökítésére 1890-ig, a kiváló történész, a piarista Takács Sándor monografikus igényű kötetéig kellett várni. Ez a mű, bár szerzője szerényen nyilatkozott róla, ma is megkerülhetetlen Takács József életútjával és munkásságával kapcsolatban.

Mivel Takács Sándor a fent idézett részlettel kezdte könyvét, s mivel Nagy Iván is ugyanezt – „eltemetett Mindszeri pusztáján a családi sírboltban” – említette széles körben

1 Takács Sándor: Péteri Takács József. Nyomatott a „Hunyadi Mátyás” Intézetben, Budapest, 1890. 3.

ismert művében, a temetési hely holléte később is ismert volt.² Az is egyértelműen megállapítható, hogy hol van az emlegetett családi sírbolt, hiszen Takács József, házassága révén, a bábai Bay családhoz tartozott, akiknek temetkezőhelye a Győr vármegyei Mindszentpusztán, a templom alatti kriptában volt. A vármegyébe a XVIII. század derekán került a részben borsodi, részben nógrádi eredetű család egyik ága, akiknek Győr környéki birtokai Mezőörsön, Mindszentpusztán, Tét–Pokvápusztán és Töltéstaván voltak.³

Az idők során azonban feledésbe merült, hogy hol van Takács síremléke, egyáltalán volt-e valaha maradandó anyagú sírjele. 2012 októberében így érthetően nagy visszhangot váltott ki, hogy a templomkertben, növényzet és vékony földréteg alól, előkerült az eredeti, egykorú sírkő, amelyet a felirat szerint Takács József özvegye, Bay Eszter emeltetett. Néhány hónappal később Bay Eszter síremlékére is rátalált Szabó Gyula mezőörsi plébános (Mindszentpuszta közigazgatásilag korábban Mezőörshöz, később Pérhez tartozott, viszont egyházszervezetileg mindmáig a mezőörsi plébánia filiája).

Öt további Bay-síremlék addig is ismert volt a templomkertben, ezek közül négy a templom keleti fala közelében állt, Bay Sándor és felesége sírköve pedig ledöntve hevert. A hét síremléket 2013-ban felújították, bár az előzetesen megfogalmazott tervekkel szemben nem szakszerű restaurálásra, csak tisztításra, és a letört, de meglévő darabok visszaállítására került sor. A sírkövek azóta a templomhoz csatlakozó, a kriptá bejáratához vezető épület-

A Bay család temetkezőhelye, a mindszentpusztai templom

2 Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. XI. Ráth Mór, Pest, 1865. 19.

3 Tóth Vilmos: Téli életrajzok. Biográfiai és temetkezéstörténeti adatgyűjtemény. Tét Város Önkormányzata, Tét, 2011. 15.

rész falánál találhatóak, a szabadban, de csapadéktól védett helyen. A felújított síremlékeken, az elhelyezés sorrendjében, a következő családtagok neve olvasható (balról jobbra): Bay Antal, Bay Antalné Gaál Mária, Bay Ödön, Takács Józsefné Bay Eszter, Takács József, Bay Gáspárné Zámory Jozefa, valamint Bay Sándor és felesége. Ezt már csak azért is érdemes rögzíteni, mert a feliratok újrafestésére vagy aranyozására nem került sor, így továbbra is csak nehezen olvashatóak.

A minden bizonnyal legrégebbi sírkő Bay Sándor és felesége, pani Hamar Anna közös síremléke. Pontosán nem datálható, mert születési és halálozási évük bizonytalan, a család-történeti szakirodalomból csak annyi derül ki, hogy esküvőjükre 1765-ben került sor.⁴ Bay Sándor 1767-ben már Mindszentpusztán volt birtokos, és Győr vármegye 1790. évi nemesi összeírásában még szerepel.⁵ Kérdéses, hogy a síremlék a templom építése előtt, vagy már azt követően készült, illetve hogy őket, vagy pedig Takács Józsefet temették ide elsőként. A templomot ugyanis Bay Sándor fia, Gáspár építtette 1820–22-ben. Ennek előzménye, hogy Bay Gáspár 1818-ban feleségül vette patkóteszéri Zámory Jozefát, aki közeli rokona, unokahúga volt. A házassági engedélyt azzal a feltétellel kapták meg Rómából, hogy a mindszenti hívek számára templomot építenek. Ez néhány éven belül meg is történt, a templomot 1822. november 3-án szentelte fel Horváth Pál pannonhalmi kormányzó apát.⁶ 1821-ben, Takács József temetésekor tehát már folyt a templom építése, és könnyen elképzelhető, hogy a kriptá készen is volt, a Takács Sándor által említett „*ösi családi sírbolt*”-ról azonban semmiképpen nem beszélhetünk.

Bay Sándor és Hamar Anna kései barokk síremléke műemléki szempontból egyértelműen a legjelentősebb a hét sírkő közül. A szép faragású sírkő közepén ovális mezőben olvasható a felirat, alatta domborművű koponya- és homokóra-ábrázolás, felette drapéria, a hasáb alakú síremlék alsó két sarkán voluták láthatóak: megannyi jellegzetes barokk funerális motívum.

Takács József sírköve egyszerűbb kivitelezésű, szív alakú középrésszel, ami a feliratnak ad helyet, fent aprólékosan kifaragott korpusszal, lent inkább csak jelzésszerű, bevésott koponya-ábrázolással. Felesége, Bay Eszter – Bay Sándor lánya, a templomot építtető Gáspár nővére – sírköve mind méret, mind forma tekintetében a párja. Ez utóbbi nem maradt fenn teljes egészében: a kereszt felső szárának a vége, a korpusz, és a sírkő alsó része is hiányzik, a felirat azonban hiánytalan. Bay Eszter 1847-ben halt meg, a barokkos síremlék ekkor már idejétmúltnak tűnhetett, és nyilván csak azért választották ezt a formát, hogy a kő férje síremlékére hasonlítson.

A legnagyobb méretű sírkő Bay Gáspárné Zámory Jozefa emlékét őrzi, aki 1849-ben halt meg. Klasszicizáló

Takács József felújított síremléke

4 Kempelen Béla: Magyar nemes családok. XI. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1932. 248.

5 Borovszky Samu–Vende Aladár (szerk.): Győr vármegye. Magyarország vármegyéi és városai... Országos Monografia Társaság, Budapest, 1909. 429.

6 Gyurkovits Réka–Szabó Gyula (szerk.): Mezőörs, Mindszent és vidékének helytörténete. Magyar Műhely füzetek, 3. Magyar Műhely Alapítvány, Mezőörs, 2000. 219.

formája jelentős eltérést mutat a két évvel korábban elhunyt Bay Eszter sírkövétől. Feltehetően hasonló lehetett a templomot építtető Bay Gáspár síremléke is, amely azonban nem maradt fenn, vagy legalábbis eddig nem került elő. Bay Gáspárné sírkövéhez hasonlít, de kisebb méretű 1848-ban meghalt fia, Bay Antal síremléke. A bábai Bay család tagjai közül ő a legismertebb: az első népképviselési országgyűlésre Győr vármegye péri kerületében választották meg, ám még abban az évben, december 3-án, a kolerajárvány áldozataként elhunyt (helyére 1849-ben sziklóssi Szabó Kálmánt, a későbbi Győr vármegyei főispánt választották képviselővé).⁷

Az időrend szerint utolsó két síremlék egyszerű kősztlélé, jellegzetes motívumok nélkül. A szignó tanúsága szerint a Birkmayer-féle győri kőfaragóműhelyben készültek. Az egyik a férjét közel fél évszázaddal túlélő Bay Antalné alsószilvágyi Gaál Mária emléket őrzi, aki 1903-ban halt meg. A másik sírkő unokájának, az 1920-ban elhunyt Bay Ödönnek állít emléket. Őket többek között az is összekapcsolja, hogy Bay Antalné építtette a tét-pokvárpusztai Bay-kúriát, Bay Ödön pedig a ma is álló pokvárpusztai kastélyt.⁸

A Bay család síremlékei és Takács József sírköve eredetileg az épületen belül, a templom szentélyében voltak. A templomot 1913-ban, majd 1966-ban restaurálták, és talán ez utóbbi alkalommal kerültek a sírkövek a templomkertbe.⁹ Bay Gáspárné, Bay Antal, Bay Antalné és Bay Ödön síremléke 2000 körül közvetlenül a templom falánál állt, ép állapotban, míg Bay Sándor és felesége közös sírköve már ekkor is a földön feküdt.¹⁰ Néhány évvel később a négy álló síremléket kissé távolabb, egy csoportba rendezve helyezték el, időközben kettőről a kőkereszt is letört. Ezután került sor a síremlékek már említett helyreállítására.

Forrásértékük és kortörténeti jelentőségük miatt érdemes közölni a hét sírfeliratot, már csak azért is, mert a köveken olvasható életrajzi adatok nem egy esetben eltérnek a család- és a helytörténeti irodalomban olvasható adatoktól.

Bay Sándor és felesége: „T.N.N / BÁBAI BAY SÁNDOR UR / ÉS / HAMAR ANNA ASZSZONY / ÉDES SZÜLEIKNEK / ITT / NYUGOVÓ HAMVAIT IS / ÁLDGYÁK / A HÁLADÓ MAGZATOK”

Takács József: „Tekéntetes Téthi Takács Józsefnek / Tettes Ns Győr Vármegye Fő Notáriusának / Hamvainak Emlékezetére / Emelte Hitvese / Bay Eszter, / Megholt Május 4^{én} 1821 Eszt: Éltének 54^{ében}”¹¹

Takács Józsefné Bay Eszter: „Itt nyugszik / Téthi TAKÁCS JOSEFNÉ / Született / Bábai BAY ESZTER / Asszonyság. / Megholt 1847.^{ik} Febr: 20^{án} / Életének 66^{ik} évében. / Áldás Hamvaira.”

Bay Antal: „Alant e' sirbolti csendes magányban / nyugszik Tek: bábai BAY ANTAL / a felejthetetlen kedves férj!!! / Meghalt 1848^{ik} eszt: Karácson hó 3^{án} / virágzó életkorának 28^{ik} évében. / Kora elhunytát kesergve gyászolja / 's emlékét e' sírkövel örökíti / hátrahagyott hitvese szül: GÁL IRMA. // Teljes sz: Háromság! irgalmazz neki! / Minden szentek könyörögjetez érette!!! / Nyugodjék békében! Amen.”

7 Pálmány Béla (szerk.): Az 1848–1849. évi első népképviselési országgyűlés történeti almanachja. Magyar Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2002. 89–90.

8 Virág Zsolt: Magyar kastélylexikon. Győr-Moson-Sopron megye kastélyai és kúriái. Fo-Rom Invest Kft., Budapest, 2007. 254–258.

9 Gyurkovits R.–Szabó Gy. 2000. 209, 220.

10 Gyurkovits R.–Szabó Gy. 2000. 277, 278.

11 A „Tettes” (tekintetes) szóban a kettős „t” felett és a „Ns” (nemes) szóban az „s” felett vízszintes vonal van, ami a rövidítést jelzi.

Bay Gáspárné Zámory Jozefa: „††† / Gyász Emléke / Tekintetes bábai BAY GÁSPÁRNÉ / Szül: ZÁMORY JOSEPHA Asszonyságnak / a' feddhetetlen erényű nőnek! / kinek hült hamvai e' bus sirlakban / várják a boldog feltámadást!! – / Elhunyt életék 54^{ik} évében / 1849^{ik} esztendei Augusztus 16^{án} // Adj Uram neki örök nyugalmat. / S az örök világosság fényeskedjék néki!!!”

Bay Antalné Gaál Mária: „BÁBAI / BAY ANTALNÉ / SZÜL. / ALSÓSZILVÁGYI / GÁÁL MÁRIA / SZÜL. 1823. DEC. 6. / MEGH. 1903. SZEPT. 15.”

Bay Ödön: „BÁBAI / BAY ÖDÖN / SZÜL. 1869. ÁPR. 26. / MEGH. 1920. SZEPT. 13.”

Visszatérve a mindszentpusztai templom legnevesebb halottjára, Takács Józsefre, a sír-emlék eligazítást adhat három kritikus életrajzi adat, mégpedig a családnév írásmódja, az előnév, valamint a halálozási dátum kérdésében. Lényeges tény, hogy Takács síremlékét, ahogyan a feliratba bele is foglalták, özvegye állíttatta, aki nyilván a felirat szövegezésében is részt vett, és akinek véleménye nem elhanyagolható az elhunyt férjre vonatkozó adatokat illetően.

Takács József a család Zala megyei ágából származott, Keszthelyen született, hosszú ideig a gróf Festetics család szolgálatában állt nevelőként. Nemességét 1807-ben Zala, majd 1809-ben Győr vármegyében is kihirdették. A régebbi, Vas vármegyei ággal való rokonságot a XIX. században fia már eredménytelenül próbálta igazolni.¹² Ennek ellenére a vasi eredetre utaló „*péteri*” előnevet – Péteri ma Táplánszentkereszt egyik településrésze – Takács 1808-ig használta, nyomtatásban megjelent könyvein is így szerepel a neve. Ezzel magyarázható a máig elterjedt „*Péteri Takács József*” névalak, ami a fentiek alapján elsősorban írói névként fogható fel, családnévként való használata – és így egyes újabb lexikonokban a „P” betűhöz való besorolás – azonban nem fogadható el.

1808-ban, téti birtokszerzésekor az uralkodó a „*téthi*” előnevet adományozta Takács Józsefnek, aki ekkor oklevéllel igazolta már meglévő nemességét, és az új előnevet nemességének épségben tartása mellett nyerte el.¹³ Nagy Iván „*péteri és téthi*” kettős előnévvel szerepelteti Takácsot, de ugyanakkor azt írja, hogy Takács az előbbi „*péteri*” előneve helyett vette fel a „*téthi*” predikátumot.¹⁴ Utóbbit igazolja mind saját, mind felesége sírfelirata, amelyeken a „*téthi*” előnév önállóan olvasható, a „*péteri*” pedig nem szerepel. Kempelen Béla elkülöníti egymástól a két előnevet.¹⁵ Danielik József is azt írja, hogy Takács előbb „*péteri*”, később „*téthi*” előnévvel szerepelt, de nem a kettővel egyszerre.¹⁶ Ugyanakkor kétségtelen, hogy a nemesi előnév egytagúról kéttagúra bővítése gyakoribb eset volt, mint a lecserélése.

Figyelemre méltó, hogy a családnév mindkét síremléken „*Takács*”, és nem „*Takáts*” formában olvasható. Bár a XIX. század elején a neveknek még nem volt következetesen alkalmazott, kizárólagos formája, ugyanakkor feltehető a korszak nyelvészeti vitáiban jelentős szerepet játszó irodalmárról, hogy tudatosan döntött saját nevének írásmódjáról. A képet árnyalja, hogy egyes korábbi munkáin neve „*Takáts*” formában jelent meg. Ugyanakkor érdemes kiemelni, hogy a két mindszentí sírkőhöz hasonlóan fia, Takács Sándor¹⁷ téti sír-

12 *Takáts* S. 1890. 6–7.

13 *Takáts* S. 1890. 141.

14 *Nagy I.* 1865. 18–19.

15 *Kempelen Béla: Magyar nemes családok.* X. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1931. 265.

16 *Danielik József: Magyar írók. Életrajz-gyűjtemény.* II. Szent István Társulat, Pest, 1858. 330.

17 Itt kell felhívni a figyelmet arra, hogy a Takács József életművéről szóló monográfia szerzője, Takáts Sándor nem azonos Takács József fiával.

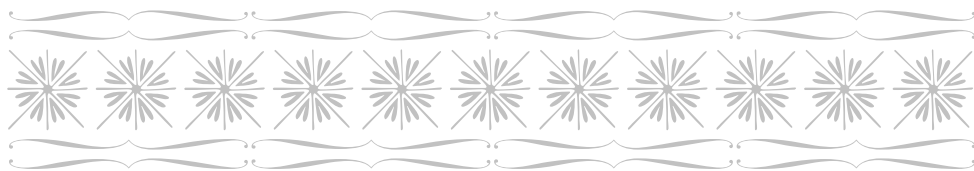
emlékén is a „*téthi Takács*” névalak olvasható, akárcsak Berzsenyi Dániel ismert versének címében.

A halálozás napjával kapcsolatban perdöntő adat a győri halotti anyakönyv bejegyzése, amelyre Takáts Sándor is hivatkozik.¹⁸ Eszerint Takács József május 3-án halt meg. Takáts Sándor külön felhívja rá a figyelmet, hogy a Danielik Józsefnél közölt május 4-ei dátum téves.¹⁹ A képet némileg árnyalja, hogy a *Tudományos Gyűjtemény*ben megjelent nekrológban az áll: Takács József a „*Győrről máj. 4-én kelt levél szerint*” „*az nap délután négy órakor*” halt meg.²⁰ A kövön is május 4-ei dátum olvasható, és nehezen hihető, hogy a síremléket felállíttató özvegyet megcsalta az emlékezete a halál napját illetően. A későbbi irodalomban mindkét dátum előfordul, de az anyakönyvben olvasható május 3-ai dátum a gyakoribb, mivel Szinnyei is ezt közölte, és ahogy sok más esetben, úgy ezúttal is a legtöbben az ő művét használták kútfőként.²¹

A hazai műemlékvédelem hagyományos szempontrendszere szerint 1830 jelenti azt a határt, amelynél régebbi sírkövek védetté nyilvánítására érdemes javaslatot tenni. Takács József 1821 körül állított síremléke tehát egyértelműen műemléki értékű, akárcsak Bay Sándor és felesége sírköve. Megemlítendő, hogy a Mindszentpusztai temetőben további két síremlék is látható, amely ezen az időhatáron túl van: az 1821-ben meghalt haydenczi Hunkár Ádám, illetve az 1828-ban elhunyt Pócza Ferenc sírköve, előbbi magyar, utóbbi latin nyelvű sírfelirattal. A Hunkár-síremlék formai szempontból közeli rokona Takács József, illetve Bay Eszter sírkövének: a sírfelirat ugyanúgy a szív alakú középső részen olvasható.

Takács József Mindszentpusztai síremléke országos jelentőségű emlékhely, és egy kulturális értékekben gazdag, békés és szerethető korszak tanújele. Egyben az a helyszín, ahol emlékezhetünk erre a jeles alkotóra, irodalomszervezőre, remek emberi tulajdonságokkal megáldott személyiségre, akit Győr, Keszthely, Tét és Veszprém egyaránt a magáénak vallhat, és aki vitathatatlan irodalomtörténeti jelentőségre tett szert Bécsben a *Magyar Minerva* létrehozásával. A nyelvújítási vitákban játszott szerepe – amelyre itt szükségtelen részletesebben kitérni – árnyalásra szorul, mert a köztudatban, még szakmai körökben is, a kazinczyánus álláspont vált uralkodóvá. Emiatt a „*dunántúli írók*”, a „*téthi triász*”, akárcsak az ortológia vagy a mérsékelt nyelvújítás, negatív fogalmakként gyökeresedtek meg. Pedig nem véletlenül írta a XIX. század dunántúli költőóriása: „*Aki a széppel köti össze a jót, / Oh Takács! az bölcs, az igaz poéta, / Ez dicső érdem, s ez az égi bélyeg / A remek elmén.*” (Berzsenyi Dániel: *Téti Takács Józsefhez*)

Tóth Vilmos

18 Takáts S. 1890. 157.

19 Danielik J. 1858. 330. Ez utóbbi dátumot közölte, Danielik munkájára hivatkozva, néhány évvel később Nagy Iván is: Nagy I. 1865. 19.

20 Takáts S. 1890. 157.

21 Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. XIII. Hornyánszky Viktor, Budapest, 1909. 1238.

A régi könyvek szerelmese

Tapolcainé dr. Sáray Szabó Éva születésnap i köszöntése

A Komárom-Esztergom megye, azon belül is Tatabánya múltja iránt érdeklődők körében nem ismeretlen Tapolcainé dr. Sáray Szabó Éva neve, aki közel hat évtizede gyűjti, rendszerezi és publikálja a szűkebb lakóhelyére vonatkozó adatokat és osztja meg tudását a helytörténet iránt érdeklődőkkel.

Amikor e sorok szerzője felkérést kapott arra, hogy barátként és kollégaként a *Honismeret* hasábjain köszöntse az ünnepeltet, rögtön be kellett látnia, hogy e helyütt csupán egy gazdag életút főbb állomásainak vázlatos ismertetésére nyílik majd lehetősége. Azt azonban nem volt nehéz észrevennie, hogy Éva élete számos ponton összekapcsolódott a magyar és a megyei honismereti mozgalom történetével is, így ez a megemlékezés egyszerre szól az ünnepeltről és a megyei mozgalom elindulásáról.

Az előbbieken leírtak ismeretében talán az sem véletlen, hogy e kerek születésnap 2018-ban éppen egybeesett a Péczeli József Komárom-Esztergom Megyei Honismereti Egyesület újjáalakulásával, amelynek évekkel ezelőtti megalapításában és a névadó személyének kiválasztásában Éva elvülhetetlen érdemeket szerzett.

Tapolcainé dr. Sáray Szabó Éva 1938. március 7-én született a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Tiszavárkonyban. Alapfokú tanulmányait a település osztatlan iskolájában kezdte, majd a szolnoki Varga Katalin Gimnáziumban tett sikeres érettségi vizsgát. Osztályfőnöke javaslatára az ELTE Bölcsészettudományi Kar magyar–könyvtár szakára felvételizett és 1957-ben az egyetem hallgatója lett.

Történelem iránti érdeklődése már szakdolgozati témaválasztásában is szerepet játszott, mivel diplomamunkáját a szakszervezeti könyvtárak 1945 utáni fejlődéstörténetéről írta. Felsőfokú tanulmányai befejezését követően élt az egyetem által felkínált lehetőséggel és 1962-ben Tatabányára költözött, ahol a helyi könyvtár munkatársa lett.

Alföldi lányként nemcsak egy dunántúli iparváros életébe kellett beilleszkednie, de munkája révén meg is kellett ismerkednie egy olyan területtel, amelyről az egyetemi képzés során csak keveset hallott: a helyismerettel. A könyvtár újonnan alakult tájékoztató szolgálatának munkatársaként a helyismereti terület felelőse lett. Ezen munkakörben meg kellett ismerkednie a megye településeivel, a közgyűjteményekben lappangó helytörténeti szempontból is fontos kéziratokkal és más forrásokkal, fel kellett dolgoznia és gyarapítania kellett a könyvtár helyismereti gyűjteményében található dokumentumokat. Szak-

Tapolcainé dr. Sáray Szabó Éva

mai munkálkodásának egyik kézzel fogható eredménye volt, hogy az évtized közepére a könyvtár közel 350, helytörténeti szempontból is jelentős kötettel, kéziratral gyarapodott.

Elő munkái között szerepelt az MTI fotótárában őrzött megyei vonatkozású fényképek összegyűjtése, valamint a Helyismereti Gyűjtemény katalógusának elkészítése. Az 1960-as évek elejétől rendszeresen jelentek meg tudományos igényű megírt sajtó-, irodalom- és nyomdászattörténeti írásai, amelyek közül kiemelendő a megyei kötődésű Pálóczi Horváth Ádámról készített tanulmánya.

A könyvtár Helyismereti Gyűjteményének kezelőjeként feladatai közé tartozott a megyére vonatkozó országos és helyi sajtóanyagok összegyűjtése és feldolgozása is, amely egyrészt kiváló lehetőséget nyújtott a helytörténeti kutatók által is szívesen forgatott *Komárom megye a sajtóban* című négykötetes bibliográfia elkészítéséhez, másrészt a kiadvány alapjául szolgáló újságcikkek tartalmi feldolgozása lehetővé tette, hogy az 1970-es évek második felétől, a fontosabb helyi és megyei eseményekről tematikus településtörténeti kronológiák készüljenek.

Az 1970-es évek elején egy, az Országos Széchényi Könyvtár szervezésében megtartott képzésen Borsa Gedeon előadása keltette fel érdeklődését a régi könyvek iránt és ezt követően kezdett el foglalkozni a megye kulturális életében is jelentős szerepet játszó szerzők, sajtótermékek, nyomdászok és nyomdák történetével. Ennek köszönhetően „fedezte fel” a könyvtár Helyismereti Gyűjteményében addig szinte észrevétlenül megbúvó XVIII. századi kiadványokat, köztük is a Péczeli József nevéhez fűződő *Mindenes Gyűjtemény* kötetét. A Komáromban működő Péczeli munkáiból készített *A Mindenes Gyűjtemény repertórium*a (1979), majd a *Komárom megye nyomdász- és sajtótörténete 1705–1849* (1982) címmel megírt bölcsészdoktori értekezése már egyértelműen jelezte, hogy pályája további szakaszában egyre jobban megtalálják majd a megyei honismereti munka szervezésével kapcsolatos feladatok.

Éva, honismereti mozgalommal való kapcsolatának kezdete azonban nem az 1970-es évtizedre datálható, hiszen már 1962-től kezdve helyismereti könyvtárosként folyamatosan segítette a kutatókat (olvasókat) tanácsaival és az általa készített segédanyagokkal. A *Komárom megyei közgyűjtemények helyismereti katalógusa* (1973), valamint a *Komárom Megyei Honismereti Füzetek* (1972–) című sorozat szerkesztése jelentette az első igazán jelentős lépést afelé, hogy maga is aktívan bekapcsolódjon a megyei honismereti mozgalom munkájába. 1976-tól két évtizeden keresztül volt rendszeres látogatója az Országos Honismereti Akadémiáknak, amelyek közül az 1980. évi találkozó szervezésében tevékenyen is részt vett. 1985-től a megyei honismereti bizottság elnöke volt, ezzel egyidejűleg pedig meghívást kapott a megyei kötődésű *Új Forrás* című folyóirat szerkesztőbizottságába is.

1991-ben, nyugdíjba vonulását követően, megvált szerkesztőbizottsági tagságától, majd 1993-tól bekapcsolódott az előző esztendőben megnyílt tatabányai fióklevéltár munkájába, ahol az intézmény kézikönyvtárának kialakítása mellett feladatai közé tartozott a kutatók kiszolgálása is. A korábbi évtizedekben megszerzett tapasztalatait és szaktudását nemcsak megosztotta a közgyűjteményt felkeresőkkel, de tovább is folytatta tudományos kutatómunkáját. Kezdeményezője és szerkesztője volt az intézmény *Tatabányai Levéltári Füzetek* című sorozatának, amelyben számos sajtó-, nyomdász- és oktatástörténeti írása jelent meg, ezzel is gazdagítva a város helytörténetével foglalkozó munkák tárházát.

A nevéhez fűződő kiadványok jól mutatják, hogy a szerző minden esetben nagy gondossággal, aprólékos munkával és hallatlan precizitással készítette el azon munkáit, amelyeket a helytörténet iránt érdeklődő kutatók és lakosok máig is előszeretettel forgatnak. A közel száz tételből álló publikációs lista minden egyes tételének ismertetése ehelyütt nem lehetsé-

ges, de fontosnak tartjuk megemlíteni ezek közül az általunk legfontosabbnak tartottakat: a *Tatabányai kislexikon* (1985), *Komárom megye földrajzi nevei* (1985), *Tatabányai közigazgatási repertóriuma* (1997–2002), valamint *Tatabánya lakótelepei és utcanevei* (2010) című köteteket. A megyeszékhely múltjának egy-egy szeletét feldolgozó kötetek mellett ki kell emelnünk a *Komárom nyomdászati- és sajtótörténete 1705–1849* (2010) címmel megjelent hiánypótló monográfiáját, amely egyben összefoglalását is adja több évtizedes kutatómunkájának.

Szakmai tevékenységét több alkalommal is elismerték, így könyvtárosként megkapta a *Szabó Ervin-emlékérmét* (1982), honismereti munkásságát pedig *Honismereti Emlékéremmel* (1983), *Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékéremmel* (1997), a tatabányai múzeumügyért végzett tevékenységét *elismerő oklevéllel* (2001), a megyében végzett 40 évnyi helytörténeti munkáját *Komárom-Esztergom Megyéért Kitüntető Díjjal* (2002) honorálták, valamint a Honismereti Szövetség 50. évfordulója alkalmából megkapta a szervezet *elismerő oklevelét* (2010) is.

A *Honismeret* oldalain keresztül kívánunk Tapolcainé dr. Sárny Szabó Évának jó egészségben eltöltendő hosszú életet, s talán az ünnepelt is megbocsát nekünk azért, hogy köszöntönket egyik kedvelt idézetével zárjuk, amely nemcsak az ő szívéhez áll közel, hanem talán az általunk felvállalt feladat nehézségeit is jól tükrözi: „Mindennek tetszeni lehetetlen; akarni együgyűség.” (*Tudományos Gyűjtemény* XI. kötet, Pest, 1838. 127. p.)

Simonik Péter

In memoriam

Kallós Zoltán emléke

2018. február 14-én, 92 éves korában elhunyt Válaszúton, szülőfalujában Kallós Zoltán, a népköltészet és népművészet egyik legnagyobb kutatója. A *Kossuth-nagydíjjal* és *Corvin-lánccal* is kitüntetett tudóst február 17-én Kolozsváron, a Házsongárdi temetőben helyezték örök nyugalomra szülei mellé.

Gimnazista korában, Kolozsvárott ismerkedik meg a magyar népköltési gyűjteményekkel, amelyekben Erdélyből a székelyek és kalotaszegiek alkotásai mellett szűkebb hazájából, a Mezőségből alig talált néhányat. Valószínű, ez a „felfedezése” indítja el gyűjtőmunkáját. Tizenhat éves, amikor lejegyzí az első mezősegi népdalt, kottástul. Középiskolai tanulmányait a sepsiszetgyörgyi tanítóképzőben folytatja, majd a háború végén Pesten akarja befejezni. Végül is kalandos úton vergődik haza Kolozsvárra, ahol 1946-ban kap tanítói oklevelet.

Ekkor 16 társával együtt jelentkezik arra, hogy önként elmennének az akkor magyar nyelvű oktatásra engedélyt kapott moldvai csángó iskolákba dolgozni. Erre végül mégsem kaptak engedélyt.

Kallós Zoltán
(Id. Takács Szabolcs felvétele)

Közben Kallós Zoltán zenei pályára is készült, felvették a zeneakadémiára, ahol akkor Jagamas János és Szenik Ilona is tanított. Jagamas Jánossal, aki Budapesten végzett és nem tudott románul, szoros munkakapcsolatba került, elkísérte és segítette moldvai gyűjtőmunkáját a csángók között, egyben részt vett cigány nyelvtudásával Jagamas zenei monográfiájának elkészítésében. Bejárt az egyetemre is, ahol Gunda Béla és Kós Károly néprajzi előadásait is hallgatta és a Folklor Intézet munkájában is részt vett. Az akadémián csak 3 félévet hallgathatott, amikor apját 1950-ben letartóztatták és kulákként elítélték, Zoltánt kizárták onnan. Végül is tanítói pályáját a kalotaszegi Magyarvistán kezdte meg 1946-ban.

Amikor katonai szolgálatra behívták, kérésére Moldvába helyezték, katonaságát is arra akarta felhasználni, hogy jobban megismerje a moldvai magyarok, a csángók hazáját. 1954-ben újra lehetőség nyílt arra, hogy a moldvai iskolákban a magyar nyelvű oktatást segítsék magyar anyanyelvű tanítók, ismét jelentkezett és ezúttal sikeresen, mert Lészpedre kapott kinevezést, és itt is taníthatott 1956 végéig. Itt kereste fel őt 1956 nyarán Andrásfalvy Bertalan, akivel és munkatársaival igen sokoldalú és egy életre kiterjedő szakmai együttműködést alakított ki.

Amikor a XVIII. század végén megindul a magyar népköltészet gyűjtése, amelyben nagy íróink, költőink is részt vettek, az elbeszélő költészet, egy eltűnt magyar hősenek- hagyaték kutatása került a középpontba. Eleinte csak a szövegeket jegyezték fel, kevés kísérlet volt a dallamok rögzítésére. Sajnos, mi már nem találhattunk rá a magyar *Kalevalára*, az egykor létezett hősenekre emlékeztető elemeket csak a balladákban és mesékben-mondákban találtunk. Így érthető, hogy a balladákat tartotta mindenkor a népköltészkutatás a legfontosabb műfajának, így kerülhetett Kallós Zoltán kutatásainak is a középpontjába.

Itt egy pillanatra meg kell állnunk. A ballada szót a nép nem ismerte, ezt az irodalomtudomány használta, a nép ezt a „műfajt” *történetes éneknek*, vagy *keservesnek* nevezte. Kallós szavaival: „*a [ballada] szövegek tartalmuknál fogva mindenkihez szólnak, mert általános emberi érzéseket – öröm-bánat, szerelem-csalódás, bujdosás, rabság, és mindent, ami emberrel megtörténhet – fogalmaznak meg. Ezért nem fog sohasem elavulni a népdal... Ezek a szövegek nem titkolnak el sem örömet sem bánatot, sem bőséget, sem szorongató szükséglet. Felfoghatjuk úgy is, hogy a népdal a mindenkori társadalom legőszintébb tükörképe. Az itt közölt dalokban minden adatközlő magáról is énekel (Három árva, A megesett leány, Párja vesztett gerlice, de más balladás hangulatú dalokban is).*” (Kallós Zoltán: *Balladás könyv*. 2014. 645 p.)

Kallós a balladák után kutatva nem csak újabb, eddig ismeretlen típusokat és ismertebb balladáink újabb és újabb változatait gyűjtötte össze, hanem arra is rákérdezett, ki, miért, honnan tanulta meg ezt vagy azt a balladát és mikor, miért, kiknek énekelte el? Vagyis a népköltészet leglényegesebb kérdéseit feszegette, amelyeket annak idején legnevesebb gyűjtőink és tudósaink sem tettek meg. E kérdéskörrel az első magyar tanulmány is Kallós Zoltán tollából jelent meg 1961-ben (*Gyimesvölgyi keservesek*. Néprajzi közlemények. V. 1. szám). Gyimesben csaknem mindenkinek van egy keserve, amit akkor énekel, amikor este megjön a havasokból, hallhatják, de nem láthatják. Nem szó szerint mondja el bánatát, hanem költői képekben, „*nem a valót, hanem annak égi mását*”. Ami megtörtént, azt már nem lehet megsemmisíteni. A bánatot, fájdalmat, esetleg a felelősség kínzó érzését nem lehet elfelejtetni, legfeljebb szépen kimondani, amint a depressziósokat az orvos-pszichiáter beszélgeti a fájdalom megosztásának és enyhítésének reményében.

Kallós Zoltán gyűjtött meséket (mesekötete is jelent meg egyetlen mesélő asszonytól lejegyezve: *Világszárnya. Moldvai magyar népmesék*. Studium, Kolozsvár, 2007 [Demeter

Antiné János Anna meséi]), mondákat, népszokásokat, és még sok mindent elsősorban a moldvai csángóktól. Kisebb, nagyobb megjelent néprajzi tanulmányainak, közleményeinek száma 70 körül van, a róla írt cikkek, ismertetések száma száznál is több. Kutatásainak középpontjában a balladák, a keserves történeti énekek maradtak. Első kötete ezekről, a *Balladák könyve*, 1970-ben jelent meg Bukarestben (*Balladák könyve. Élő hazai magyar népballadák*. Kallós Zoltán gyűjtése Szabó T. Attila gondozásában). Ez a 162 kottás balladát magában foglaló kötet több balladát közöl, mint az eddig balladákat dallamostul gyűjtők összesen: Seprődi János, Bartók Béla, Kodály Zoltán, Domokos Pál Péter, Faragó József és Jagamas János. Kallós Zoltán e kötetében összesen „259 balladájából, balladás dalából és nyolc meseváltozatából egybeálló gyűjtemény már abban is az eddigi balladakötetek fölé emelkedik, hogy minden darabjában első közlésű anyagot bocsát rendelkezésre. Ilyen tekintetben nem vetekedhetik vele egyik előtte megjelent gyűjtemény sem” – írta Szabó T. Attila az *Élő hazai magyar népballadák* című, a kötethez írt bevezetőjében.

1973-ban klézsei csángó asszonyok balladáit, keserveit közölte külön kötetben *Új guzsalyam mellett* címmel. „Klészében volt két öregasszony, akik egymás nélkül sohasem akartak énekelni. Egykorúak voltak, s egy falurészben nőttek fel, együtt leánykodva jártak ugyanabba a guzsalyasba. Amikor éneklésre került sor, mindig az egyikük kezdte el, a másikuk a sorismétlésekbe kapcsolódott bele. A dallamsor végére érve az egyik mindig egy kicsit hamarabb abbahagyta az éneklést és ő kezdte a következő dallamsort. Így vitték végig a ballada fonalát, de más műfajhoz tartozó dalokat is ilyen módon énekeltek.” Ezt az éneklési módot figyelték meg és jegyezték fel a XIX. század végén és a XX. század elején a finnek Kalevala-éneklésében. A két finn férfi egymással szemben ült le és kezeiket összefogták és testüket az éneklés ritmusára ingatták. Az éneket hol az egyik, hol a másik kezdte, egy darabig együtt énekeltek majd a másik vette át az énekmondást. Egyesek felvetették ennek az éneklési hagyománynak közös, finnugor örökséget jelentő eredetét. Én úgy vélem, hogy ez nem köthető a finnugorsághoz, ez a hagyományos népi kultúrában sok népnél sokáig fennmaradt éneklési módja volt a hosszú, többszáz sorból is álló elbeszélő énekeknek, hős-énekeknek. A hősénekek eléneklése igen erős, erőltetett hangot igényelt, egyáltalán nem hasonlítható a polgári kultúrában szokásos operaáriák éneklésének módjához. Mindig nagyszámú hallgatóság előtt kellett énekelniük, és ez a váltás a két énekes közt elengedhetetlen feltétele volt egy hősének előadásának. Néhány versszak után az énekeseknek egymást váltva pihenniük kellett és felkészülni az ének folytatására. (Albániában, 1959-ben Haimel Dejes nevű faluban voltam tanúja ilyen éneklésnek. A két fiatal férfin látszott, mennyire igénybe vette ez erejüket. Az egyikük kobozszerű hangszert is használt. Az egyik előadott hősének Skander Bégről, Hunyadi János kortársáról szólt, a másik a II. világháborúban a német megszállók ellen harcoló „partizánról”. Hasonlóan énekelhettek még a XX. század elején a hősénekeket előadó szerb parasztok is.) Kallós Zoltán ebben a kötetében is értékes megfigyeléseket tett a keserves ének és énekesének kapcsolatáról.

1996-ban Kallósnak újabb gyűjteményes kötete jelent meg Budapesten *Ez az utazó levél... – Balladák új könyve* címmel.

Kallós Zoltán gyűjtőmunkáját az akkori hatalom nem nézte jó szemmel. Rendeletileg tiltották a néphagyomány gyűjtését hivatalos engedély nélkül. Minderről Kallós nagyon keveset írt meg. Gyűjtőmunkájáról a 2014-ben megjelent *Balladás* könyvében csak ennyit írt röviden: „Sok esetben előfordult, hogy gyűjtés közben zaklattak – igazoltattak – hatósági emberek, azért, mert használtam a magnetofonomat. Olyan eset is volt, hogy be is vittek a rendőrségre. Ilyenkor a Bukarestben megjelent *Balladák* könyvét mutattam fel, amelynek végén van egy román nyelvű ismertető a kötetről és a kötet anyagának gyűjtőjéről. Sok esetben

azonban ez sem járt eredménnyel... Sajnos, volt idő, amikor gyűjtési szándékkal egyáltalán nem volt szabad Moldvába bemenni. Ez pontosan arra az időszakra esett, amikor még a 19. század végén és a 20. század elején születettektől lehetett volna sokat gyűjteni, rögzíteni, lejegyezni. Ez a korosztály pedig azóta már elköltözött. Ez az időszak körülbelül az 1970-es évek végétől 1990-ig tartott, de már ezt megelőzően – az 56-os magyarországi forradalom után – is csak ismeretségi alapon és lopakodva, bujkálva tudtunk gyűjteni... Hogy miért adtam fejem a gyűjtésre, nehéz lenne megmagyarázni. Valami belső erő hajtott, hogy én is tegyek valamit azért a közösségért, amelyikhez tartozom. Ezt a munkát csak önzetlenül és odaadással, valamint az értelmességébe vetett hittel lehet végezni... Nem kaptam ezért senkitől semmilyen anyagi támogatást. Nem is vártam semmiféle elismerést vagy kitüntetést. Számomra a legnagyobb elégtétel az lesz, ha gyönyörűséget szerezhetek a Balladás könyv olvasóinak. Az erkölcsi siker mindennél többet ér. Az eltelt évek során már hozzászoktam, hogy szinte állandóan zaklatnak, bánatnak (házkutatás stb). Már fel sem veszem. Úgy könyvelem el, mintha simogatnának. Bárhová is menjen az ember a földön, mindenhol lesznek ellenségei is, barátai is. Ilyen az emberi természet. Magam akkor vagyok boldog, ha valakinek segíthetek, s az ajándékozás öröme is fontos számomra... Szívemnek a fele benne van ebben a kötetben. Minden betűjéért véres verejtékkel és sok megaláztatással fizettem, de ezekre a dolgokra most már nem akarok emlékezni, csak a jóra és a szépre. Fogadják olyan szeretettel, mint amilyen szeretettel gyűjtöttem.” Csak ennyi. Nem beszél arról, hányszor kutatták át szállását (már diákkorában a háború előtti Maniu-korban is gyanús volt a Kallós család tevékenysége), hallgatták ki, fogták le, ítélték el, kobozták el írásait, könyveit. Összesen több mint két évet volt fogságban, megjárta Románia hírhedt börtöneit, Csikszereda, Pitest, Bukarest, Zsilava, Kodlea, kényszermunka a Duna-deltában és hónapokig volt egyedül egy cellában. Tanítói hivatásától is eltiltották és Gyimesben favágóként dolgozott évekig. Azt sem említi, hogy hány romániai és magyarországi népzene- és néptáncgyűjtőt segített munkájában kiterjedt baráti köre és ismeretségének felhasználásával. Hogy gyűjtött anyagát teljes egészében átadta a Magyar Tudományos Akadémiának. Még egy fontos megjegyzését kell idéznem: „A gyűjtések során igyekeztem elkerülni mások gyűjtőterületét és adatközlőit. Sok olyan adatközlőm van, akiktől utánam még többen is gyűjtöttek.” Én magam is, ennek az emlékezésnek az írója, az ő segítségével jutottam el olyan adatközlőkhöz, akiktől nagyon sokat tanultam, kaptam. Kallós Zoltán balladáit áttekintve látható, hogy a legtöbbjét Moldvában gyűjtötte. Nagy anyagot gyűjtött össze Gyimesben és a szülőföldjén, a Mezőségben, de Kalotaszegen is.

Kallós Zoltán népköltési és népzenei gyűjtése, valamint a táncok filmezésében adott önzetlen segítsége hatalmas anyaggal gyarapította a magyar szellemi néphagyomány kincsét. E munkájával párhuzamosan fiatal korától kezdve gyűjtögette a tárgyi népművészet darabjait, hímzéseket, szötteket, faragványokat, cserepeket, bútorokat és viseletet, nemcsak magyaroktól, hanem erdélyi románoktól, cigányoktól és szászoktól is. Ezek közül is sokat ajándékozott különböző múzeumoknak. Amikor végre létrehozhatta a Válaszúti Kallós Alapítvány Múzeumát és Kollégiumát, anyagának legszebb darabjait igen szépen és szakszerűen ki is állította, külön termekben a mezőségi, a kalotaszegi, a csángó, az erdélyi román és szász népművészet remekeit. A múzeumról 2013-ban igen szép, képes album jelent meg *Adok néktek aranyvesszőt – Kallós Zoltán gyűjteménye Korniss Péter fotói* címmel. Ez a munkája is bizonyítja, hogy az egymás mellett békésen élő népek művészete különböző lehet egymástól, de éppen sajátosságaik hangsúlyozásával biztathatják egymást arra, hogy kitartsanak hagyományaik mellett, azokat egyre finomítva és fejlesztve egymást is gazdagíthatják. Amikor az utóbbi években lehetővé vált a diktatúra idején lefolytatott pe-

res eljárások iratanyagának megismerése, Kallós Zoltán nem kérte ki „dossziáját”, nem akarta megtudni, kik voltak azok, akiket a hatalom besúgásra, ellene való vádaskodásra kényszerített barátai közül...

Említenem kell még a Válaszúton már több éve rendszeressé váló táncházas táborokat, egy évben többet is, amelyek résztvevőjeként erdélyi és magyarországi fiatalok vagy családok is megismerkedhetnek a mezőségi, kalotaszegi és csángó népdalkincssel, zenével és táncokkal, és azokat szinte egész nap gyakorolhatják a csűrökben. Fontos intézménye lett ennek a hagyománymentő, -kereső magyar és nemzetközi mozgalomnak. Ezen szinte haláláig maga Kallós Zoltán is tanítgatta a népdalokat.

Utoljára hagytam a Kallós-életmű ugyancsak példamutató, legfiatalabb alkotását, a Válaszúti Kollégiumot. Több mint tíz évvel ezelőtt indult el, akkor még csak 4–5 mezőségi gyermek befogadásával, akik szétszóródva, kis, iskola nélküli falvakban nevelődtek és kényszerültek naponta egy közelebbi, román tannyelvű elemibe eljárni. Itt a kollégiumban szállást és ellátást kaptak hétfőtől szombatig és lehetőségük volt részt venni a választúti iskola magyar nyelvű oktatásában. Szombatra és vasárnapra a kollégium gépkocsija hétvégére hazavitte a gyermekeket szüleikhez, majd hétfőre újra összegyűjtötte őket a kollégiumi szállásra. Mára már mintegy száz gyermek részesül ebben az ellátásban és néhány éve mezőgazdasági szakismereteket is oktatnak az alapítvány tangazdaságában. Állami segítségével néhány évvel ezelőtt korszerű kollégiumi épület is készült a gyermekeknek, amelyben a nyári táborok vendégei is szállást kapnak.

Kallós Zoltán sokoldalú, példamutató életművének biztatására nagy szükségünk van, ezért is vállalunk kell emlékének ápolását (lásd még: *Kallós Zoltán 80 éves*. A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője. Kolozsvár, XIV. évfolyam, 2006. 1–2.).

Andrásfalvy Bertalan

„Azok vagyunk, akik vagyunk!”

Fájdalmas búcsú Kallós Zoltántól

Domokos Pál Péter, Lükő Gábor, Kallós Zoltán... Úgy tűnik, hogy a moldvai csángómagyarok művelődésével és sorsával foglalkozó gyűjtők, kutatók többnyire kilencven év fölötti, pátriárkai kort érnek meg, hacsak ellenségeik már előbb agyon nem verik őket, mint Petrás Incze Jánost, vagy fogolytáborba nem hurcolják, mint Mikecs Lászlót. De a Gondviselés inkább az átlagosnál bővebben méri számukra az időt, mintha tudná, hogy milyen nagy és fontos feladatokra vállalkoztak. De még az ilyen nagyvonalúan adományozott életút is véget ér egyszer,¹ rendszerint hamarabb, mint szeretnénk, mint ahogy reméljük a szívünk mélyén.

Töröm a fejem, lapozok emlékeim képzeletbeli könyvében, keresem a támpontokat: mikor is találkoztam először Kallós Zoltánnal? Az biztos, hogy Kolozsváron került rá sor az 1960-as évek utolján, emlékeim szerint Almási István népzenekutató lakásán, s velünk volt az utóbb fiatalon elhunyt Könczei Ádám, valamint későbbi feleségem, Zelnik Katalin is. A találkozót Almási szervezte, aki tudott róla, hogy – immár nem először – Moldvába ké-

1 Kallós Zoltán 2018. február 14-én, Válaszúton hunyt el.

*A nyolcvanéves Kallós Zoltán köszöntése a budapesti Hagyományok Házában,
balról jobbra: Halász Péter, Olsvai Imre és Kallós Zoltán (Id. Takács Szabolcs felvétele)*

szülők a *Magyar Néprajzi Atlasz* anyagának kiegészítésére, s ehhez szükségem van minden hasznos információra. Kallós – mint mindenkinek – nekem is készséggel adott tanácsokat, eligazítást, címeket; emlékeim szerint az ő tanácsára kerestem föl Lészpeden Jánó Annát, Klézsén Hadaróg Luca nénit, s bizonyára másokat is. A következő emlékem egy Budapesten rendezett könyvbemutatóhoz kötődik, amit a *Balladák* könyvének második kiadása alkalmából rendeztünk 1973-ban, a Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtő Szakosztályának keretében, a várhatóan nagy érdeklődésre való tekintettel a Fehérvári úton lévő Fővárosi Művelődési Házban. A fiatalság körében akkor már javában virágzott a táncmozgalom, Kallós Zoltán neve olyan jelszó volt, amire tódultak az emberek. A hatalmas kör alakú helyiségben nehezen fért az összegyűlt tömeg, Sági Pál, az FMH akkori igazgatója botránytól tartva, aggódva szemlélte a gyülekezőket, s halálra váltan futott hozzám: a katonaság körülvette az épületet! Pedig csak arról volt szó, hogy néhány ismerősünk révén a közeli Zalka Máté laktanyába is eljuttattuk a meghívókat, s pár tucatnyi kiskatonának már nem jutott hely, ezért kívülről kukucskáltak be az ablakon.

Később aztán talán meghálálhattam valamit a Zoltántól kapott segítségből, amikor a Ceaușescu-hatalom kivetette rá a hálóját, s alkalmam nyílt, hogy kolozsvári barátaimtól kapott, bebörtönzésére vonatkozó híreket eljuttassam a Nemzetközi Amnesztia Szervezet illetékeseihez, vagy 2001-ben, amikor a Corvin téren a Magyar Művelődési Intézettel és a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesülettel közösen köszöntöttük őt 75. születésnapján.

Rendet kell tartanom a gondolataimban, hogy méltóképpen emlékezhessenek Rá! Gyökerei mindkét ágon a Mezőség – dr. Kós Károly szavaival – *tavas-mocsaras és csuszamlásos* talajába kapaszkodtak: édesapja Feketelakról hozta Válaszútra a „veleszületett intelligenciájú” édesanyát. A család felmenői valamikor a Wass család jobbágysai voltak, nagyapja a XX. század elején már vasúti őr, ám a románok kidobták, amikor nem tette le nekik a hűségesküt. A kiterjedt mezőségi rokonság – Buza, Ördöngösfüzes, Visa – később nagy segítséget jelentett számára, amikor érdeklődése egyre inkább a hagyományos népi műveltség jelenségei felé fordult. Egészen fiatalon, már az 1940-es évek elején megismerkedett Kolozsváron a néprajzos Kós Károllyal, valamint az ott tanító Gunda Bélával, Mikecs Lászlóval. A katonasággal kisodródott Belső-Magyarországra, egészen Budapestig, ahol – nemrég tudtam meg – rövid ideig az ugyancsak Mezőségről való Kovács András későbbi filmrendezővel, a budai Toldy Ferenc Gimnáziumban voltak elszállásolva, ahol 13 esztendő múlva leérettségiztem. Amikor aztán bejöttek az oroszok, kettesben hazagyalogoltak Kolozsvárra.

De milyen volt ez a „haza”? Bizony Kallós is végigszenvedte az idegen uralom alá került erdélyi magyarság megaláztatásait. Amikor a „*kicsi magyar világ*” után a románok ismét „kézhez vették” az erdélyi magyarokat, a nemzetiségük miatti hátrányokat is el kellett viselnie. A tanítóképző után tizenhatod magával Moldvába jelentkezett tanítónak, de nem engedték oda, ezért némi kerülők után a kalotaszegi Magyarvistára ment tanítónak, közben a kolozsvári zeneakadémiára is járt, ahonnan azonban többször is eltávolították. Szüleit kulákká nyilvánították, ösztöndíját meg-megvonták, visszaadták, tehát amolyan balkáni módra alakultak a feltételei.

De Kallós azok közé az emberek közé tartozott – már akkor is –, akiket szeretnek az istenek, ezért szinte minden rosszat előbb-utóbb a javára tudott fordítani. A katonaságot Moldvában, Románvásárban töltötte, ahol már akkor összeismerkedett néhány csángó legénnyel. Román és cigány nyelvtudásával a kolozsvári Jagamas János népzene kutatónak segített, majd együtt mentek Moldvába csángó népzenei anyagot gyűjteni. Amikor aztán 1954-ben végképp kiszorult az akadémiáról, Jagamas tanácsára elment tanítónak Moldvába, s elkezdte Lészpeden a rendszeres gyűjtést. 1956 után megszüntették Moldvában a párhuzamos magyar osztályokat, Kallós Zoltán Gyimesbe került, ahol hamarosan ugyanolyan otthonos lett, mint a Mezőségen, vagy Moldvában. Nyolc évet töltött itt, elsősorban a faipari vállalatnál, ahol elég laza volt a munkafegyelem, így volt rá módja, hogy ott, de még Moldvában és a Mezőségen is folytassa a népzenei gyűjtést. Anyagaiból küldött, vagy IBUSZ (ONT) utakkal vitt Budapestre az Akadémia Zenetudományi Csoportjához hangzóanyagot, ahol Martin György, Pesovár Ferenc, sőt, Kodály is felismerte munkájának jelentőségét. Kodálytól kapott egy ügyes kicsi magnót, amellyel kitűnő felvételeket tudott készíteni, s rendőröktől figyelve, besúgók által zaklatva, sokszor bújva, menekülve készített felvételeket, sőt, táncokat is filmezett.

Zoltán óvatos volt, kerülte a hatósággal az összeütközéseket, de még így sem úszhatta meg a kihallgatásokat, házkutatásokat, az időnkénti bebörtönzést. Egyik példaképe a lujzikalagori születésű Horváth Anti bácsi volt, aki három fiát járatta Erdélyben magyar iskolába, s aki úgy fogalmazta meg a moldvai magyarok identitásának lényegét, hogy *„Ha kell oláhok vagyunk, ha kell magyarok vagyunk, ha kell katolikusok vagyunk, de azok vagyunk, amik vagyunk!”*

Jellemző a tudathasadásos romániai politikára, hogy bár megszüntették Moldvában a magyar nyelvű oktatást, jó évtizedre rá kiadták a *Balladák könyvét*, a moldvai csángók magyarságának egyik legfényesebb bizonyítékát, hiszen ezeket a középkori gyökerű folk-

lóralkotásokat sehol sem tanulhatták, csakis a legtisztább közös forrásból származhattak. Aztán többszöri utánnomást követően 1974-ban Budapesten a 2., majd 1977-ben a 3. kiadás is napvilágot látott, 1973-ban megjelenhetett a Kriterionnál *Új guzsalyam mellett* címmel a klézsei Szályka Rózsa 163 ballada-, keserves- és egyéb dalszöveget és 64 dallamát tartalmazó gyűjtemény. Valamennyit Kallós Zoltán gyűjtötte és jegyezte le, a szövegeket pedig Szabó T. Attila, a dallamokat Jagamas János ellenőrizte. Az 1970-es 1980-as években tehát Kallós kétféle formában is jelen volt a „*sokoldalúan fejlett szocializmust építő*” Románia vészkorszakában: ott volt időnként a börtönökben és a rendőrségi kihallgatásokon, másfelől ott volt könyvei révén a könyvesboltok kirakataiban, legalábbis amíg el nem kapkodták nem túl nagy példányszámban megjelenő könyveit, továbbá egyre inkább ott volt szellemiségében a magyarországi táncházakban és a néprajzi kutatóhelyek archívumaiban.

Tehát, amikor megszűnt Romániában az 1980-as évek dermesztő kommunista rémuralma, Kallós Zoltán és a bűvkörében felnőtt gyűjtők, kutatók, vagy egyszerűen csak a hagyományos magyar műveltség iránt elkötelezettek teljes érzelmi felkészültséggel, s többé-kevésbé a tárgyi világban is tájékozódva láthattak hozzá, hogy segítségére legyenek abban a munkában, amelynek jelentőségét Kallós már az 1950-es években felismerte. Azt, hogy itt, Közép-Európa bolsevik hódoltság alá került részén, de különösen a magyarság szállásterületein, a külső hatalmak erőszakossága és a belső erők védekezésre képtelensége miatt nemzeti kultúránk végveszélybe került, s ha ennek nem is állhatunk ellen, legalább az emlékeit mentsük meg. Nem tudom, hogy Kallós Zoltán ismerte-e a belső-magyarországi néprajzi gyűjtőmozgalom célkitűzéseit, de a vele kapcsolatba került képviselői – Andrásfalvy Bertalan, Martin György, Pesovár Ernő és mások – közvetítésével nemcsak tevékenységével, de érzelmi ráhangolódásával is hozzákapcsolódott. Szinte kísérteties az a ráhangolódás – majdnem azt írtam: *összhangzat* –, amivel a Kodály-i tanításra rímelt egész munkássága: miszerint *egyetlen valós adat romba dönt száz megalapozatlan elméletet*. Ez a tudat óvta meg a moldvai magyarokkal foglalkozók egyik legnagyobb veszélyétől, a különféle elméletek gyártásánál való leragadástól, s abba a meddő, időt és energiát pocsékló vitába való belevesztéstől, ami a moldvai csángók magyarságának, magyar eredetének nyilvánvalóságát bizonygatja.

Ehelyett mindig a tényeket látta meg, ismerte föl, és fogalmazta meg, legtöbbször a helyzet parancsolta keménységgel. Amikor 1954-ben Lészpedre érkezett tanítóként, a román központi igazgató először a település román részének iskolájába akarta kinevezni. Zoltán megtagadta a végrehajtást, s amikor írásban kérte az utasítást, az igazgató visszakozott. Az anyanyelvű vallásgyakorlatot ért sérelmekről levelet írt a bukaresti nunciusnak, de csak álszent ígéretekkel kapott. A Vatikán politikájában is világosan látta a szándékot: román katolikusokra van szükségük a görögkeleti vallás egységének megtörésére, s ezt a római katolikus moldvai csángómagyarok – sőt, az erdélyi bolgárok – feláldozásával, elrománosításával igyekeznek elérni. Széles körű kapcsolatai révén személyesen ismerhette azokat a még töretlen identitással rendelkező csángó embereket, akiket az 1970-es években nekem már csak úgy emlegettek moldvai barátaim, hogy „*kendnek édesapámmal kellett volna beszélgetnie, az még nagy magyar volt*”. A színpalak mögé látva világosan érzékelték tehát a csángók sorsának alakulását, s ez még eltökéltebb, még alaposabb munkára serkentette.

Tudta, hogy a Moldvában, Mezőségen, Kalotaszegen megmaradt tárgyi anyag folyamatosan veszélyben van, vigécek vásárolják, kótyavetyélik a nagyvilágban, üzletelnek vele és gazdagodnak általa, s csak az marad meg nekünk, amit felelősen összegyűjthetünk. Kallós amit csak tudott, összeszedett – vásárolt, cserélt, kunyerált –, s mert ismerte az anyagot és birtokosait, módjában állt, hogy a lehetőség szerinti legértékesebb darabokra találjon. Ah-

hoz pedig különös rafinéria, nemegyszer elszántság kellett, hogy a legértékesebb mezősegi, moldvai, gyimesi, kalotaszegi tárgyakat megmentse „román nemzeti érdekekre” hivatkozó *szekusok*tól. A tárgyi anyag jelentős részét kimentette Magyarországra, a pécsi, budapesti múzeumokba, pedig a kolozsvári „illetékesek” mindent összeírtak, amit Zoltán nem tudott előlük elrejteni. „*De úgysem adtam volna oda, inkább mind meggyújtottam volna*” – emlékezett később egy Pozsony Ferencnek adott interjújában.²

Mert ebben a bizonytalan egzisztenciát jelentő űzöttségben Kallós Zoltán folyamatosan dolgozott: gyűjtötte az értékesnél értékesebb tárgyakat, zenei anyagokat, és fényképezte a népélet jellegzetes jelenségeit. Mégpedig nem átabotában, hanem adatolva, nyilvántartva, mindent följegyezve. Persze úgy, ahogy lehetett, hiszen nemcsak segítsége nem volt ehhez a munkához, de még helye és sokszor alkalmja sem. S mennyi mindent el kellett adnia, kályhacsempéket, ikonokat, bútorokat, mert nem volt hova tegye. Meg élnie is kellett valamiből. Valóságos csoda, hogy amikor 1990 után visszakapta Válaszúton a családi kúriát, tíz teremre való néprajzi anyagot tudott volna kiállítani. Legalább harminc bábura való népviselete volt, de előbb leltározni kellett, molytalanítani, a régi épületet tatarozni, újabb termeket építeni. Nyolcvanesztendő korában fiatalokat megszegyenítő lendülettel tervezte válszúti gyűjteményét: „*Lesz egy mezősegi, egy széki, egy válszúti teljes szoba, lesz egy román, egy száz, egy csángó és egy kalotaszegi*” – nyilatkozta. Mert Kallós Zoltán még úgy gyűjtött, mint a régi „nagy” kutatók: Orbán Balázs, Herman Ottó, Györffy István és mások, nem csak addig járta a vidéket, ameddig a vasút elment. Sőt, még úgyabbul, mert ő nem hívatta be az „adatközlőket” a jegyzővel, hanem elment hozzájuk, leült az asztaluk mellé, az ágyuk szélére és megfogta a kezüket, megsimogatta az arcukat. Sohasem felejttem el azt a jelenetet, amit a Gulyás testvérek Kallósról készített filmjében láttam, amikor egy ágyban fekvő, nagybeteg – azt hiszem mezősegi – asszonyból kicsalogatta, soronként előénekelve valósággal elővarázsolta a gyermekgyilkos anya (*Ultra Mari*) balladáját.

Hogy milyen közel került egy-egy „adatközlőjéhez”, arról ízelítőt kaphatunk azokból a sajnós igen szűkszavú szövegekből, amelyekkel köteteit bevezeti. Az *Új guzsalyam* mellett anyagáról írt előljárójában közli, hogy a Miklós Gyurkáné Szályka Rózsaival „*töltött időt életem legszebb napjai közé sorolhatom. Mint adatközlő, életem során ő volt gyűjtőútjaim legnagyobb és legszebb élménye.*” S milyen lényegbelátóan érzekelte Szályka Rózsa teljesítményét: „*Ezeket a dalokat tulajdonképpen egy nagy közösség formálta és csiszolta az idők folyamán, a legutolsó simításokat mégis ő maga végezte rajtuk úgy, hogy bár nem tudjuk pontosan, mit hagyott el és mit tett hozzá a tanult anyaghoz, ott érezzük annak minden darabjában az ő egyéniségét.*”³ A Demeter Antiné Jánó Anna *Világszárnya* címmel megjelent lészpedi mesegyűjteményét bevezető szövegben pedig arról olvashatunk, hogy amikor a nála 42 nappal fiatalabb, de következetesen Anna néniként emlegetett asszonytól kapott dalok gyűjtése során megtudta, hogy „... *milyen szépen és élénk módon mesél, nem tudtam ellenállni a vágynak, hogy lejegyezzem a szövegeket úgy, hogy minél hűségesebben tükrözzem az élő csángómagyar népnyelvet.*”⁴ Kallós Zoltán adatközlőihez mélyen gyökerező emberi kötődéseinek egyik szép példája Jánó Annával és családjával való, öt nemzedékre kiterjedő kapcsolata. Jászberényben tartott egyik előadása során így beszélt róluk:

2 „... ha több lehetőség lett volna, több mindent lehetett volna csinálni...” Kallós Zoltánnal beszélget *Pozsony Ferenc*. In: Kallós 80 éves. A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője. Kolozsvár, XIV. 2006. 1–2. 55.

3 *Új guzsalyam* mellett. Énekeltem én özvegyasszony Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa hetvenhat esztendőskoromban Klézsen Moldvában. Lejegyezte és jegyzetekkel ellátta *Kallós Zoltán*. Kriterion, Bukarest, 1973. 5–9.

4 *Kallós Zoltán: Világszárnya*. Moldvai magyar népmesék. Stúdium Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003. 5.

„Amikor Lészpedre kerültem tanítani, akkor még magyar iskola volt és Anna néni volt az egyik jeles adatközlőm, de érdekes módon gyűjtöttem az édesanyjától, sőt a nagyanyjától is. De gyűjtöttem a leányától és az egyik unokájától is imádságot, úgyhogy öt nemzedéktől.”⁵ Ötödízigenli mélységről merített tehát a tiszta forrásból anélkül, hogy fölkavarta volna a vizét. Ezek az emberi kapcsolatok jelentik munkájának hitelét, aranyfedezetét. Ily módon tudott Mezőségen kezdett, majd Moldvában, Gyimesben, Kalotaszegen folytatott munkája során szinte teljesen ismeretlen területeket bekapcsolni a magyar balladakutatás érdeklődési körébe. Már első, 1970-ben megjelent balladás könyve több és gazdagabb anyagot tartalmazott, mint az előtte megjelenő kötetek együttvéve, s anyagának valamennyi darabja első közlésű. A *Balladák* könyvének már az első kiadása, aztán a következők⁶ (valamint a legalább három tucatnyi hangzó kiadvány az általa gyűjtött mezőségi, gyimesi, moldvai, kalotaszegi, marosszéki vokális és hangszeres zenei anyagból), amint azt Szabó T. Attila megállapította a *Balladák* könyvének bevezetőjében: kettős feladatot teljesítenek. Egyrészt a széles olvasóközönség kulturális igényeit elégítik ki, másrészt a szaktudomány számára nyújtanak maradandót.⁷

Áttekintve Kallós Zoltán műveinek jegyzékét, körülményinek ismeretében el kell ámulnunk azon, hogy milyen hatalmas mennyiségű tárgyi és szellemi ismeretanyagot gyűjtött és hagyott maga után és bele kell gondolnunk, hogy ha munkájának zömét nem egy felfordult értékrendű világ nacionalizmussal és kommunizmussal megvert országában kell végeznie, mennyivel hatékonyabb gyűjtőmunkát, mennyivel eredményesebb értékmentést végezhetett volna. Amint Pozsony Ferenc kérdésére válaszolva, szokott szerénységével kijelentette: „Hát ha több lehetőség lett volna, több mindent lehetett volna csinálni, csak nem hagyták.”⁸

Amikor behunom a szemem, magam előtt látom, amint kalotaszegi bujkájában, vagy háziposztó mellényében, gyimesi szöttes tarisznyájával fel-feltűnik a feketetői vásár forgatagában, a pesti táncházak valamelyikében, vagy nemzeti díjkiosztások⁹ ünnepein. Töretlen bizakodásával, lankadatlan energiájával, keresetlen őszinteségeivel Ő volt számomra a felelősen szolgáló erdélyi magyar értelmiségi ember akár szoborba is formálható alakja.

S most, hogy meghalt, még inkább!

Halász Péter

5 Kallós Zoltán: Gyűjtési élményeim Moldvában. In: *Péterbence Anikó* (szerk.): Magyarországi Csángó Fesztivál és Konferencia I. Jászberény, [1991]. 72.

6 Ez az utazó levelem. Balladák új könyve. Akadémia, Bp., 1996; Tegnap a Gyimesben jártam... Gyimes-völgyi lírai dalok. (Martin Györggyel). Szerk.: Domokos Mária, bev.: Kósa László. Európa Kiadó, Bp., 1989; Új guzsalyam mellett és Elindulék este guzsalyasba... Énekeltem én özvegyasszony Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa hetvenhat esztendőskoromban Klézsén Moldvában. Lejegyezte és jegyzetekkel ellátta Kallós Zoltán. Kriterion, Bukarest, 1973. 5–9., valamint Studium, Kolozsvár, 2005.

7 Szabó T. Attila: A hazai magyar balladagyűjtés életútja. In: *Balladák* könyve. Bukarest, 1970. 42.

8 Kallós i. m. 2006. 56.

9 Ha jól számoltam, legalább 25 rangos kulturális díjjal ismerték el munkásságát, s rajta keresztül az erdélyi és moldvai magyar kultúra hordozóit.

Kitüntetett honismerők

Bartha Éva

Magyar Arany Érdemkereszt, 2018

Bartha Éva a Honismereti Szövetség Nagyszónoka. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy nélküle nem lenne ilyen a honismereti mozgalom. Nem lennének ilyen gazdag programmal megszervezett rendezvényei, nem lenne ilyen mintaszerű a működése, nem lenne ilyen gördülékeny és hatékony a szövetség és a tagszervezetek közti kapcsolat. A szövetség munkájában Bartha Éva titkári tevékenysége képviselte a folyamatosságot, a pontosságot, az önmagából is merítő hagyomány erejét és áldásos hatását. Nagy szerepe volt abban, hogy a Hazafias Népfront megszűnése után a honismereti mozgalom civil szervezetté alakulva saját lábára állhatott, s korábbi korlátaitól megszabadulva kibővíthette tevékenységét térben – a külföldi magyarok felé –, és tematikailag – az addig tabunak számító témakörökre – is.

Most, hogy a honismereti mozgalom, tágabban értelmezve: a hazai közművelődés több mint negyven esztendőes szolgálata után kérésére nem jelöltük ismét a titkári tisztségbe, különösképpen hangsúlyoznunk kell munkásságának *szolgálat* jellegét, hiszen úgy „aktív” korában – a Magyar Nemzeti Múzeum főmuzeológusaként –, mint nyugdíjba menetele után, igazi önkéntesként, tiszteletdíj nélkül végezte egyre inkább egész napját kitöltő munkáját. Most, amikor immár nemcsak nyugdíjba, hanem jól megérdemelt nyugalomba is készült, a magunk hálája mellett szeretnénk, ha a magyar kormány is elismerné Bartha Éva szolgáló munkásságának társadalmi és nemzeti értékét.

Bartha Éva családja a Székelyföldről, a sepsiszéki Nagyborosnyóból származott, de ő maga az akkor még Békéshez tartozó Béli-Bérmegyer-Kárszpusztán látta meg a napvilágot, mert gazdatiszt édesapja a maradék Magyarország különböző helyein dolgozva éppen ott szolgált, amikor Éva világra jött. A háború után az 1946-ban önállósodott, 1950-ben községgé vált Béli-Bérmegyerre költöztek. Főként leányként ott ismerkedhetett meg a vidéki élet szépségeivel, s a szocializmusnak nevezett kommunista rémuralom szörnyűségeivel. Édesapját később Baranya megyébe szolgáltatta a szolgálat, így Évának Békés után módja volt gyermekfejjel – és gyermekszívvel – megismerni a Békés megyéhez képest másképpen szép Ormánságot is. Volt tehát honnan magába szívnia a honismeretet, s későbbi élete során – becsületére legyen mondva – sem az erdélyi gyökereket, sem a békési, sem pedig a baranyai világot nem feledte, mindegyiket kibocsátó, szülő- és felnevelő tájnak tekinti és érezi ma is.

*Bartha Éva a Magyar Arany
Érdemkeresztrel
(Debreczeni-Droppán Béla felvétele)*

1963-tól 1976-ig Tatabányán tanított, s már itt belekóstolt az iskolai honismereti munkába. Komárom megyében ugyanis igen korán kibontakozott az önkéntes néprajzi, majd a honismereti mozgalom. 1963-ban, éppen Éva odakerülésének esztendejében rendezte a Magyar Néprajzi Társaság Tatán az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők első országos találkozóját.

A Pécssett kapott tanári okleveléhez később az ELTE Bölcsészettudományi Karának történelem kiegészítő szakán középiskolai tanári diplomát is szerzett, majd az 1970-es évek közepén pályát változtatva 1988-ig a Hazafias Népfront Komárom megyei szervezetének előadójaként szolgálta általában a közművelődést, de egyre inkább a honismereti mozgalmat. Különösen a szakkörök támogatása és a nyári honismereti táborok szervezése, vezetése során kamatoztatta eredményesen pedagógusi felkészültségét, tanári képzettségét, valamint emberi és nemzeti elkötelezettségét.

1988 derekán Töltési Imre, a HNF Honismereti Bizottságának titkára nyugdíjaztatta magát, Bartha Éva lett az Országos Honismereti Bizottságának titkára, s a *Honismeret* folyóirat szerkesztőbizottságának tagja. Ebben a tisztségében immár 27 esztendeje szervezi a honismereti mozgalom valamennyi tevékenységét, mégpedig mindnyájunk teljes megelégedésére. A szövetség napi adminisztrációjának ügyészégi és minisztériumi revizorok által is elismert és színvonalasra értékelt munkája mellett fáradhatatlanul ösztönözte, segítette és koordinálta a megyei egyesületek tevékenységét, kitartóan tervezte és szervezte a szövetség rendszeres és alkalmi rendezvényeit. A szűkebb, vagy bővebb esztendőkből mindig megtalálta a módját, hogy optimálisan kihasználja a honismereti szövetség különböző forrásokból kapott támogatásait.

Bartha Éva példátlan önzetlensége tette és teszi lehetővé, hogy a szövetség szinte minden fillért vállalt feladatainak megvalósítására fordíthasson. Ügyes diplomácia érzékkel, célszerű együttműködések révén olyan intézményi háttérrel sikerült létrehoznia a nagy múltú és nagy hírű Magyar Nemzeti Múzeumban, ami lehetővé tette nemcsak az infrastruktúra célszerű szimbiózisban megvalósuló összekapcsolását, de azt az ideálisnak tekinthető állapotot is, hogy a szövetségnek munkája során nem voltak székházproblémái és általában teremgondjai sem.

Bartha Éva, amióta ismerjük, múzeumi munkája mellett, nyugdíjazása óta pedig kizárólag szüntelenül a honismereti mozgalomért dolgozott, de talán szebben és igazabban hangzik, ha úgy mondjuk: a *honismereti mozgalmat szolgálta*. Ennek érdekében megtanulta a számítógéppel való szövegszerkesztés tudományát, magas szinten bedolgozta magát a digitális pályázatírás módszertani útvesztőibe.

Az ezredforduló tájékán, amikor a Duna Televízióval is együttműködve az egész Kárpát-medencére kiterjedően szerveztük a különböző évfordulókhöz kapcsolódó honismereti-művelődéstörténeti vetélkedőket, azok sikerének feltétele elsősorban Bartha Éva pontos, lelkiismeretes szervezőmunkája volt. Utolérhetetlen ügyességgel keltette fel a megyék honismereti egyesületeinek érdeklődését, hangolta össze a különböző érdekeltségeket, a különféle értékrendek mentén megnyilvánuló elkötelezettségeket, a nemegyszer eltérő gondolkodásmódokat. Tanácsot adott, ahol tanácsra volt szükség, biztatott, ahol biztatás kellett, elsimított, ahol el kellett valamit simítani, összehozott, amikor össze kellett hozni a dolgokat.

Neki köszönhetjük, hogy korábbi – ma tiszteletbeli – elnökünk Gyimesbe költözése, az új elnök megválasztása, s az ezzel járó „szolgáltatadás” zökkenőmentesen következett be, s a Honismereti Szövetség tevékenysége nemhogy hullámvölgybe került volna, de éppen séggel felfelé ível.

Ígretet kaptunk tőle arra is, hogy „de facto” nyugdíjba vonulása után is szövetségünkön tartja a szemét, s továbbra is számíthatunk – különösen utódjának választott új titkárunk – Éva nagy tapasztalatain alapuló tanácsaira.

Szövetségünk, mozgalmunk, személy szerint is mindnyájan nagyon sokat köszönhetünk Bartha Évának. S mindezt, mit adhattunk mi Neki, mit adhat számára a honismereti mozgalom? Talán – higgyünk benne – egy nagy család melegét, szeretetét, egy közösséghez való tartozás semmivel sem pótolható örömét.

Úgy érezzük azonban, hogy szövetségünk halálján kívül Magyarország kormányának kitüntetését is megérdemli egész életművével a magyar nemzet identitásának erősítésén, összetartozásán fáradozó, azért dolgozó Bartha Éva.*

Debreczeni-Droppán Béla
elnök

Halász Péter
tisztelt elnök

Halász Péter

Kőváry László-díj, 2018

Szülei a Felvidékről, Losoncra, valamint Sajógömörre menekültek Budapestre az első világháborút követően. Budapesten született 1939-ben. Iskoláit a fővárosban végezte, a Toldy Gimnáziumban érettségizett, majd az Agrártudományi Egyetemen szerzett diplomát 1962-ben. 1962–1964 között a Kiskunsági Állami Gazdaságban brigádvezető, 1964–1965 között az Agrártudományi Egyetemen ügyintéző. Ezután az Agrárgazdasági Kutató Intézet tudományos munkatársa, majd tudományos főmunkatársa 1965–1992 között, ahol agrárökonómiával, a mezőgazdasági kistermelés szociológiai kérdéseivel, az elmaradott térségek fejlesztésével foglalkozott. 1992-től 1995-ig a Magyar Művelődési Intézet igazgatója, majd tudományos főmunkatársa, 1997-ig. 1997-től 2000-ig a Duna Televízió műhelyvezetője, főszerkesztője. A közművelődési műsorokért felelt és honismereti jellegű műsorok – *Gyökerek, Kapcsok, Forrásvidék* – készítésében vett részt. 2000–2010 között újra a Magyar Művelődési Intézet főmunkatársa, majd főtanácsosa. Az intézetben a határon túli magyar kulturális szervezetekkel tartotta a kapcsolatot, s igyekezett hozzáférhetővé tenni számukra az intézményben folyó képzési, továbbképzési, közművelődési tevékenységeket. 2000 óta egyik szervezője a Budakalászon megrendezett Kárpát-medencei Kisebbségi Magyar Közművelődési Civil Szervezetek fórumának.

Még 1960-ban bekapcsolódott az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalomba. 1968–1989 között a Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtő Szakosztályának titkára, 1989–2009 között elnöke.

1968-ban kapcsolódott be a honismereti mozgalomba, 1974-től 2010-ig szerkesztette a *Honismeret* folyóiratot. 1995–2010 között a Honismereti Szövetség elnöke volt. 2010-ben megválasztották a Honismereti Szövetség tiszteletbeli elnökének.

1966 óta járja a moldvai magyarok településeit, foglalkozik a moldvai magyarok történelmével, néprajzával és sorskérdéseivel. Kezdetben a *Magyar Néprajzi Atlasz*hoz gyűjtött anyagot. Minden nyári szabadságát Moldvában töltötte, elsősorban a helyneveket, a gyűj-

* A Honismereti Szövetség felterjesztése a kitüntetésre.

tögetés, a hagyományos gazdálkodás és állattartás, a naptári évhez kötődő népszokások, az építkezés ismeretanyagát gyűjtötte és kutatta. 1990-ig több tucat írásával szolgálta a moldvai csángómagyarok műveltségének és sorskérdéseinek minél szélesebb körű megismertetését, noha a hazai és a romániai „belső elhárítás” jelentős mértékben nehezítette munkáját. 1990 után aztán kitért a moldvai csángómagyarok múltjával, művelődésével és sorsával kapcsolatos gyűjtő- és kutatómunka lehetőségei.

1990-től ő írta a *Katolikus Lexikon*, 1998-tól az *Új Révai Lexikon* csángókkal foglalkozó szócikkeit.

1990-ben – többedmagával – létrehozta a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesületet, amelynek Domokos Pál Péter, Benda Kálmán és Jáki Sándor Teodóz elnökségével 2010-ig volt a titkára, s igyekeztek pótolni – amennyire egy civil szervezettől elvárható – a moldvai magyarok művelődéstörténetével és sorsával foglalkozó kutatások máig hiányzó intézményi hátterét. Összesen 8 alkalommal volt szakértője és riportere a moldvai magyarokkal foglalkozó, az MTV és a Duna TV számára készült filmeknek.

Sokoldalú tevékenységéért 1991-ben megkapta a Bethlen Gábor Alapítvány *Márton Áron-díját*, 1995-ben a Honismereti Szövetség *Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékérmét*, 2009-ben a Magyar Néprajzi Társaság *Pro Ethnographia Minoritatum Emlékérmét*, 2010-ben a Művelődési Minisztérium *Csángó Kultúráért Díját*.

2010-ben moldvai születésű feleségével és két kisfiával átköltözött Gyimesbe, Moldva határára, és magyarországi társadalmi kapcsolatai fenntartásával folytatja immáron minden energiájával a moldvai magyarok sorsának segítését, művelődésük kutatását, több mint öt évtizedes gyűjtőmunkája eredményének feldolgozását, publikálását.

1994-ben nagyobb tanulmányban tekintette át a moldvai magyarokra vonatkozó néprajzi kutatások helyzetét, s megkísérelte kijelölni a gyűjtésekre és feldolgozásokra váró legfontosabb feladatokat. *Eredmények és feladatok a moldvai magyarok néprajzi kutatásában* című munkája a *Néprajzi Látóhatárban* jelent meg 1994-ben. További tevékenysége során az ebben megfogalmazott hiátusokat igyekezett tőle telhetően pótolni. Ezt a célt szolgálta a moldvai magyarok néprajzával foglalkozó tanulmányköteteinek összesen 112 tanulmánya. Ezek a következők voltak: *Bokrétába kötögetem vala... A moldvai magyarok néprajzához; Nem lehet nyugtunk...! Esszék, gondolatok, útirajzok a moldvai magyarokról*. Könyv alakban a moldvai magyarok hiedelmeiről, állattartásáról, hagyományos növényismeretéről, valamint szántóföldi növénytermesztéséről készített nagyobb monográfiákat: *A moldvai csángó magyarok hiedelmei; A moldvai magyarok hagyományos állattartása; Növények a moldvai magyarok hagyományában és mindennapjaiban; A hagyományos szántóföldi növénytermesztés a moldvai csángó magyaroknál*. A „gyűjtési feladatok” fehér foltjaiból a néprajztudomány számos további területét sikerült beszíneznie. Legutóbbi kötete óta tanulmányai jelentek meg a moldvai magyarok hagyományos méhészetéről, gyűjtögetéséről, helytörténetéről, lakodalmi szokáskincsének egy sajátos jelenségéről. Ennek címe: *A lakodalom mint „gazdasági vállalkozás” a moldvai Pusztinán*. Megjelenőben van a hagyományos rétgazdálkodással foglalkozó munkája. Közben különböző kiadványokban folyamatosan közölt csángókra vonatkozó beszámolókat, megemlékezéseket, a témába vágó recenziókat.

Gyimesközéplekon elsősorban az elmúlt 50 esztendő során gyűjtött moldvai anyaga feldolgozásával és lehetőség szerinti megjelentetésével foglalkozik. Részt vesz a Csíkszerdában megjelenő *Moldvai Magyarság* című folyóirat szerkesztésében és számos cikket és tanulmányt közölt, elsősorban a moldvai magyarok művelődéséről és történelméről. Ezek javát, szám szerint harminckettőt a kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság által kiadott,

„Cserefának füstje hozta ki könnyemet...” – *Néprajz, tudománytörténeti írások a moldvai magyarokról* című kötetben jelentette meg 2015-ben.

Ennek az esztendőnek őszén a moldvai Pusztinában – munkahelyi balesetként – combnyaktörést szenvedett, s csaknem egy évig az ágyhoz, vagy legalábbis az ágy széléhez kötve dolgozhatott. Részleges felépülése után a Gyimesi Kollégium szakmai vezetőjeként részt vett a Lakitelek Alapítvány Kárpát-medencei értékeket feltáró munkájában, s harmadmagával szerkesztője lett az ebből készült kötetnek. 2017-ben megkapta a Hargita Megyei Önkormányzat *Kájoni János-díját*.

Jelenleg elsősorban fél évszázados gyűjtőmunkája eredményeként összeszedett moldvai anyagából *A párválasztás, a házasság és a gyermek a moldvai magyarok szokás- és hiedelemvilágában* című monográfiáján dolgozik.

Alulírott 1992-ben ismerkedett meg Halász Péterrel az egyik honismereti akadémián, amelyet a Honismereti Szövetség szervezett. Itt említettem meg, hogy egy bizottságot akarunk létesíteni a Partium kutatására és műemlékeinek védelmére. Gondolom, ennek hatására még abban az évben találkozni akart a Partium helytörténeti kutatóival, még egyesületünk megalakulása előtt. Így jó tanácsokat kaptunk egy szervezet létrehozásához. A jó kapcsolatot tartottuk továbbra is, majd 1999-től kezdve rendszeresen részt vett a Partiumi Honismereti Konferenciákon. Szoros barátság alakult ki közöttünk. Munkásságát nagyra becsültük, követendő példának tekintettük. 2005-ben *Szent László-emlékplakett*tel tüntettük ki a két egyesület közötti kitűnő kapcsolat ápolásáért. 2011-ben megkapta a *Fényes Elek-díjat*.

E rendkívül gazdag honismereti tevékenységéért, a moldvai magyarok történelmének és népi hagyományainak megismeréséért végzett fél évszázados gyűjtőmunkájáért méltán érdemelte ki az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) *Kőváry László-díját*.

További sikereket és nagyon jó egészséget kívánunk!*

Dukrét Géza

Tolna Megyei Egyed Antal Honismereti Egyesület

Az Év Tolna Megyei Civil Szervezete, 2017

A Tolna Megyei Önkormányzat Közgyűlése, elismerve a civil szféra megyénk közéletében betöltött szerepét, minden évben pályázatot hirdet *Az Év Tolna Megyei Civil Szervezete* és a *Bazsonyi Arany Mecénás Díj* elismerő címek elnyerésére. Ez évben, kollégáimmal a kezdeményezés mellé állva, a Tolna Megyei Egyed Antal Honismereti Egyesületet javasoltam a kitüntetésre.

Az egyesület 2017-ben ünnepelte fennállásának 25. évfordulóját. Az 1992-ban alakult szervezetnek nagy szerepe van a lakóhelyünk múltjának feltárásában, a kutatómunkában. Az egyesület rendkívül sokoldalú értékmentő és értékteremtő tevékenységet folytatott az

* Halász Péter laudációja 2018. április 7-én hangzott el a kolozsvári Báthory István Elméleti Líceumban, az EMKE közgyűlésén és díjátadó galáján.

elmúlt évtizedekben. Kiválóan és hatékonyan dolgozik együtt más intézményekkel, civil szervezetekkel. Folyamatosan szervez országos, megyei és városi rendezvényeket (amelyek közül többnek is intézményünk adott otthont). A Honismereti Szövetség rendezvényeinek megszervezését örömmel vállalják, s az egyesület tagjai nagy igyekezettel, csapatmunkával barátián dolgoznak együtt.

A szervezet elnöksége jó munkakapcsolatot épített ki Tolna megye közművelődési intézményeivel, mindig számíthatnak és számíthatnak együttműködésükre. Az elmúlt két évben intézményünk és az egyesület együtt rendezte meg a Szekszárd város általános iskolái számára kiírt Szekszárd Város Napi vetélkedőt. Az egyesület nagy szakértelemmel állította össze a diákok számára a feladatokat. Ezt a programot nemcsak szakmailag, hanem a diákok jutalmazásával is támogatta az elnökség.

A közösség az elmúlt évben országos léptékel is különösen nagyot lépett előre a diákok mozgalomba vonásában, megtartásában, s nagyon pozitív, előremutató lépéseket tett a diákok szülőföldjükre történő visszatérítésében.

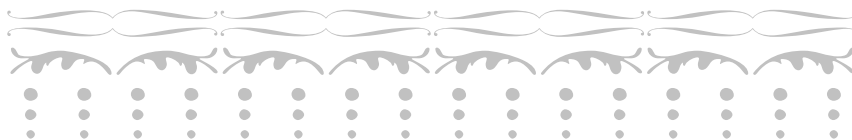
Az egyesület egy olyan szellemi műhely, amely az önzetlen patrioták rendkívül változatos munkafarmán keresztül évtizedek óta folytat példaértékű munkát: konferenciák, pályázatok, vetélkedők, emléktáblák állítása, évfordulós megemlékezések, kiadványok megjelenésének támogatása, civil rendezvényeken való részvétel (állampolgári részvétel hete, civil nap) fémjelzik áldozatos tevékenységüket.

Mindezek alapján az egyesületet igen méltónak tartottuk *Az Év Tolna Megyei Civil Szervezete* díj elnyerésére.

2018. február 5-én, A Civilek Napja alkalmából Szekszárdon, a Vármegyeházán került sor ünnepélyes keretek között a díj átadására. A díjátadó ünnepségen Potápi Árpád nemzetpolitikáért felelős államtitkár és Fehérvári Tamás, a Tolna Megyei Önkormányzat Közgyűlésének elnöke köszöntötte a vendégeket. Ünnepi beszédekben kiemelték a civil szféra közösségformáló szerepét, az értékes civil kezdeményezések fontosságát. Ezt követően a meghívott vendégek kisfilmek keretében ismerhették meg a fődíjas egyesület mindennapi munkáját. Dr. Gesztesi Enikő, a 105 egyéni és 20 pártoló taggal 27 községben működő egyesület elnöke egy, a közösségük elmúlt évi tevékenységét bemutató és értékelő filmben beszélt az egyesület céljáról, az elmúlt évi legfontosabb programokról, valamint a következő év, évek terveiről. Kiemelte az elmúlt esztendő általuk szervezett legfontosabb rendezvényeit: a Szekszárdon és Kölesden megrendezett IV. Országos Hon- és Népismeret Konferenciát, a jubileumi 25 éves megyei találkozót Szekszárdon, A Honismeret Napját Pakson, a városismereti vetélkedőt Szekszárdon, a *Kedvenc témám – Honismeret a múzeumban* című előadássorozatot, a könyvbemutatókat, megemlékezéseket, koszorúzásokat. Mindebből látszik, hogy az egyesület életében a 2017-es év az emlékezés, a számvetés, az összegzés, de ugyanakkor a jövőtervezés éve is volt.

Úgy gondolom, hogy a díj odaítélése elismerés és köszönet a kitartó munkáért, elhivatottsáért, az elkötelezett honismereti tevékenységért. A jövőt illetően erőt, egészséget és további szakmai sikereket kívánok az egyesületnek és tagjainak!

Zsikó Zoltán

Somfai Tiborné

Gárdonyi Géza-díj, 2018

A közgyűlés 2014-ben emelte elismerései sorába az életjáradékot is biztosító Gárdonyi Géza művészeti díjat. A díj évente legalább két, 25 éve sikeresen alkotó művésznek ítélhető oda, amelynek egyidejűleg legfeljebb 10 fő lehet a birtokosa.

Javaslom, hogy a 2018. évi *Gárdonyi Géza-díj*ban Somfai Tiborné népművész részesüljön.

Somfai Tiborné, Elvira néni 1932-ben született Kékcén. Tanulmányait a kisvárdai Orsolyák Polgári Iskolában, majd az egri tanítóképzőben végezte. A népművészet iránti érdeklődését, fogékonyságát kiváló tanárok segítették.

Foglalkozott honismerettel, néptáncsal, népdallal, néprajzzal. Ezt a munkát folytatta Egerben a főiskolán, illetve Parádon, ahová 1953-ban került tanítani, innen ment nyugdíjba.

Ezután költözött Egerbe, ahol folytatta hagyományápoló tevékenységét. A Forrás Gyermek és Ifjúsági Házban nemzedékeket tanított szövésre, fonásra, különböző kézművesmesterségekre.

Egykori tanítványai közül az elmúlt évtizedekben nagyon sokan választották a muzeológusi hivatást. A megyében alig akad olyan muzeológus vagy művelődésszervező, aki ne ismerné Elvira nénit.

Tagja, majd elnöke lett a Heves Megyei Honismereti Egyesületnek, az országos elnökségnek. Többször nyert Berze Nagy János pályázaton honismereti szakkörével, egyéni munkáival, valamint népi játékok felgyűjtésével országos helyezést ért el.

Számos alkalommal jelentek meg gyűjtései megyei, illetve országos szakmai lapokban.

Munkája elismeréseképp 2002-ben *Zenei Nívódíj*ban részesítette városunk.

A népművészet területén végzett több évtizedes, kiemelkedő munkásságáért javaslom részére a *Gárdonyi Géza-díj* adományozását.*

Rásky Mihályné

Örökség Díj, 2018

Több szálon kötődik településünkhöz, Felsőörshöz. Édesapja a 60-as években általános iskolánk igazgatója volt. Férje, Rásky Mihály agrármérnök, a Felsőörsi Lovasudvar vezetője tősgyökeres falunkbeli, nagyapja református kántortanítóként a filoxéravész idején irányította a borvidék szőlőtelepítését.

Rásky Mihályné magyar-történelem szakos tanár pályája Veszprém megyéhez kötődik: Öskü, Berhida, majd Herend iskoláiban eltöltött 10 év után 1981–2004-ig Veszprémben a Dózsa György Általános Iskola igazgatóhelyettese, 1984-től a megye történelem, hon- és népismeret, valamint etika szakos tanfelügyelője, majd szaktanácsadója volt. A Veszprém

* Az Eger Megyei Jogú Város Közgyűlése döntéséhez készített felterjesztés. A kitüntetést A Magyar Kultúra Napja alkalmából, 2018. január 23-án a Líceum dísztermében adta át Somfai Tibornénak Habis László polgármester.

Megyei Pedagógiai Intézetben számos szakmai tanfolyamot vezetett, köztük az országos hírűvé vált *Hon és Népismeret* című akkreditált továbbképzést, amelynek én is hallgatója voltam. Ebből az alkalomból készült a *Kőből, fából házat – A székely boronaház építésének modellezése a technika órán* című szakdolgozatom. Ezeket a záródolgozatokat az intézet *Önképzés–Továbbképzés* sorozatában több kötetben meg is jelentette. Ennek rendkívül széles a kisugárzása, hiszen a megye néprajzából szöveggyűjteményként került az iskolákba és módszertani bázisa lett a tantárgy tanításának.

Hallgatói közül többen ma is szívesen hívjuk egy-egy kiállítás megnyitására, óraelemzésre. Közben itt, a faluban több éven át honismereti szakkört vezetett, önkormányzati képviselőként a Kulturális Bizottság elnökeként ő szervezte meg az első Magyar Kultúra Napja ünnepséget településünkön 1998-ban.

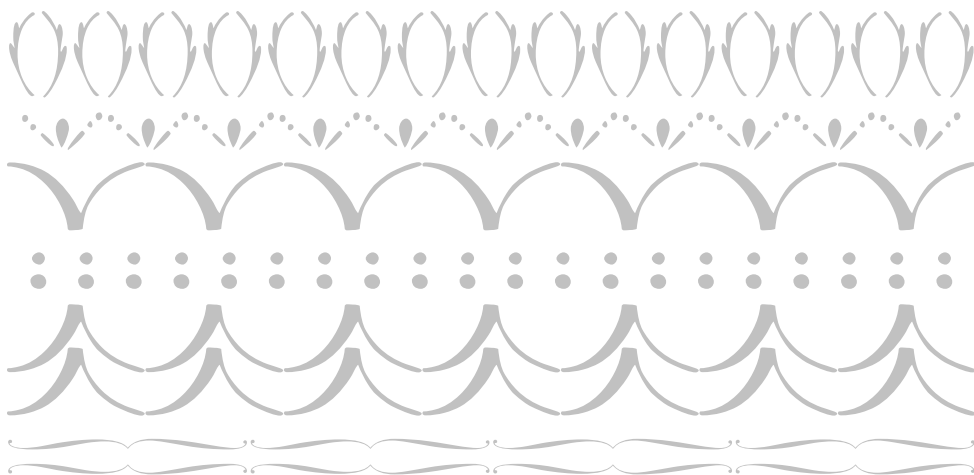
Nyugdíjazása után a Kelet-Balatoni Kistérség Oktatási Bizottságában közoktatási szakértőként – óvodától a kéttannyelvű gimnáziumig – szervezte az oktatómunkát, kulturális vonalon pedig sokat tett a testvértelepülések Kárpát-medencei kapcsolataiért. Több ciklusban dolgozott a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület titkáráként.

Kitüntetései a következők: *Veszprém Megyéért Dicsérő Oklevél* az ifjúság neveléséért (2002); *Magyar Köztársasági Bronz Érdemkereszt* (2004); *Dózsa Iskoláért Emlékplakett* a szülői és gyermekközösségtől (2005); *Veszprém Városért Díj* (ezüst, 2005); *Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékérem* a Országos Honismereti Szövetségtől (2008).

Jelenleg is aktívan dolgozik településünkön. Állandó rovata van a *Felsőörsi Hírmondó* című faluújságban *Örökségörző* címmel. Ebben a helytörténet mellett helyet kap a néprajz, büszkeségeink, mint falunk szülötte, Pápai Sámuel nyelvész, épített örökségünk, flóránk és faunánk, népi mesterségeink.

A Felsőörsért Közalapítvány Hímzőműhelye 2017-ben *Örökség-Díjat* alapított, amelyet első alkalommal 2018. január 23-án, A Magyar Kultúra Napja alkalmából a Felsőörsi Önkormányzat Képviselőtestülete jóváhagyásával Rásky Mihályné részére adományozta a magyar kultúráért és Felsőörs községéért végzett magas színvonalú munkájáért.

Simon Gábor

KÖNYVESPOLC

ES-ALBUMOK SZELLEMI UTAZÁS A CSODÁK FÖLDJÉN

Általános jelenség, szokás, hogy a cégek évente baráti találkozóra hívják partnereiket, és ez alkalomból – a díszvacsorán túlmenően – apróbb/nagyobb ajándékkal kívánják emlékeztetést tenni az üzleti találkozót, szorosabbá fűzni gyümölcsöző kapcsolataikat.

Ezt a gyakorlatot követte az 1996-ban megalakult, az elmúlt húsz évben nemzetközi hírnevű nagyvállalattá fejlődött nagybányai *Electro Sistem* cégcsoport vezetősége, Blaskó István vezérigazgató is. De nemcsak ezúton kívánt önmagáról hallatni! A vállalat – sikeres tevékenységéből eredő jövedelméből – „megalakulása óta támogatta és ösztönözte a kulturális és művészeti eseményeket az állami és magánpartnerségeken keresztül” – olvashatjuk a cég internetes bemutatását hivatott sorokban. Nem véletlen, hogy fölmerült az az ötlet, hogy az *Electro Sistem* Days-re meghívott vendégek ne csak egy kellemes nap emlékével, hanem valami többlettel, nagybányai/máramarosi értéket bemutató/hordozó ajándékkal térjenek haza. Így született meg az *ES-albumok* gondolata, amelyek 2009-től kezdve, rendszeres, évenkénti megjelenésükkel immár hagyományt teremtettek. A tekintélyes példányszámban kiadott albumok, a jól kiépített szakmai/üzleti hálózaton túl, kereskedelmi forgalomba is kerülnek, eljutnak az ország távolabbi részeibe, sőt, külföldre is. Reprezentatív formában, tudományos igényvel, román, magyar és angol nyelven írott szövegekkel, művészi reprodukciókkal, dokumentumértékű fénymásolatokkal, fotókkal örökítik meg, hívják fel a figyelmet a város, a régió csodálatos történelmi, természeti és kulturális/művészeti értékei-

re, hagyományaira. Az ötletet tett követte: megkereste a különböző szakterületek ismert és elismert személyiségeit, akik a megvalósulás útjára indíthatták, a nyomdaművészet magas fokán öntötték formába s mára fölfejlesztették a kezdeményezést. Az albumok bemutatása, a cégcsoport hírnevének növelésén túl a város, a régió ismert, elismert és méltányolt kulturális eseményévé vált. Méltóvá arra, hogy az *Electro Sistem* cégcsoport ne csak szakmai berkekben, hanem tágabb körben is ismertté váljon.

Méltatásunk nem időrendben kívánja bemutatni az albumokat. Ismertetésünket a tóba dobott kő nyomán kirajzó körök mintájára, a kiindulóponttal, azaz a cégcsoport székhelyét – Nagybányát – bemutató albumokkal kezdjük, s követjük az ötlet újabb és újabb hullámverését.

Mi sem természetesebb, hogy a Nagybánya hét évszázados történetét taglaló *Rivulus Dominarum* című – megjelenési sorrendben a nyolcadik – kötet nyissa e sort, az *Electro Sistem* cégnek otthont adó városé, amelynek XIV. századi nyolcszögletes pecsétnyomóján időtlen érvényű, latin nyelvű, ma is megszívlelendő erkölcsi/etikai intelem olvasható: „*A polgárság egymás iránti szeretete a város legnagyobb erőssége*”. A kötet kettős tükröt állít elénk: adattára több mint százötven évszám megidézésével vezet végig a história országútján, azt követően Lucia Pop, a Máramaros Megyei Történelmi és Régészeti Múzeum munkatársa összefüggő tanulmányban rajzolja meg a fejlődés ívét – az első írásos dokumentumoktól napjainkig. A kötetet gazdagító kétszáz dokumentumfotó korántsem csak illusztráció: a szövegekkel egyenrangú történelmi értékkel bír. A tudomány és a kiadványszerkesztő – Pintér Zsolt – szakmai igényessége hatásosan jeleníti meg a felelős kiadó szándékát. Szemléletesen pereg előt-

tünk a történelem, az első írásos emléktől napjainkig, oly sok eseménnyel, amely folyamatossá, szervessé tette/formálta a város életét a századokon át – a királyi/fejedelmi kancelláriák védő/óvó figyelmétől övezve, lakosai szorgos munkájának köszönhetően. Büszkeséggel olvashatja a városát szerető polgár, hasznosan forgathatja az iránta érdeklődő idegen is.

A városba érkező utas, turista vagy üzletember előtt a mai Nagybánya bontakozik ki. Mivel is találkozhat? Erre kíván „válaszolni” a 2010-ben megjelent album: *Nagybánya – színek és hangulatok*, amelyben „*Nagybánya legértékesebb, leghíresebb, legjellegzetesebb épületeivel, tereivel, műemlékeivel, templomaival nézhet szembe az olvasó.*” Való igaz: az épített örökség az, amely a város arculatát a leghívebben bemutatja. Nagybánya szerencsés város: architektúrai fejlődését drasztikusan semmi sem zavarta, a két világháború rombolásától is mentes maradt. Ennek köszönhető csodálatosan épen maradt középkori főtere, no meg annak is, hogy „a múltat végképp eltörölni” erőszakos lendülete sem sértette: az első modern épület – a Megyeháza – is a főtértől pár száz méterre épült, a lakótömbök/lakónegyedek pedig még messzebb. A dokumentális és művészi értékű fotók számai egyszerre szólnak a múlttól és a jelenről. Készítőiket elkísérhetjük az ódon hangulatot árasztó utcákon, felfedeztetik velünk a közösségi épületek, templomok és magánházak szépségét, ornamentikáját, felidézük a már elfeledett utcaneveket, megihletődönten szemléljük a főtéren, belőle kisugárzó utcákban, utcácskákban még ma is álló épületeket.

Az albumok megálmodói, szerkesztői tudatában voltak annak, hogy az élet a történelem folyamatossága, így Nagybányáé is, lakosai műve. Méltán társíthatjuk az előbbi kötetek mellé – harmadik körgyűrűként – *Az ember és városa* című, 2013. évi albumot, amely Deák László, Griga Krisztina és Madarasy Zsolt fényképei révén

a jelenbe vezet, az élő város meséjét tárja elénk. Képregény öt fejezetben – mondhatjuk: alcímeitől indítva – vezet végig bennünket a város utcáin, terein. Sok-sok fiatal és idős arc, vidám hangulat, elmélkedésre buzdító pillanatkép együtt igazolja azt, amit a szövegíró megjegyez: „*minden kép meghívó*”. Hozzáteesszük: minden kép egy élhető város, az élet ajándékait élvező nagybányai lakosság arculatát vetíti elénk. A városé, amely a bányák lépcsőzetes leál-lítása, bezárása idején új iparágakat, élet és kereseti forrásokat teremtett, valóban mesébe illő környezetével, architekturális és természeti „díszleteivel” kitűnő teret ad a vidám élethez, kiváló otthont a művészeteknek, a kulturális rendezvényeknek, amelyeken nagybányai és vendég egyaránt otthon érezheti magát.

Az előbbi kötetek olvasói, lapozgatói vissza-visszatérő adatként találkoznak az 1896 nyarán létrehozott nagybányai festőiskola nevével, amely „*nemzeti és európai kulturális viszonyítási pont*”-ként írta be nevét a művészettörténet aranykönyvébe. Érthető, hogy a kiadó elsőként annak bemutatására gondolt. A *Nagybánya képekben* 2009-ben nyitotta meg az albumok sorát. Azt, hogy negyedikként szólunk róla, abból eredeztetjük, hogy Thurmann Olivér polgármester 1895-ben keltezett meghívólevele a nagy múltú, prosperáló város kulturális és művészeti igényéből fakadt. Az elmúlt évszázad tanúsítja: a kezdeményező, valamint a festőiskola alapítói és munkájuk folytatói Horatius latin költővel együtt mondhatják „*áll ércnél maradandóbb művem / áll az én örök emlékem*”. Boros Judit és Szücs György művészettörténészek, valamint dr. Nicolae Suciú, a nagybányai egyetem képzőművészeti kara oktatójának kísérőtanulmányai, az alkotók és munkáik avatott kézzel írott, lexikon tömörségű bemutatása segít abban, hogy a reprodukciók varázsában elmélyülhessünk, gyönyörködhessünk az általuk létrehozott múlthatatlan értékű csodáiban, tanulmányaikkal összefüggő egészként raj-

zolja meg Nagybánya szellemi égboltjának legfényesebb csillagképét, helyezik el az alkotókat annak örök életű univerzumában.

Érezhető volt, hogy egy kötet, bármily gazdag és csodás, nem elegendő, újabb kell, egy újabb reflektorfény, amely a festőkolóniát, a mérhetetlen és felbecsülhetetlen művészi kincseket eltérő megközelítésben, más megvilágításban tárja elénk. Ez tette a Murádin Jenő és Szücs György által jegyzett 2014-es album: *Genius loci – Festői témák és motívumok Nagybányán*. A középkori városépítéssel, a történelmi hangulatot árasztó főtér, a helység jellegét megadó bányászházak, a csodálatos természeti környezet külön-külön és együtt sugározta, jelenítette meg a hely szellemét, amely rabul ejtette a Nagybányán otthonra lelt, valamint ott ideig-óráig alkotó művészeket. Sokéves kutatómunka, tudományos elmélyültség, ismeretanyag segíti a kötet szerzőit abban, hogy újszerűen, a festői témák és motívumok felől, sűrűbb szövetű megjelenítésben közelítsenek az alkotókhoz és alkotásokhoz: „... azt szerettük volna – ha töredékesen is –, hogy a Nagybánya fénykorából származó művek reprodukcióival, archív felvételekkel, a kiválasztott szövegrészekkel valamennyit felidézünk azokból az élményekből és hangulatokból, amelyek a korabeli festőket inspirálták.” Az eredmény: Nagybánya és környéke művészeti topográfija – a várost övező természeti képekkel, történelmi hangulatú utcákkal, terekkel, építészeti emlékekkel, a hajdani életmódra utaló motívumokkal teremti, vetíti elénk azt a miliőt, amely, a való életből átlényegítve, a rajzlapokon, vásznanon kelt új életre.

Az 2009-es album koncepcióját magálmodó Véső Ágoston *Munkácsy-díjas* festőművész és abban a kötetben a harmadik időszakot bemutató Nicolae Suciu egyetemi oktató joggal érezhette, hogy az utóbbi fél évszázadról többet kellene elmondani. E gondolat szülte a *Hagyomány és folytonosság* című, a nagybányai festészet 1945-től napjainkig terjedő időszak újabb albumban

történi bemutatását. A tanulmányok és az illusztrációk is jelzik: bár az idős mesterek vásznain a hagyomány tovább él, azonban a fejlődés új irányvonala kilép az addigi évtizedekben oly jellemző stílusirányzat szerves fejlődésének medréből. A mindent eluraló politikum hatalmi szava, a kor irodalmát és művészetét hivatalosan béklyóba kötő szocreál irányzat – az „új élet” jeleit vászonra „szólító”, köteles témaválasztás – beszűküléshez vezet. A hatvanas években és az azt követő időkben felsorakozó fiatalok vásznain fokozott teret hódítanak az újabb művészeti stílusirányzatok, a szociális témák, különösképpen a népművészet, a népi hagyományok átörökítése. Meghatározó volt a művészeti líceumban, később pedig a nagybányai főiskolán tanult ifjak megjelenése, beépülése a nagybányai művészeti életbe. Ez egyfelől gazdagodást jelentett a művészi látásmódban és témában, másfelől magával hozta a sajátos nagybányai tájképfestészet beszűkülését, visszaszorulását is. Ezt kívánják ellensúlyozni a Véső Ágoston által, a festőiskola centenáriumi évében életre hívott Nagybányai Tájképfestő Telep művészei, akik előbb Magyarláposon, az utóbbi években pedig Felsőbányán vertek tanyát.

A természeti környezet a város jellegének, arculatának meghatározó értéke, többlete. A tóba dobott kő gerjesztette újabb hullám tágabb dimenzióba – a várost körülölelő természetbe – kíván elvezetni bennünket. A 2011. évi album találó címe – *Idők örökévalósága* – jelzi, hogy a történetiségen, az emberi emlékezet határán túl van egy állandó, a létünket „keretező” teremtett valóság: a természet. Nagybánya környéke, amint e kötet alcíme is jelzi – Tisza-, Iza-, Mára-, Visó-, Lápos- és Szamos-völgy, Máramarosi- és Radnai-havasok, Cibles- és Gutin-hegység –, rendkívül változatos világot tár elénk. Kalauzként Pop Ioan segít bennünket abban, hogy a sok-sok értékből ízelítőt kapjunk. Megörökítésére, felmutatására, a szövegen túl leginkább a fény-

képezőgép lencséje alkalmas. Deák László, Griga Krisztina és Madarassy Zsolt művészi fotói – a látvány művészi megörökítésén túlmenően – bennünket is a közvetlen megismerésre buzdítanak: induljunk sétára a Bányavidék és a történelmi Máramaros csodás birodalmába. Képeiken természetvédelmi régiók és parkok, felhőkbe nyúló hegyek, hűs vizű patakok és tavak, az UNESCO védelme alá sorolt népi építészeti emlékek, a románok, magyarok, ukránok, cipszerek alkotó/építő kultúrája, hagyományai „elevenednek meg”, tanúskodnak a természet, a táj, a helységek szépségéről, az ember és a táj szimbiózisáról, egymásba fonódott kultúrájáról.

Nagybányát, a Bányavidéket – Turctól Óradnágig –, amint nevükben is hordozzák, a bányászata tette ismertté. A régiót a zöld arany, a folyók vize teremtette belakható élettér mellett – ősidők óta – a föld mélyében rejlő kincsek kitermelése élte. Ha az előbbi a lét keretét jelzi, az utóbbi a létalapot teremtette meg, az egyik ősi mesterséget: a bányászatot. A 2012-es album találó címe is – *A mélységek csodái* – jelzi, hogy megalkotói ebbe, a külső szemlélő előtt rejtett világba, a bányászok sajátos arculatot hordozó településeire vezetnek el bennünket. Nagybánya és szűkebb környéke, valamint Felsőbánya, Kapnikbánya, Erzsébetbánya történelmét évszázadokon át a mélysíntek gazdag ásványlelőhelyei alapozták meg. A nagybányai – joggal mondható: világhíres – Ásványtani Múzeum és munkatársa, Ganța Valentin által összeállított, a múzeum közel húszezer darabot felölelő „kincseskamrájának” fotókon megjelenített ásványmintái, korabeli képek és fénymásolatok ismertetik meg velünk azt a csodát, amit a természet évmilliók alatt megteremtett. A bányászok joggal nevezik azokat *bányavirágoknak*. Varázslatos szépségük, változatos formaviláguk a természet, a mélység csodáit idézik elénk. A csodásabbnál csodálatosabb ásványdarabok – „szólóban” vagy egybecsoportosulás, másodlagos képződmények

révén – nem csupán gyönyörködtetnek, hanem egy mára sajnálatosan megszűnt/felszámolt iparág mementóiként állnak előttünk, leírhatatlan színvilágban, formaképződményben.

A tóba dobott kő legutóbbi hullámverése – a különösen értékes és üdvös kezdeményezés legfrissebb gyümölcse – a 2017-es album Felsőbányát állítja reflektorfénybe. A Máramaros Megyei Történelmi és Régészeti Múzeum munkatársai közreműködésével létrehozott kötet – *Mons Medius*, Felsőbánya illusztrált története – struktúrájában a nagybányaival azonos vonalvezetést követ. A történelmi kronológia megannyi határ- és szegletkőként jelzi az idők múlását, az első írott dokumentum születése idejétől, 1329-től a közelmúltig. A megidézett esztendő akár szétszórt gyöngyszemekként tételezhetők, amelyek a kétszáznál több, értő kézzel és körültekintéssel kiválasztott fotóval – okiratok fénymásolatai, portréképek, objektumok, tárgyak, tárgyi emlékeket, a természeti környezetet elénk idéző képek – együtt adják a színt és fényt, amelyeket Lucia Pop tanulmánya szó egybe, teljesíti ki előttünk a Bányahegy tövében épült város, a föld mélyének kincsét felszínre hozó, soknemzetiségű bányászközösség életét. Mily értéket? Arról csupán egy adatot idézünk: 1880 és 1911 között a város bányáiból 1224 kg arannyal és több mint 50 000 kg ezüsttel gazdagították az államkincstárt. Hogy aztán száz év múlva – 2006-ban, a bányák bezárásával – mindennek vége szakadjon, a város lakossága elveszítse a továbbfejlődés alapját biztosító erőforrást. Nehéz elfogadni, hogy az évszázadokon át, a megtorpanások ellenére szervesen fejlődő, önmaga erejéből újraeledő/gyarapodó, gazdag múlttal rendelkező közösség bizonytalan jövő elé kerüljön.

Az eddigi kilenc album a bizonyosság rá, hogy miként lehet egy prosperáló cég hírnevét egy, a saját profiltól eltérő szellemi régióban is növelni. Bizonyosság arra is, hogy miként lehet a cégnek otthont adó hely-

ségnek és régióknak is visszaadni valamit, javára hasznosítani azokat a talentumokat, amelyeket az isteni kegyelem nyomán, a kiváló üzleti érzék, a hozzáértés és a kitartó szorgalom gyümölcsként felvirágoztattak. Az eddigi kilenc album igazolta, hogy a menedzsment a szellemi értékkeremtés tartományában is otthonosan mozog: meg tudta szervezni, „hadrendbe” tudta állítani az *ES-albumok* megteremtését célzó koncepció kidolgozásához és kiteljesítéséhez olyannyira szükséges tudományos apparátust, amely avatottan lát munkához. Az ügy mellé tudta állítani a város és a megye illetékes intézményeinek – megyei történelmi múzeum, ásványtani múzeum, nemzeti parkok és természeti védett területek, ásványtani múzeum, állami levéltár – vezetőségét, tudományos munkatársait; a koncepciók és a tartalmi/tematikai vonatkozásban Véső Ágoston *Munkácsy-díjas* festőművész, továbbá Murádin Jenő, Nicolae Suciu és Szücs György jeles művészettörténészek segítségével jelentett gazdagodást; Pintér Zsolt a szerkesztés, a nyomdai előkészítés tekintetében a Pinter Visual műhely végzett kiváló munkát; a budapesti Demax Művek, majd a Print City Europe Zrt. nyomdaipari cégben megtalálta azt a partnert, amely a gondolatot, a sok hónapos előkészítő munkát kiteljesítette, oly művet teremtett és tett az asztalra, amely a nyomdaművészet leg-szebb gyümölcseihez hasonlítható.

A gondolat, a tett, a csodálatra méltó albumok mögött – a tudományos igényesség és szakmaiságon túl – ott rejlik egy spirituális dimenzió is: a szeretettel, elkötelezetten, mély hivatástudattal végzett munka, az az emberi, személyes többlet, amit csak oly egyéniségek nyújthatnak, akik teljességgel azonosulni tudnak minden olyan ötlettel, amely szülőföldjük, a tájhaza értékeit feltárni, tudatosítani és megőrizni hivatott; akik a maguk helyén, a létfenntartáson, a gyarapodáson túlmenően valóban szolgálni akarnak, a szó legnemesebb értelmében – embertársaik, a köz javára.

Mindenik album – remélhetőleg az elkövetkezők is – szellemi utazásra hív egy városba/régióba, annak tárgyi és szellemi értékuniverzumába. Az albumok visszavezetnek, kalauzunkká válnak sok évszázados múlt ösvényein, feltárják és tudatosítják bennünk természeti kincseit, megosztják velünk az emberi munka és alkotás gyümölcseit. A jó ügy hozadéka pedig: a megismeréstől a megszeretésig vezet. Az *ES-albumok* virtuális idegenvezetőinkké válnak Nagybánya, a Bányavidék, Máramaros történelmi levegőtől átítatott csodás földjén.

Máriás József

TÖRTÉNETI TANULMÁNYOK ERDÉLYRŐL, A PARTIUMRÓL ÉS NAGYVÁRADRÓL

A változatos tematikájú kiadvány Fleisz János harmadik tanulmánykötete, összességében pedig 19. önálló könyve. A kötet a szerző történetírói munkájának főleg utóbbi öt évébe ad betekintést. Az írások, tanulmányok, cikkek nagy többsége 2011-től kezdve készültek, amelyek többsége konferenciákon tartott előadás. Ugyanakkor tartalmaz kisebb részleteket előző, ma már nehezebben elérhető kötetekben közölt írásokból is.

A könyv célja az újabb várostörténeti, sajtótörténeti és társadalomtörténeti kutatások eredményeinek bemutatása, megismertetése és terjesztése. A válogatás igyekszik tükrözni a szerző utóbbi évekbeli tudományos munkásságát, témaválasztását, fő kutatási területeit. Változatosságuk a sokféle előadási helyszínnek és konferenciatematikának is tulajdonítható.

A szakmai vonulatai is megállapíthatók. Vannak benne város- és helytörténeti jellegű, az 1848–1849-es forradalom személyiségeihez kötődő, regionális kutatásokat bemutató, Erdélyre, a Partiumra és a Bánságra vonatkozó, valamint sajtótörténeti

IPOLYSÁG TÖRTÉNETE DIÓHÉJBAN

írások. Ez alapján a könyv öt nagy fejezetre oszlik: Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc személyiségei; Nagyvárad városfejlődése, korszerűsödése és jelentősége; Nagyvárad a XX. században; Városhálózat, regionális fejlődés és identitás; A magyar sajtó történetéből Erdély, a Partium és a Bánság térségben.

A kötet számos új ismeretet, újabb kutatási eredményt közöl, többek között foglalkozik az aradi vértanúk nagyváradai kötődésével, különös tekintettel Nagysándor Józsefre, a vár szerepével Nagyvárad fejlődésében az évszázadok során, Nagyvárad helyével a városhierarchiában a középkortól napjainkig, valamint Nagyvárad piaci funkcióinak változásaival a XIX. és XX. században. Vizsgálja Nagyvárad történetének kevésbé ismert időszakait is, például 1940–1944 vagy 1945–1989-et. A könyv gerincét képező történeti fejezet elsősorban a városról szól. A szerző taglalja az erdélyi, partiumi és bánsági városfejlődés XX. századi sajátosságait, valamint az erdélyi és nagyváradai sajtó történetének 1940–1944 közötti szakaszát. Utóbbi két irány különösen jelentős, hiszen a regionális kutatások Erdélyben, a Partiumban és a Bánságban nem túl elterjedtek, pedig az ilyen jellegű megközelítések sok fontos következtetésre adnak alkalmat. A sajtótörténeti kutatás pedig különösen mostoha terület, kevés az összegző mű és kiadvány, ráadásul a tárgyalt időszakot rendszerint elkerülik, vagy összemoszák az egész két világháború közötti szakasszal. A kötet tartalmazza a szerző megjelent önálló köteteinek a felsorolását is.

Az írások egyértelműen hozzájárulnak Nagyvárad, a Partium és Erdély történetének jobb megismeréséhez, a történelmi összefüggések megértéséhez.

(Fleisz János: Városfejlődés, regionális átalakulás. Nagyvárad, Partium, Erdély. Litera Print–Sapientia Varadiensis Alapítvány, Nagyvárad, 2016. 256 oldal)

Dukrét Géza

A 2017. szeptember 13–17. közötti XXXVI. Honti Kulturális Napok alkalmából újabb kiadványt vehettek kezükbe az Ipolyság helytörténete iránt érdeklődők. Dr. Márton István *Ipolyság dióhéjban* című, fotókkal és történelmi képeslapokkal gazdagon illusztrált munkája ezúttal két nyelven, magyarul és szlovákul foglalja össze a város történelmét. A kiadvány a *Történelmi zsebkalauz* alcímet kapta, jelezve, hogy a már több helyen publikált anyagokkal csupán érintőlegesen foglalkozik. A szerző előszavában is hangsúlyozza, hogy „*törpe helytörténeti lexikont*” szándékozott közreadni, amely segítségül szolgálhat „*a bővebb ismeretforrások keresésénél*”.

A könyvben a nyelvi megoszlás az adott témakörök szerint váltakozik. A dátum szerinti történelmi összefoglalót a jelentős és jellegzetes épületek, valamint kültéri szakrális emlékek felsorolása, utcák szerinti megjelölése, illetve a város fejlődését meghatározó tényezők összefoglalása követi. Külön szakaszban kaptak helyet a második világháború utáni újjáépítés folyamatát és a közművesítés, az úthálózat stb. modernizálását szemléltető adatok. A két háború közti időszak kulturális életének helyszíneit, illetve a sportolási lehetőségeket tárgyaló szakasz egyúttal a könyv helytörténeti szempontból különösen értékes fejezetét is megnyitja, amelyben az író egy képzeletbeli séta segítségével az egész városon végigvezeti az olvasót, felsorolva és röviden bemutatva az útba eső épületeket, intézményeket és üzleteket. A következő fejezetbe került az iparosok, a mezőgazdasági üzemek és vállalkozók, illetve az egyéb polgári foglalkozások, valamint a már lebontott utcák és épületek rövid összefoglalója. A zárófejezet a többször átnevezett utcák táblázatát tartalmazza, kiegészítve a névadók rövid ismertetésével.

A téma iránt érdeklődőknek a szerző a forrásmunkák felsorolásánál nyújt tájékoz-

tatást az Ipolysághoz kapcsolódó helytörténeti jellegű kiadványokról. A borítót Antal Gábor ipolysági grafikus tervezte, s már megfogalmazása is jelzi, hogy a könyv egy közeljövőben megjelenő, újabb helytörténeti publikáció testvérkiadványaként látott napvilágot.

(*Márton István*: Ipolyság dióhéjban. Történelmi zsebkalauz. KT Könyv- és Lapkiadó Kft., Komárom–Ipolyság, 2017. 154 oldal)

B. Szabó Márta

RÉGÉSZETI OLVASÓKÖNYV KŐSZEGRŐL

Hiánypótló és újszerű kiadványt kaptak 2017. szeptember elején a kőszegi általános iskolák felső tagozatosai és a középfokú oktatási intézmények diákjai. Ajánlott olvasmány, ami messzemenően segíti a történelmi, földrajzi ismeretek bővítését, megalapozza az egészséges lokálpatriotizmust és a sokszor misztikusnak ható régészet világát a hétköznapi ember számára is érthetővé teszi.

A szerző, Ilon Gábor a régészet varázsára legfogékonyabb korosztályt célozza meg, egy kicsit azért, mert valamikor ő is Bándi Gábor Velem–Szent Vid-hegyi ásatásán tizenéves diákként vett részt. Ilon Gábor vérbeli régész és vérbeli pedagógus – aki több mint 100 ásatás, közel 150 régészeti önálló tanulmány és 8 könyv, folyóiratok, évkönyvsorozatok szerkesztésével, a szombathelyi főiskola katedrájával háta mögött, a régésztechnikus-képzés megálmodója és 20 évig vezetője, irányítója –, szinte elvárászosolja az olvasót.

A kötet két könyvből áll. Az „első könyv” Bozsok, Cák, Kőszegszerdahely, Velem régészeti örökségét ismerteti. Tíz „epizód és kirándulás” során időben és térben jól elkülöníthető, a legfontosabb lelőhelyeket ismerteti. Egy konkrét lelőhely – Pogányrét – terepbejárásával indul, a velemi Szent Vid-hegyen élő bronzkori „isteni kovácsok”

és a korabeli kincsfelhalmozások, a vaskori ember életét, a szkíta harcosok testfestéseit megismertető epizód után az erősített város, majd a Bozsok és Bucsú közelében feltárt római kori vízvezetékek, a hunok emlékei (báró Miske Kálmán 1902–1903. évi ásatásai alapján) következnek. A 9–10. epizód a térség védműveinek, várainak és középkori templomainak történetével foglalkozik, végül az utolsó fejezetben a lelőhelyek megőrzésére, hasznosítására tesz javaslatot.

A „második könyv” Kőszeg város régészeti örökségével foglalkozik. A 11 „epizód és kirándulás” során képet kapunk a közmúlt ásatásainak eredményeiről: *Hogyan dolgozik a régész a városban?* – *Késő bronzkori sarlók az Ördögtányérből* – *Szkíta harcos lándzsája* – *Késő vaskori falu a mai Főtér alatt* – *Római kori és honfoglaló őseink emlékei a Gyöngyös-patak mentén* – *Az Óház* – *A város és a Jurisics-vár kialakulása és története*. Az utolsó kiránduló-epizódot a szerző a Jurisics téri egykori Szent Katalin-temetőkápolna alapfalainak, a körülötte lévő temető feltárásának, a leletek alapján a késő középkori életmód bemutatásának szenteli.

A végső fejezet külön kötetet érdemelne. Fontos kérdéseket taglal; a régészeti kulturális örökség fogalma, köteleességünk a múltért a jelenben a jövőnek, miképp őrizhető, hasznosítható egy-egy érintett ingatlan, kik az ingó örökség őrzői, a turizmus szempontjából hogyan hasznosíthatók az ismert objektumok.

Az esztétikus, közel 200 ábrával (tipográfus Trifusz Péter), fejezetenkénti irodalomjegyzékkel ellátott könyvet lapozva óhatatlanul leragadhat az olvasó egy-egy fejezetnél. Nem szabadul, amíg alaposan végig nem olvassa. Aztán újragondolva már a lelőhelyeket is látni akarja; közben a kötet észrevétlenül értékes, nélkülözhetetlennek tűnő társává válik. Néhány epizód után a továbbiak már automatikusan következhetnek, majd megfogalmazódhat a nagy terv: régész, történész akarok lenni!

Őszintén remélem, hogy Ilon Gábor a kőszegi utánpótlást ezennel megalapozta. Jó lenne, ha példája sok helyen találna követőkre!

(*Ilon Gábor*: Kőszeghegyalja régészeti örökségének olvasókönyve. PannonKÖR Füzetek 5. Pannon Kulturális Örökség Egyesület, Kőszeg, 2017. 268 oldal. 2. kiadás)

Gy. Lovassy Klára

EGY HÉZAGPÓTLÓ VALLÁSTÖRTÉNETI MONOGRÁFIÁRÓL ÉS SZERZŐJÉRŐL

Az Alsó-Ipoly menti Vámosmikolán él a perőcsényi születésű dr. Koczó József nyugalmazott tanár és helytörténeti kutató, e vidék mindenese. Hosszú időn át a helybeli általános iskola pedagógusa, illetve igazgatója volt. Az intézményben egyfajta kutatóműhelyt hozott létre: diákjaival gyűjtötte a helytörténeti emlékeket, a népi hagyományokat; gondozta a jeles személyiségek sírhelyeit, feltárta a műemlékek múltját, s e témakörben még sok egyéb hasznos munkát végzett.

Dr. Koczó József azonban nemcsak a terpen valósított meg eredményes kutató- és feltárótevékenységet, hanem a saját maga által létrehozott szellemi műhelyből sok-sok publikációt, szaktanulmányt, könyvkiadványt is közzétett. A tudós kutató szinte mindent önmaga végzett: járta a terepet; figyelt, jegyzetelt és fotózott; összegyűjtötte a szakirodalmat, felkereste a levéltárakat. Aztán megírta publikációit, köteteit, előkészítve azokat a kiadásra. Majd pályázott, szponzorokat keresett, s megjelentek munkái, miközben előadóként is járta a vidéket. De részt vett és előadott színvonalas rendezvényeken, konferenciákon is.

Tudatosítva, hogy a feltárt kincsek csak akkor válhatnak értékke, ha azokat kutatójuk közreadja, nem várt a kiadók bábás-

kodására, beindította a *Honti Füzetek* sorozatot, amelynek legtöbb darabját maga írta, szerkesztette, s jelentette meg. E kis füzetek után mára már több vastkos tanulmánykötete is napvilágot látott. Közülük a legfrissebb *A helvét hitvallás Palócföldön* című, közel félezer oldalas vallástörténeti monográfia. A könyvet a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye adta ki a reformáció 500. évfordulója alkalmából. A kiadvány hátlapján olvassuk az alábbiakat: „A szerző mintegy negyedszázada foglalkozik a Börzsöny-vidék, Alsó-Ipoly mente vallás és egyháztörténetével, így a környék középkori keresztény egyházaival, Árpád-kori templomos helyeivel, de protestáns felekezetinek emlékeivel, múltjával is”.

A mostani kötetet tulajdonképpen egy mára eltűnt kálvinista vallásközigazgatási egység, a Drégelypalánki Református Egyházmegye történetével foglalkozik. A 400 éve alakult egyházmegye történetét eddig ilyen értelemben, illetve ilyen alaposan és ilyen mélységben még senki sem dolgozta fel. Azért is nevezhető e munka hézagpótlónak. Koczó Józsefnek sem volt könnyű dolga, hisz sokat kellett kutatnia a megbízható adatok, források után, míg összeállt az általa felvázolt kép, vallástörténeti tabló, ami megítélésem szerint jól sikerült. A szerző négy nagyobb fejezetbe – *Virágzó, hanyatló és pusztuló eklézsiák a 16–18. században*; *A hitvallás szabad gyakorlásának útján*; *Ideje van a keresésnek és ideje a vesztésnek*; *A Drégelypalánki Református Egyházmegye történeti adattára* – tagolva tárja elénk kutatómunkájának eredményeit. Koczó József érdeme, hogy témáját nagyobb vallástörténeti összefüggésekbe ágyazva vizsgálja, fejti ki. Miközben felvillantja az országos vallástörténeti mozgalmak lecsapódásait az adott régióban, kellő érzékkel és nagy körültekintéssel tárgyalja, mutatja be az egyes eklézsiák mindennapjait, sikereit és problémáit. Ír a gyülekezeti életről, a lelkészek egyéb tevékenységéről, a templomok sorsáról, állapotáról. Itt-ott megvizsgálja a gyülekeze-

ti jegyzőkönyveket; több máig is tevékeny eklézsiát maga is felkeresett, hogy pontos képet kapjon azok életéről, mai helyzetéről is. A kötetet terjedelmes jegyzetapparátus, a felhasznált irodalom gazdag tárháza egészíti ki. S megtaláljuk a fogalmak és archaikus kifejezések magyarázatát is. A kiadvány elsősorban a vallástörténettel foglalkozó szakemberek számára lehet nélkülözhetetlen forrás, de izgalmas adatanyagot szolgáltat a helytörténészeknek is. Mindamellett pedig a laikus olvasó is talán benne izgalmas részeket, fontos információkat.

(*Koczó József*: A helvét hitvallás Palóc-földön. Fejezetek a Drégelypalánki Református Egyházmegye történetéből 1615–1952. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye, Budapest, 2017. 490 oldal)

Csáky Károly

TANULMÁNYKÖTET A BÁRÓ PODMANICZKY CSALÁDRÓL

Gurka Dezső már egy sor értékes könyvet megjelentetett a Gondolat Kiadó gondozásában, amelyek mind a XVIII. század végi, XIX. század eleji magyar–német kulturális kapcsolatokkal foglalkoznak. Ezeknek a könyveknek közös sajátosságuk, hogy egy általános filozófiai és kultúrtörténeti háttér előtt különös részletességgel foglalkoznak a természettudományok, különösen a földtudományok terén létrejött kölcsönhatásokkal.

Ez a kötet a sok tekintetben kettős kultúrájú, evangélikus báró Podmaniczky család közvetítő és hazai kultúraszervező szerepével foglalkozik néhány kimagasló családtag életútjának és munkásságának bemutatásával.

A kötet bevezető tanulmányában Poór János, az ELTE történelemprofesszora rámutat, hogy a XVIII. század elmaradott Magyarországon még leginkább az arisztokrácia egy felvilágosultabb és világot

látott része volt abban a helyzetben, hogy a fejlettebb nyugati kultúra színvonalára eljusson, és azt a hazai viszonyok között is művelje. Ezek közé a családok közé tartoztak a Podmaniczkyak is. Az egyes tanulmányok megmutatják ennek a folyamatnak a fennmaradt emlékeit, így például Podmaniczky Sándor tanulmányútján keletkezett emlékkönyvét, Podmaniczky József utazásáról készült útinaplót, amelyek a műveltség forrásairól, az egyetemekről és a kiterjedt társadalmi kapcsolatokról tudósítanak. Erre utalnak a család könyvtárában fellelt mezőgazdasági szakkönyvek is, és kortársak, többek között Kazinczy Ferenc tudósításai Beleznay Miklósné Podmaniczky Anna otthonában rendezett vendégségekről, amelyeket kis túlzással „irodalmi szalonnak” is lehetett nevezni. Az újabb kutatások derítették fel, hogy a nagy német természettudós, Alexander von Humboldt két alkalommal tett kisebb kirándulást Magyarországra területére, egyszer 1797-ben Bécsből Sopronig, másodszor 1811-ben Pozsonyig jutott el, és mindkét alkalommal egy Podmaniczky volt a kísérője. A németországi eredetű, de hazánkban is elterjedt pietista kegyesség szép magyar nyelven írt, őszinte hitről tanúskodó példája Podmaniczky János testamentuma, amely inkább a családjának szóló lelki tanítás, mint anyagiakról intézkedő végrendelet.

A könyv különösen részletesen foglalkozik Podmaniczky Károly (1772–1834) különleges, romantikus alakjával. Tari Lujza tanulmányából megtudhatjuk, hogy jó kapcsolatot ápolt Carl Maria von Weber német zeneszerzővel. A Weber műveiben fellelhető magyar zenei motívumok az ő közvetítő szerepének tulajdoníthatók. Podmaniczky Károly a bányászati tudományokban, különösen a mineralógiában játszott kimagasló kultúrákövetítő szerepet. Ezzel a kérdéssel a kötetet szerkesztő Gurka Dezső és Papp Gábor, a Természettudományi Múzeum Ásvány- és Kőzettárának vezetője foglalkozik részletesen.

**MOZAIKOK AZ EGYED ANTAL
HONISMERETI EGYESÜLET
NEGYEDSZÁZADOS
MŰKÖDÉSÉBŐL**

Gurka Dezső leírja, hogy szászországi tanulmányútja alatt Podmaniczky Károly a német szellemi élet vezető alakjaival került személyes kapcsolatba. Ezek között volt Goethe, és Schiller, a filozófusok közül Hegel és Schelling, akitől magánórákat is vett, valamint az említett Weber. Haláláig levelezett Werner professzossal, akitől Freibergben tanult, és akit – saját szavai szerint – ugyanúgy gyászolt, mint saját felesége, Julie halálát. Wernernek a házasságában is része volt, ő mutatta be Podmaniczky Károlyt freibergi professzortársának, Charpentiernek, akinek a lányát, Julie von Charpentiert később feleségül vette.

Papp Gábor tanulmánya Podmaniczky Károly bányászati és ásványgyűjtői munkásságát részletezi. A selmecbányai Bányászati Akadémiát végezte el, majd 1798–1812 között különböző bányahivatalokban szolgált. Erre az időre esik hosszabb tanulmányútja is Szászországban 1802–1804 között. Hazajövele után először a Bánságba került, majd Nagyszebenben lett kincstári tanácsos. Az állami szolgálatból való visszavonulása után német feleségével a családi birtokon, Aszódon telepedtek le. Házuk a magyarországi német nyelvű, de magyar érzelmű kulturális élet egyik központja lett. Felkérték az evangélikus egyház dunántúli főfelügyelői tisztségére, amit haláláig töltött be. Gazdag ásványgyűjteményt hozott létre, amely halála után a Nemzeti Múzeum tulajdonába került. Ennek katalógusa ma is megvan, de az anyag 1956-ban a tűz áldozata lett.

A könyv beszámol arról is, hogy Aszódon a kastély, annak parkja, a családi sírbolt, valamint a család által támogatott evangélikus egyház ma is őrzi a család emlékét. Az egyház adott otthont 2015-ben a könyv alapjául szolgáló tudományos szimpóziumnak is.

(A báró Podmaniczky család szerepe a 18–19. századi magyar kultúrában. Szerk.: Gurka Dezső. Gondolat Kiadó, Budapest, 2017. 264 oldal)

Viczián István

A Tolna Megyei Egyed Antal Honismereti Egyesület 2017. október 7-én Szekszárdon, a Babits Mihály Kulturális Központ Csata-termében rendezte meg fennállásának 25 éves jubileumát és XVIII. Megyei Honismereti Találkozóját. A 2017-es év első elnökségi ülésén határoztuk el, hogy erre az ünnepségre egy tiszteletkötetet jelentetünk meg, amelyben emléket állítunk az egyesület negyedszázados fennállásának, igyekszünk sokoldalúan bemutatni szervezetünk alapítóinak, jelenlegi tagjainak, elnökeinek több évtizedes áldozatos munkáját. Sokat tanakodtunk, hogy milyen formában tudjuk legméltóbban bemutatni azt a sokrétű munkát, amit e közösség végzett az elmúlt évtizedekben Tolna megye számos helytörténeti értékének kutatása terén. S az együttműködésünk révén megfogalmazódott, hogy egy olyan kiadványt szeretnénk készíteni, amelyet minden egyesületi tag, önzetlen patrióta magáénak tud érezni, megtalálja benne az ő kis közösségében végzett munkájára történő visszaemlékezést. A jubileumi eseményen, a könyvbemutatón több mint nyolcvan jelentek meg, a Honismereti Szövetség képviselői, tagjaink, barátok, ismerősök, a rendezvény támogatói. S nagy örömünkre, a sokoldalú támogatásnak köszönhetően, a rendezvényen minden tagtársunk kézbe vehette ezt a csodálatosan szerkesztett, jól átgondolt, több mint másfélszáz oldalas könyvecskét.

A programok sorában dr. Dobos Gyula István, a 151 oldalas jubileumi kiadványunk szerkesztője mutatta be a könyvet, melynek címe: *Negyedszázad 1992–2017. Mozaikok a Tolna Megyei Egyed Antal Honismereti Egyesület életéből*. Külön szeretném köszönetemet és hálámat kifejezni a kiadvány szerkesztéséért dr. Dobos Gyulának, elnökségi tagunknak, aki szabadidejét nem kí-

mélve, szívvel-lélekkel dolgozott az elmúlt hónapokban. A könyv a Séd Nyomda Kft. impozáns kiadványaként látott napvilágot Katona Szilvia ügyvezető elnök és munkatársai, mindenekelőtt Dombi Viktória tipográfiai tervező munkájának eredményeképpen. A kötet felelős kiadójaként, jelenlegi elnökként a szerkesztővel hónapokig dolgoztunk azon, hogy nyár végére ez az impozáns kötet teljessé váljon. Néhány egyesületi tagunk az anyaggyűjtésben és a rendszerezésben segített bennünket, mindenekelőtt Horváth Endréné és Frey Dóra.

A kötet első három írása az elnöki előszó, illetve a rendezvény két fővédnökének ajánló írása. Ezek az oldalakon Ács Rezső, Szekszárd Megyei Jog Város polgármestere és Fehérvári Tamás, a Tolna Megyei Önkormányzat Közgyűlésének elnöke biztatják az olvasókat, hogy szeretettel forgassák e kötetet, hiszen az 1992-ben alakult szervezetnek mindig is nagy szerepe volt lakóhelyünk múltjának kutatásában, s ez egyesület nagyon aktívan van jelen a város és a megye vérkeringésében.

A történeti áttekintő írások szerzője Kaczián János és dr. Gesztesi Enikő. A 25 év történetét két egységre bontottuk. Az alapító elnök (dr. Szilágyi Mihály) és a második elnök (Kaczián János) összesen 21 éves elnöki teljesítményét elemző munkáját Kaczián János készítette el, majd a következő időszak bemutatását a jelenlegi elnökként végeztem el. A két elnök – tudatosan előre nem egyeztetve – más szemszögből közelítette meg az általa vezetett időszakot, s ez is adja az érdekességét az alkotásoknak. Egyben állapodtunk meg: mindenkit szerettünk volna megemlíteni, aki valamit is tett ebben az időszakban az egyesületi mozgalom terén. Kaczián János a fontosabb tevékenységi körök keretében számolt be az egyesületben történekről, majd az 1992 és 2013 júniusa közti egyesületi élet kronológiáját készítette el. A második egységben jelenlegi elnökként beszéltem az egyesületi szervezeti életről és a mindennapokról.

Tematikus egységekre bontva mutatom be – közgyűlések, országos, megyei rendezvények, megyei találkozók, honismeret napi rendezvények, diákmunkák, egyéb rendezvényeink, vállalásaink – az elmúlt 4–5 év vállalásait, örömeit. A két írást fényképek, meghívók teszik érdekesebbé, ugyanakkor a kötet szerkesztője az elnöki beszámoló végére helyezett egy 16 oldalas, színes, szépen válogatott, a megye minden fontos régiójának egyesületi tevékenységét illusztráló fényképgyűjteményt.

A következő oldalakon felsoroltuk a 17 alapító tagot, az olvasó áttekintheti az egyesület jelenlegi tagjainak (129 egyéni, illetve pártoló tag) névsorát. Ehhez az egységhez kapcsolódóan olvashatóak azok az írások, amelyek sokszor szívbemarkolóan mutatják be, hogy hogyan kerültek kapcsolatba a tagjaink a honismereti munkával. Ennek a fejezetnek a címe *Találkozásom a honismerettel*. Az elnökség az egyesületi élet múltjában vagy jelenében különösen fontos szerepet vállalt vagy vállaló 12 felnőtt tagot – dr. Benkó András, Bodó Imre, dr. Dobos Gyula István, Fábíán Andrásné, dr. Gesztesi Enikő, Kaczián János, dr. Kiszler Gyuláné Farkas Éva, dr. Nagy Janka Teodóra, Renkecz József, Szabadi Mihály, dr. Szilágyi Mihály, dr. Szóts Zoltán – kért fel arra, hogy mutassák be példaértékű, áldozatkész munkájuk motivációit. Rajtuk kívül bemutattuk két gimnazista, Gujás Enikő és Vecsei Vivien, a Szekszárdi Garay János Gimnázium honismereti szakköri tagjainak írását is, akiknek már két alkotása jelent meg a Honismeret 2016-os, illetve 2017-es évfolyamában.

A könyvben ismertetjük az évek során elhunyt tagjaink (18 fő) névsorát, majd bemutatjuk a közösségünkben végzett tevékenységüket is. Megemlékezünk az egyesület vezető tisztségviselőiről, az elnökség tagjairól, a Pénzügyi és Ellenőrző Bizottság tagjairól, a könyvelőkről és a pénztárosokról. A honismereti munkáért Tolna megye kitüntetettjeinek (*Bél Mátyás – Notitia Hungariae*

Emlékermesek, emléklaposok, Egyed Antal-díjasok) felsorolását is nagyon fontosnak tartotta az elnökség. Ezt tekintheti meg az olvasó a könyv IX. fejezetében.

A következő nagyobb egységben tagjaink mutatkoznak be – 88 jelenlegi és három egykori tagunk –, 10–20 sorban adatlapszerűen számolnak be honismereti tevékenységükről, publikációikról, díjaikról, mindazokról, amiket magukkal kapcsolatban fontosnak tartanak. Ezeket az egyesületi tagok írták meg, s a legtöbben hozzájárultak, hogy fényképet is közöljünk róluk. Érdekesek a leírások abból a szempontból, hogy ki mit emelt ki magáról, környezetéről, ezek tartalmas szubjektív írások. A könyv végén található az egyesület tagjainak honismereti munkáiból készült válogatott bibliográfiája (1994–2017), ami dr. Gere Lászlóné dr. Vizi Márta alkotása. Az elnökségi tagunk minden tagtársunktól igyekezett 2–3 olyan munkát kiemelni, amelyek a honismereti mozgalmunk, kutatásaink szempontjából fontosak, jelentősek.

Érdekes színfoltja a könyvnek a hátsó borító, amelynek belső oldalán egy térkép található azokkal a helyekkel, amelyekhez az egyesületi tagjaink köthetők. S a hátsó borító külső oldalán stílusosan alkalmazkodva a címhez (*Mozaikok...*), remek ötletként, mozaikszerűen a könyvben megjelenő tagjaink kis fényképei láthatóak.

S végül, miről is tanúskodik e kötet? Arról, hogy a megyei honismereti munka összefogása céljából létrejött 25 évvel ezelőtt egy kis csoport. E csoport mára több mint 100 tagú közösséggé bővült, akiknek önzetlen feltáró, publikáló, hagyományőrző és hagyománymentő munkája révén folyamatosan gazdagodik Tolna megye, gyarapodnak a megye községei és városai. Patrióta tagjaink, támogató közösségeink szakszerűséggel, megszállottsággal, s nagy szakértelemmel kutatnak, dolgoznak, példát mutatva az ifúságnak, a leendő tagoknak.

Fogadják szeretettel az olvasók ezt a kötetet, s merítsünk együttesen erőt, töltőd-

jünk fel lelkileg az Augusz Antal hívására négyszer Szekszárdon járó Liszt Ferenc sorraiból: „Nem lehet más igényem, csak hogy a művészet és a magyar hon jóakarató, buzgó szolgája legyek.”

(Negyedszázad 1992–2017. Mozaikok a Tolna Megyei Egyed Antal Honismereti Egyesület életéből. Szerk.: Dr. Dobos Gyula István. Séd Nyomda Kft., Szekszárd, 2017. 151 oldal)

Gesztesi Enikő

KÉT KÖNYV A JÁSZOK EGYESÜLETÉRŐL

Közel egy évszázad telt el a Jászok Egyesületének első megalakulásától, ám a Jászságban élők és az onnan elszármazottak összetartozását egyesületük működésének 44 esztendősen kényszerű szüneteltetése sem ingatta meg. Az egyesület történetét bemutató két kötet maradandó ismereteket, értékes olvasmányt nyújt a jászságiak szülőföldszerepéről, töretlen hagyományörzésükről, helyi közösségeikről. Mindkét kötet megjelenését az OTP Bank és a Jászok Egyesülete támogatta. Köszönet érte!

A szerző-szerkesztő dr. Suba Györgyné Kocsis Julianna és férje, dr. Suba György áldozatos kutatómunkájának eredményeként az olvasó olyan érdekes és lebilincselő olvasmányt vehet kezébe, amelynek kiemelkedő a művelődéstörténeti forrásértéke. A szerzőt levéltári iratok, a hajdani egyesületi tagok vagy leszármazottaik által megőrzött dokumentumok, fényképek segítették a hiteles történelmi feldolgozásban. A kiváló minőségű dokumentumközlések, az egykorú és archív fotók a kíváncsi olvasó és a kutató figyelmét irányítják, ösztönzik a szöveges tartalom részleteinek megismerésére. Igen, bele kell merülni a részletekbe, mert a figyelmes olvasó különleges művelődéstörténeti adalékokat talál, s nem csak jászsági vonatkozásban. Közülük csupán a Jászapátiban megtartott főkötős jászbárlól

beszámoló újságcikk részletét emelem ki. A cikket a szerző képként és betűhív leírásban is közli könyvében. „Ez a »fékető« – ahogy erre felé nevezik – adja meg a bál karakterét. Arany vagy ezüst pikkelyekből, esetleg csipkéből készült díszes kontytakaró ez, a szélén selyem szalaggal. Ezelőtt – nem is régen – még általános szokásban volt a jász földön, hogy az esküvő után a menyasszonytánc végeztével levették a koszorút az újdonsült menyecske fejéről s asszonnyá koronázták a csillogó-villogó »kerepényes«-sel. [...] én az öreg Vágó Pali bácsival, az itt élő hírneves jász festővel diskuráltam. Az öreg úr a jász-kérdés egyik legalaposabb ismerője, a »jász jogok« egyik legfanatikusabb harcosa.” A rövid kiemelés igazolja, hogy a könyv egyaránt aranybánya a néprajz, a történelem, a művelődéstörténet kutatói számára.

A kötetből megismerhetők az egyesület alapítói, megalakításának körülményei, hiteles képet kaphatunk a korról, a jászsági polgárság mentalitásáról, viselkedési és öltözködési kultúrájáról, a jászok összetartozásának megnyilvánulásairól. A függelék forrásértékű adatokkal, névsorokkal egészíti ki a kiváló munkát. A történelmi áttekintést szerzői zárszó, orosz, angol, német nyelvű összefoglalás zárja. A hitelességet erősíti a részletes forrás- és rövidítésjegyzék, a tájékozódást pedig személynévmutató és helynévmutató segíti.

A körülmények úgy alakultak, hogy Suba Györgyné köteténél egy évvel korábban jelent meg az a könyv, amely a Jászok Egyesületének második korszakát mutatja be.

Az olvasó figyelmét az első pillantásra megragadja a könyv elején elhelyezett két kép, az egyik Jászberényben, a Jász Múzeumban látható Jász Kürt ábrázolása, a másik Budapesten egy emléktábláról készült, amelyet dr. Czettler Jenő (Jászárokszállás, 1879–Budapest, 1953) agrárközgazdász egyetemi tanár, akadémikus, a képviselőház alelnöke, a felsőház tagja, a Jászok Egyesületének elnöke tiszteletére 1991-ben helyeztek el.

A két tárgyfotó előre vetíti a várható tartalmat, amelyből az olvasó bizonyosságot kap a jászságiak történelem- és hagyománytiszteltéről, nagyjai megbecsüléséről. A szerző-szerkesztő, aki a Jászok Egyesületének 25 éve ügyvezető elnöke, mindenekelőtt szól a negyedszázad alatt megtartott egyesületi rendezvényekről. Az újjáalakulást követő esztendőől az általuk kiadott *Hírlevél* feladata volt, hogy „intézményes kapcsolatot teremtsen az otthon élő, s a hazában-világban szétszóródott jászok között”. Az első ötven számot nyomtatott formában jutatták el a tagsághoz, 2005-től azonban elektronikus formában, a Jászok Egyesülete honlapján elérhető mindenki számára. A kötet 75 *Hírlevél* legérdekesebb közleményeiből ad válogatást. Olvashatunk az 1995-től évente mindig más jászsági településen rendezett Jász Világtalálkozókról, a települések hagyományörző tevékenységéről, egyesületeikről, s a vezető szerepet betöltő budapesti székhelyű Jászok Egyesületével kialakított kapcsolatrendszerükről.

A negyedszázad alatt az egyesület és „A Jászságért” Alapítvány csaknem száz kiadvány megjelenését támogatta. Az így kiadott könyvek között több olyan történelmi, néprajzi feldolgozás reprintje található, amelyek tudományos értéküket napjainkig megtartották, forrásközléseik pótolhatatlanok.

A Jászok Egyesülete – amint az ismertett kötetekből megtudható – Budapesten és a Jászságban mindenkor nagy figyelmet fordított az emlékőrző kultikus helyek kialakítására, ahol a helységek lakossága leróhatja tiszteletét a nagy elődök előtt. Az idők során 36 tagszervezet csatlakozott a budapesti egyesülethez, amelynek példaadó és támogató figyelme az egész Jászságra és elszármazottjaikra kiterjed. A tagság szakmai sikereinek, a jászsági eredmények elismerésének a régió minden településén örülhettek, s hogy az eredményeket mások is megismerhessék, arról a szerző évenkénti csoportosításban közreadott ismertetése gondoskodik.

A Jászság legnagyobb elismerését hivatott kifejezni az 1992-ben alapított *Jászságért Díj*, amelyet mindenkor a Jászok Világtalálkozóján vehet át az arra érdemes személy. A díj összege „A Jászságért” Alapítványt támogató OTP-nek köszönhetően alapítása óta folyamatosan növekedett, 2008-tól egymillió adómentes forint. A kitüntetett a díj részeként átveheti Ördög Margit gyönyörű tűzzománc kispasztikáját, amely a Jász Kürt egyik motívumát ábrázolja. A szerző bemutatja mindazok munkásságát, akik az idők során kiérdemelték a rangos elismerést.

Nem hagyható említés nélkül a könyv szép megjelenése, a gondos tipográfiai és grafikai tervezés, a kiváló nyomdai kivitelezés és az információkban gazdag képanyag. A könnyebb tájékozódást, a szélesebb körű megismertetést névmutató és idegen nyelvű összefoglalók segítik.

A Jászok Egyesületét bemutató mindkét kötetet jó szívvel ajánlom mindazok figyelmébe, akik értéknek tartják az elődök megbecsülését, történelmi hagyományaink megismerését, figyelemmel kísérik egyesületeink működését és szerepüket a közösség formálásában, kultúránk megőrzésében.

(*Dr. Dobos László*: Adószai vagyunk szülőföldünknek. A Jászok Egyesülete és „A Jászságért” Alapítvány első negyedszázada 1990–2015. Kiadja „A Jászságért” Alapítvány, Budapest, 2016. 142 oldal; *Dr. Suba Györgyné Kocsis Julianna*: Jászok Egyesülete Budapesten 1921–1946. „A Jászságért” Alapítvány, Budapest, 2017. 260 oldal)

Bánkiné Molnár Erzsébet

DEBRECENI ÉLCLAPOK

Gellér Ferencné könyvét a debreceni olvasó ismerősként veheti kézbe. A *Dongó*, mint a szatirikus lapok igazságosztó „manója” csaknem egy évszázadon át a debreceni tudat élő része volt, emléke, ha el is halványult, nem halt ki napjainkban sem. Mint a fülszövegben olvassuk, nevét nemcsak új-

ságok viselték, de naptárak, írók, szerkesztők, vers és színtársulat is. Az alcím – *Fejezet a debreceni élclapirodalom történetéből (1861–1915, 1953 és 1956)* – mindenki számára világossá teszi, hogy egy sajtótörténeti részmonográfiát tart kezében, ezt a címlapon egy reprodukció képileg is megerősíti, amely a *Dongó* nevű élclapok bemutatására vállalkozik.

A szerző már korábban is közelített a témához, s mindig új ismereteket hozott felszínre. Ezúttal csak *Az ismeretlen Tóth Árpád* című dolgozatára utalunk, amely irodalomtörténeti nyereség, lényeges hozzájárulás a fiatal Tóth Árpád debreceni működésének megismeréséhez annyiban, amennyiben a szerző bebizonyította – a Székely Imre nevéhez fűződő *Dongó*-forrás alapján –, hogy a debreceni újságíró az eddig ismert bökverseken, humoros rögtönzéseken kívül jóval több szöveg szerzője.

Gellér Ferencné mostani vállalkozása ismét az újdonság erejével hat, mert szintézist teremt egy sajtótörténeti tárgykörben. Könyve kilenc szerkezeti egységben tárgyalja a témát. Az első rész az európai élclap születésének történetébe enged rövid bepillantást, ami azért fontos, mert a magyar kísérletek ezekből vettek mintát, hogy aztán a saját képükre formálják a modelleket (*Kakas Márton, Bolond Miska* stb., Debrecenben *Bugyi Sándor*).

A magyar kezdeményezések Pesten indultak a szabadságharc vérbe fojtása után, az abszolutizmus éveiben, éppen ezért szerepük történelmi jelentőségű. De ugyanezt mondhatjuk a debreceni *Dongó*król is, szinte minden időben a hatalom ellenében kellett humorba pácolva elmondaniuk valamit a cívis közérzetéből.

A szerző sorba veszi és idézetekkel ismerteti a hat debreceni *Dongó*t, az 1950-es évek próbálkozásaival bezárólag. A könyv tudományos hitelét garantálják a szerző által megnevezett források, de ne feledjük, ez a munka sem születhetett volna meg alapku-
tatások nélkül. A könyv értékét növeli az il-

lusztrációs anyag, amely mind a lapok téma-világából, mind a rajzok stílusából ad ízelítőt.

Az embernek eszébe jut Karinthy Frigyes egyik híre mondása: elvész az az ország, amelynek nincs humora. Hiszen az élc, a vicc, a humoros adoma stb. történelmi dokumentum, nem csupán a nevek és ügyek miatt, hanem benne a társadalom állapota, mentalitása tükröződik, mint cseppben a tenger.

(Gellér Ferencné: Dongók és dongó fulánkrok. Fejezet a debreceni élclapirodalom történetéből (1868–1915, 1953 és 1956). [Gellér F.-né], [Debrecen], 2017. 46 oldal)

Bakó Endre

SZÍNVONALAS MONOGRÁFIA DUNAKESZI TÖRTÉNETÉRŐL

A helytörténetírás fontosságára és szakszerűségére már nagyon sokan felhívták a figyelmet, mert egy ilyen munka sok türelmet és odafigyelést kíván. Nehéz megtalálni az arányokat, a múltat nem érdemes „túlírni”, egyáltalán nem biztos, hogy az olvasót minden részlet érdekli. Ugyanakkor a helytörténet fontos közösségformáló tényező, mivel a nagyközönség – azon belül főként a lakosság – megismerheti szűkebb páttriája múltját. Máig érvényes Benda Kálmán évtizedekkel korábban megfogalmazott gondolata: „mindenki természetesnek tartja, hogy a helytörténeti kutatás komoly szakmai felkészültséget kíván”.

Ebbe a koncepcióba szervesen illeszkedik a *Dunakeszi története* című mű. Az első hivatalos oldal a polgármestert illeti: Dióssi Csaba az ősök iránti tiszteletre hívja fel a figyelmet, a múlt örökségét pedig a későbbi generációknak is át kell adni. Lokálpatriotizmus – minden helytörténeti munka egyik fő mozgatórugója, Dunakeszi esetében pedig a település várossá nyilvánításának 40. évfordulója szolgáltatott alkalmat a monográfia kiadására. A főszerkesztő, Kerekes Dóra azt emeli ki, hogy a munkával óriási hiányt pótolnak, mivel Pest megye

egyik legnagyobb városának még nem volt átfogó településtörténeti monográfiája. A tartalomjegyzéket felütve egy alaposan átgondolt, a kronológiára épülő struktúrával találkozunk, amely a történeti adatokon kívül bemutatja a terület természeti viszonyait, a művelődés és az oktatás fejlődését, és a néprajzot. Már ez alapján is kitűnik, hogy egy komplex munkával van dolgunk, és a kötet terjedelmét elnézve jogosan remélhetjük, hogy a szerzők alapos munkát végeztek.

Elsőként érdemes megismerni a település földrajzi helyzetét, geológiai múltját, ásványait és természeti viszonyait, a munkára Thamóné Bozsó Edit vállalkozott. Érdekes a historiográfiai áttekintés, a kutatók már a XVIII. század végén felfigyeltek a területre. A következő nagyobb fejezet főként a régészeti leletekre támaszkodva szemlélteti a település történetét. Horváth László András, Kővári Klára, Endrődi Anna, Szilas Gábor, Horváth M. Attila, Kulcsár Valéria, Korom Anita és Mráv Zsolt tanulmányai sok helyen a legújabb régészeti kutatásokra támaszkodnak, ezek jelentős része a különböző autópályákat és a különféle nagyobb beruházásokat megelőző feltárások eredményeinek tekinthető. Többször felbukkan a Székesdülő elnevezésű dombhát, a területen számos régészeti kultúra – például az ún. vonaldíszes – nyomaira bukkantak, míg a bronzkori leletek közül kiemelkedik egy poncolásos technikával készült aranykorong, amelyet a Nap szimbólumaként viselhettek; az itt megtalált szarmata-jazig nő maradványainak különlegességét az adta, hogy a halála előtt amputációt hajtottak végre rajta. Mráv Zsolt konkrét objektumokon keresztül foglalja össze Dunakeszi és Róma kapcsolatát. A Dunakanyar stratégiai jelentősége a IV. században értékelődött fel. A limes érintette a települést, a kikötőerőd tekinthető Dunakeszi legrégebbi kőépítményének. A szerző nagyon érzékletes képet fest a határvédők hétköznapjairól, továbbá felhasználja a katonai téglabélyegeken rejlő datálási lehetőségeket. Lényeges, hogy

az erődnnek van jelene: a telek tulajdonosa, Hirschberg Attila, ugyanis helyreállíttatta a romokat, amelyeket a nagyközönség is megtekinthet.

A következő nagyobb terjedelmű rész a honfoglalás korától 1910-ig mutatja be a település történetét. Elismerésre méltó, hogy a szerzők azonos szempontrendszert használtak, a fő hangsúlyt a birtokosokra, a gazdasági tényezőkre és az igazgatásra helyezték. Haraszti Szabó Péter alapos tanulmánya a középkort részletezi. A honfoglalásnál óvatosságra int Anonymus-szal kapcsolatban, Keszi település neve a forrásokban a XIII. században jelenik meg először. Meghatározó szerepet játszott a Vácot és Pestet összekötő nagy út, de a terület életét az is befolyásolta, hogy Pest megyében túlnyomó többségben voltak a kis- és középbirtokos nemesi családok. A jelenlegi Dunakeszi a középkorban több településből állt, Alag egy dombon helyezkedett el. A szerző lényegre törően foglalta össze a világi közigazgatás és az egyházigazgatás főbb mérföldköveit, érdekesek a Keszin található templommal kapcsolatos fejtegetései. Kitért a gazdasági háttérre is, a források arról tanúskodnak, hogy a lakosok inkább a káposztatermesztéssel foglalkoztak.

Kerekes Dóra a mohácsi csatavesztés és a szatmári béke közötti időszakot írta meg. Buda elfoglalása után Dunakeszire is megpróbáltatások egész sora várt, a terület gyakorlatilag hadiövezetté vált. A szerző szerteágazóan ismerteti a település helyzetét az Oszmán Birodalomban, a hódítók itt is gyorsan berendezkedtek, az ekkor keletkezett összeírások fontos adatokat őriztek meg a kutatók számára: nyomon lehet követni a jövedelmek alakulását, a családi állapot változásait, a mobilitást. A településeket többnyire pusztaként említették, tehát jobbára nem lakták, de művelték. Ugyanakkor a magyar birtokosok sem szorultak ki, a megyei nemesség számára fontos volt, hogy megpróbálják fenntartani jogaikat a megszállt területeken. A szerző mindenre

kiterjedően mutatja be a birtokos családokat, az igazgatás színtereit, a működést és a társadalmat. Különösen izgalmasak a háttérkérdésekre vonatkozó észrevételei, amelyek egyértelműen bizonyítják a zavaros tulajdonosi viszonyokat. A török kiűzése után sem köszöntöttek be a boldog békeidők: a császári katonák élelmezése komoly terhet rótt a településre, majd a Rákóczi-szabadságharc alatt egy időre a teljes lakosság a Szentendrei-szigetre menekült.

Szádóczi Bálint tanulmánya a hosszú béke időszakát – 1711–1849 – öleli fel. A XVIII. századra a betelepülés volt a jellemző, azonban a források számos kérdésben cserben hagynak minket. A település életében óriási fordulatot jelentett az 1747. esztendő: a terület Grassalkovich Antal kezébe került, ezáltal egy óriási uradalom része lett. A szerző számos forrás, diagram és különböző táblázatok közlésével teszi szemléletessé a mindennapok világát. Mindenképpen érdemes kiemelni, hogy a Pest–Vác vasútvonal Dunakeszit és érintette, már az építkezés is nagy – olykor negatív – hatással volt a településre. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc ismét a hányattatások (a katonaság ellátása, kolerajárvány) hónapjait jelentették, a harcokban minden bizonnyal sokan részt vettek, név szerint három nemzetőr-honvédot sikerült azonosítani.

A történeti rész az 1850 és 1910 közötti évtizedekkel zárul. A több szerző által jegyzett fejezet igen sokrétűen ismerteti a korszakot, az írások számos izgalmas, sok esetben kevésbé ismert területre kalauzolják el az érdeklődőt. Kerekes Dóra Dunakeszi és Alag történetét mutatja be, Sina Simon birtokossága meghatározó szerepet játszott, mivel végrehajtotta az úrbérrendezést, illetve számos „jószoigálati” tevékenység – a Szent Mihály-templom felújítása, az oktatás támogatása – is fűződik a nevéhez. Alag a Magyar Lovaregyletnek köszönhette a fejlődését, a lósport hatásának elemzése döntően Száraz György munkája. Az új épületek és a számos verseny következtében Alag na-

gyon népszerűvé vált, a rendezvényeket társadalmi eseményekként tartották számon. A homokos talaj pedig lehetővé tette a téli tréningezést, így a Monarchia neves futtatói is ide hozták lovaikat. Mindez ahhoz vezetett, hogy Alag 1910. február 28-án kivált Dunakesziből és önállóvá vált. (Valójában innen tudjuk meg, hogy a kötet miért 1910-ig tárgyalja a település történetét.) Hesp József rövid írása az alagi angol kolóniával foglalkozik: az itt letelepülő idomárok a legmagasabb udvari körökbe voltak bejáratosak. Sikerüket jól illusztrálja az a táblázat, amely az Alagon idomított legsikeresebb lovakat sorolja fel. Lőrincz Róbert Dunakeszi közigazgatását tárja fel, tanulmánya a belső konfliktusokra és a helyi viszonyok alakulására is rávilágít. A korszakot Kovách Antal tevékenysége fémjelezte, aki 27 évig töltötte be a jegyzői, majd a főjegyzői tisztséget. A Monarchiában tapasztalható konjunktúra itt is érezte a hatását: 1890 és 1910 között a lakosság szám ugrásszerűen növekedett.

Hála József az itt emblemikus növény, a paradicsom termesztésének „kulisszatitkaiba” kalauzolja el az olvasót. A kertészkedéshez szükséges tudásanyaggal a lakosság az évszázados hagyománynak köszönhetően már rendelkezett, érdekes, ahogy a technológiai újítások ezen a területen is fontos változásokhoz vezettek. (Például az ún. stráfkocsikon több áru fért el, rugózásuk pedig megóvta a portékát az őszenyomódástól.). A közeli főváros pedig tökéletes felvevőpiacnak bizonyult, míg az 1917–1918-ben megépült „Ocean” Magyar Konzervgyár és Kereskedelmi Részvénytársaság gyártelepe a minőségileg kevésbé jó paradicsomokat is felvásárolta. Az egyházi élet is pezsgésnek indult, köszönhetően Révész Istvánnak, aki 1887-ben érkezett a településre. Kollár Albin szerint a lelkek gondozása mellett Révész nagyon sok területen úttörő tevékenységet folytatott, hitelszövetkezetet alapított, szervezte a társadalmi életet, a *Váczi Közlöny* mun-

katársaként számos szociális és politikai cikket publikált. Az Alagon álló lovaregyleti kápolna leírását Száraz György vállalta, az alapítással a fiatalon elhunyt Cziráky Johanna emlékének adóztak. Kollár Albin a művelődés és oktatás alakulását mutatja be. Fontos forrás az 1770-ben a Helytartótanács által elrendelt összeírás, amely a *Ratio Educationis* előkészítését szolgálta. Ekkor Gogolák György 90 diákot tanított latinul és magyarul, az előbbi egyáltalán nem volt jellemző Pest-Pilis-Solt vármegyében. A lakosság szám növekedése miatt szükség volt a bővítésre, az új iskolaépülethez szükséges anyagi erőforrások megteremtésében Révész István járt elől.

A kötet utolsó fejezete néprajzi vonatkozású: Csukovits Anita Dunakeszi és Alag etnográfiját foglalja össze. Munkája nagyon sok szempontot – hagyományos gazdálkodás, népi építészet és lakáskultúra, népi táplálkozás, a jeles napokhoz kapcsolódó szokások és hiedelmek, néphit – vonultat fel. Pedig feladata nem volt egyszerű, mivel a település néprajzi irodalma egyáltalán nem nevezhető gazdagnak. Fontos kútfőt jelentett Baka József nyugdíjas tanár adatgyűjtése, amely azonban nem tekinthető tökéletesnek. A szerző közhívetően tekinti át a település mindennapjait, figyelmét az apróbb részletek sem kerülik el: például a levest télen reggelire is fogyasztották, vagy, hogy milyen veszélyekkel járt a disznó pörzsölése. Megrendülten olvassuk a temetkezési szokásokkal kapcsolatos észrevételeit, érdekes, hogy az ételben-italban gazdag halotti tor nem volt szokásban.

Mindenképpen elismerést érdemel a könyv szerkesztése, csak elvétve maradtak benne helyesírási hibák, vagy értelemzavaró megfogalmazások, illetve a javára írandó, hogy nem kell a világhálóra támaszkodnunk, ha kíváncsiak vagyunk a szerzőkre. A további tájékozódást gazdag irodalom- és képjegyzék, illetve mutató segíti. Ha már az illusztrációk szóba kerültek, dicséret illeti ezek válogatását, a képek révén nagyon

sok plusz információra tehetünk szert, a számos térkép és ábra pedig az értelmezést segíti. (Egyedül talán egy összefoglaló nagyobb térképet hiányolhatunk.) A különböző táblázatok révén pedig könnyen áttekinthető és egymással is összevethető információkra tehetünk szert.

A kötetre büszkék lehetnek Dunakeszi polgárai, illetve mintaként szolgálhat más települések készülő helytörténeti monográfiái számára. Érdeklődve várjuk a folytatást!

(Dunakeszi története I. A kezdetektől 1910-ig. Főszerkesztő: Kerekes Dóra. Dunakeszi Város Önkormányzata, Dunakeszi, 2017, 528 oldal)

Szende László

BARABÁS LÁSZLÓ KÖNYVE ÜNNEPEINK NÉPI SZÍNHÁZÁRÓL

A népszokások, a folklór világa különösen értékes kincseket rejt Erdélyben, közelebbről Székelyföld hagyományörző tájegységeiben. Barabás László marosvásárhelyi néprajzkutató, folklorista szülőföldjére hív bennünket, hogy megismerhessük a székelység gazdag tradicionális szokásvilágát.

„1947-ben született Parajdon, Szovátán érettségizett 1965-ben. 1970-ben végzett a Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar és irodalom szakán. 1976-ig tanárként, majd 1971-ig újságíróként, szerkesztőként dolgozott. 1991-től a marosvásárhelyi Kántor-Tanítóképző Főiskola tanára, 1993–2014 között annak igazgatója, a Károli Református Egyetem tanára” – olvashatjuk legújabb könyvének fűlszövegében. Ehhez kiegészítésül még annyit, hogy a marosvásárhelyi főiskolások Barabás vezetésével jártak Nagykőrösre, a Károlyi Gáspár Egyetem Tanítóképző Főiskola levelező karán továbbképzésben részesültek, diplomát is szerezhettek ott.

Barabás László évtizedek során, különböző foglalkozásokban, alkalmazásokban, mindvégig a népi kultúra vizsgálatának

szentelte életét. Mint sóvidéki székely ember személyesen is megélhette, részese is lehetett a hagyományok gyakorlásának, továbbörökítésének, s ami igen lényeges, tudományos kutatásának.

Gazdag tudományos kutatómunka áll mögötte. Csupán néhány könyvét említjük meg, mint a *Forog az esztendő kereke* (1998), *Aranycsitkók, maszkurák, királynék* (2000). Kiemelten fontos tudományos művének címe az *Akiket fog a figura*. Impozáns terjedelmű és tartalmú munkája monografikusan összegzi, mutatja be a farsangi dramatikus szokásokat, népi színházakat egy székely történeti-néprajzi tájegységen, Marosszéken. E tudományos műve képezte doktori értekezésének tárgyát is (2008-ban védte meg és szerezte PhD-fokozatát a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékén). Könyv alakban a 2009. esztendőben jelent meg.

Mint a jelen könyv címe is utal rá, a szerző nem csak ünnepeink funkcionális népi színházát, hanem színházát említi, ami részben arra utal, hogy egyrészt a megtörtént, valóságos, élő és gyakorolt népszokásokat tartalmazza, illetve azt, hogy a népszokások ma már mintegy színházi előadásként, rekonstruálva elevenednek meg.

A XXI. századra a paraszti kultúra jelentősen átalakult, megszűnt a hagyományos gazdálkodás, társadalmi élet. Szerencsés módon azonban – ellentétben például az alföldi nagy néprajzi tájakkal, mint a Jászkunság, Hajdúság, vagy akár szűkebb értelemben a Három Város, Debrecen civis világa, sajátos kultúrája – a Székelyföldön – még ha gazdasági szerepe összeszűkülte is – fenntartja magát a falusi, zártabb keretek között. Emellett igen fontos, hogy az idősebb korosztály még természetes módon éli és gyakorolja helyi néphagyományait, szokásait, ugyanakkor a paraszti élettől eltávolodott ifjabb generációk is éltetik tovább a tradicionális népi kultúrát.

Ebben a felbecsülhetetlen értékmegőrző munkában jeleskedett és jeleskedik Barabás

László, mint írja: „Utazásra hívom az érdeklődő olvasót. Nem távoli, egzotikus világtájakra, csak éppen karnyújtásnyira a földrajzi térben és szusszanásnyira az emberi időben: erdélyi népi kultúránk ismerős-ismeretlen tájaira, két-három emberöltőnyi időre [...]. A népi kultúra játékszínjének ez a zegzugos tartománya sokáig elkerülte az utazók, a gyűjtők és felfedezők figyelmét. Nem sokan jártak benne, s akik jártak, nem tartották fontosnak megörökíteni a látottakat-hallottakat, vagy nem figyeltek arra, hogy részesei, szemlélői voltak egy-egy hagyományos ünnepen, népi színjátszásként, népi színházként [...]. Az erdélyi szokásvilágnak ebbe a régiójába én is csak felnőttként kezdtem járogatni, bár néhány élő elemét, ünnepét, a hozzájuk kapcsolódó játékat gyermek- és legénykorom óta ismerem, hiszen közöttük éltem, de akkor még nem tudatosult bennem, hogy mit jelentenek. A felnőttként megtapasztaltak varázslatos, lelket bódító italként hatottak rám, ettől aztán elfogott a vágy, hogy minél többet megízleljek belőlük, s másokkal is megízleltessem” – írja ars poeticájaként.

Az esztendő keresztmetszetében három jelentős időszakot határolhatunk el, amelyek olykor különös, sajátos népszokásaival tűnnek ki: így karácsony-újévi, farsangi, valamint a húsvét-pünkösdünnepkör, a protestáns és katolikus vidékeken egyaránt, a Sóvidéken, a Küküllő és Nyárad mentén, a Felső-Maros vidékén, a Mezőségen.

Néprajzi utazásunk során a szerző jóvoltából megismerjük a zömében református, unitárius protestáns Sóvidék, a katolikus Nyárad mente (*Murokország*) betlehemezési szokásait, köztük a kántálást. Külön is figyelmet érdemel Nyárádselyében a karácsonyi *istvánözás*. Karácsony után, az aprószentek (december 28.) napjának érdekes népszokása a Kis-Küküllő folyóvíze tájékán a református és unitárius Hármashaluban (Székelyszentistván–Atosfalva–Csókfava) a *gircsózás* dramatikus szokásjáték. Az alakoskodókat nevezték *gircsónak* (a játékgurák megtestesítője a *falovas*, a *hamubotos*

vagy *duszás*, a *kurva* vagy *bába*). A *gircsók* az aprószenteki köszöntőket kísérték. Az esztendővégi népszokások érdekessége az *aranycsitkó*, amely az egykori Aranyosszék, Alsó-Fehér megye és a Kis-Küküllő vidéki falvakban élt tradicionálisan a XX. század elején. A rokonság férfi tagjai alakoskodtak, karácsonykor, vagy újévkor éjnek idején ajándékot vittek a gyermekeknek.

A farsang időszak talán legfontosabb „gazdasági-társadalmi eseménye” a fonó, illetve a *fonózás*. A téli napokban egy-egy házánál gyűltek össze az asszonyok és leányok, hogy a szövéshez szükséges kenderfonalat megfonják. Szórakozásra is alkalom adódott, s fontos történése a párválasztás. Ez az esemény vidámsággal töltődött, telt el, alakoskodók is megjelentek, dramatikus játékot adva elő, mint például Maroszáken a lakodalmas és halottas játékokat. Nevezetes esemény Kibédén a *legénypróba*, a mezőségi Beszterelkén a *púpos napi farsangolás*. Itt a legények farönköket húzva keresték fel a vénlányokat, s őket arra ültetve szállították a vénlegény házához. A farsang vége, *farsang farka* szokásai között meghatározó a *farsang temetése*. Például a többségében római katolikus Görgényüvegcsűrön a dramatikus szokásjátékok között szerepelt a *gyüttögetés* és *fársángtemetés*, *hammazás*, a *fársáng elharangozása*. Farsang vége szokásai között e vidéken is megtalálható a *Konc király* és *Cibere vajda* viaskodása. *Konc* (Maroszáken *Csont* néven ismert) király és *Cibere* küzdelme húshagyókedd, hamvazószerdá napján a farsang és a böjt küzdelmét dramatizálta.

A naptári esztendő második jelentős, népszokásokban gazdag időszaka húsvétra és pünkösdre esik. A húsvéti ünnepkör virágvasárnapján tradicionális szokása a protestánsok körében a *konfirmálás*, amely a felnőtté válás, felavatás rítusa is volt egyben. Nagypéntek, Jézus halála a protestáns falvak népét gyászba borította. Az asszonyok gyászba öltöztek e napon. A római katolikus falvakban *szentsírt* is készítettek, s azt a

szentsírőrők vigyázták. Kis-Küküllő menti falvakban (Balavásártól Dicsőszentmártorig, és tágabb vidékén) a legények húsvétkor fenyőágot állítottak a leányok kapujára, mintegy szerelmi ajándék gyanánt. Az ehhez hasonló lombos faág más helyeken – de szélesebb körben az egész Kárpát-medencében – május elsején jelent meg, de pünkösdkor is gyakorolták.

A húsvéti szokások között kiemelkedő jelentőségű az európai hagyományokkal is egyező határkerülés (ennek fő mozzanatai az *előkészületek*, a *gyülekezés* és *tisztségválasztás*, a *határkerülés* és *megcsapás*, a *fenyőágazás* vagy *virágzás*, az *öntözés* vagy *hajnalozás*, *kántálás*). Katolikus és protestáns falvakban is gyakorolták e szokást, többek között a Nyárad vize, a Kis-Küküllő vidékén. Rendszerint nagypénteken jöttek össze férfiak, legények, s a határt járva megtisztították a forrásokat, csorgókat, kutakat, a határjelző dombocskákat (*határhópok*) megújították. A határjárók maguk közül tisztségviselőket választottak (*király*, *ítélőbíró*, *csapómester*, *oldalvédők* és *sereghajtók*). Törvényeket állapítottak meg a viselkedéssel kapcsolatban, s ezeket ha megszegték (rendszerint az először megjelent fiatalok), a *csapómester* megcsapta a hátsó felüket.

A húsvéti szokások között a Sóvidéken, a Nyárad mentén is megtalálhatók a *hajnalozók*. Katonasorú és fiatalabb legények csoportba verődve keresték fel a lányos házakat, s mulattak. A húsvét kiemelkedő eseménye az *önötözés*, szép locsolóversek kíséretében.

A húsvét ünnepkör – annak másod- vagy harmadnapjának – tréfás megnyilatkozása a csúfolódás, mint a *buguzás* (Gernyeszeg, Felső-Maros mente), a *didergés* a *kibeszélés* (Szentgerice a Nyárad mentén), akárcsak a vénlegényt és vénleányt csúfoló szokásjátékok. Az alakoskodó legények megtréfalják, megcsúfolják a gazdát, a vénségben maradtakat pedig játékbabával „ajándékozták meg”, a kapufélfára erősítve fel, például a Kis-Küküllő menti Kelementelkén.

A pünkösdi szokások között megtalálható a Mezőségen a zöld ágak állítása a templomban, a parókia és a templom közének felvirágozása, a leányos házak kapuinak bolthajtásos virágfüzérrel történő díszítése mint valóságos szerelmi szimbólum (Mezőpanit, Csittszentiván).

„*Húsvét a fiúké, pünkösöd a leányoké*” – tartotta a mondás Alsósófalván. Pünkösöd legimpozánsabb szokása a pünkösdi királyné és király választása. A Sóvidéken (Alsósófalván, Parajdon) gyakorolták mint a *királynézés-hesspávázás* szokását. A tíz év körüli leányok királynéző menetekbe szerveződtek, s legkisebbikük volt a királyné, egy vállalkozó fiú pedig a király. A falun végigvonultak, s énekelték a *Hess páva*, *hess páva*, *Ludaim*, *ludaim*, *A pünkösdi rózsá kihajlott az útra* párosító énekeket. Menet közben a falubeliek megajándékozták őket.

A népszokások, színjátékok gazdag hagyománya tárul elénk Barabás László évtizedes kutatásainak eredményeként. Az egyes szokások az 1980-as évektől kerültek felgyűjtésre a Székelyföld középső területén, s csokorba kötve találhatjuk e nagyszerű könyvben. A szokásleírások hasznosak nem csak a néprajzkutatás számára, de abban a tekintetben is, hogy népi színjátékszásként, színházként rekonstruálhatóak, ott is, ahol már az a feledés homályába süllyedt. E tekintetben is rendkívül értékes az a kotta-dallamanyag, amely szervesen kapcsolódik az egyes szokáshagyományok ismertetéséhez.

A könyv végén tekintélyes mennyiségű archív (fekete-fehér) és recens (színes) fénykép dokumentálja a leírtakat, a tradicionális, élő népszokásokat és a manapság is gyakoroltakat mint hagyományörző népszokásokat, szokásjátékokat.

(*Barabás László*: Ünnepünk népi színháza. Erdélyi játékos népszokások karácsonytól pünkösdig. Mentor Kiadó Marosvásárhely, 2017. 294 oldal, 14 fekete-fehér, 24 színes fényképmelléklet)

Novák László Ferenc

HÍREK

Fertő-táj – fejlődő világörökség. A Fertő-táj önálló turisztikai attrakcióvá is válhat, hiszen a jövő nyár közepéig 406 millió forint európai uniós támogatásból fejlesztik a világörökségi terület hat helyszínét. Taschner Tamás, a Fertő-táj Világörökség Magyar Tanácsa Egyesület ügyvezetője elmondta: A *Fertő-táj ékkövei* elnevezésű projekttől azt várják, hogy néhány éven belül az eddigénél sokkal több látogatójuk legyen. A beruházás részeként a fertőszéplaki Széchenyi-kastélyban világörökségi központot hoznak létre. Olyan kiállítást terveznek, amely tíz állomáson keresztül mutatja be, hogy mitől egyedi a Fertő-táj, ebben szerepelnek majd a fertőrákosi és a fertőhomoki nemzeti kultúra ma is élő hagyományai, a mekszikópusztai természeti értékek és a fertőrákosi kőfejtő geológiai értékei is. (MTI, 2018. jan. 15.)

Modern városok program Sopronban. Várhatóan meghaladja a 325 milliárd forintot a *Modern városok* program részeként meghirdetett soproni fejlesztések összértéke – közölte a Miniszterelnökség megyei jogú városok fejlesztésének végrehajtásáért felelős államtitkára tegnap Sopronban. Simon Róbert Balázs elmondta, hogy a 2015. március 25-én Orbán Viktor miniszterelnökkel aláírt megállapodás szerint a soproni beruházások a közlekedést, a történelmi belváros műemlék épületeinek felújítását, a Fertő-tó és környezete hatékonyabb turisztikai kihasználását, valamint egy új ipari és gazdasági övezet kialakítását célozzák. (MTI, 2018. febr. 28.)

Támogatás a Rába vizes élőhelyeinek. Több mint 1,1 millió euró támogatásból gazdálkodhat 2020 végéig az a januárban megkezdett magyar–osztrák projekt, amely a Rába folyó vízgyűjtőjének vizes élőhelyeit fejleszti. V. Németh Zsolt, a Földművelésügyi Minisztérium környezetügyért is felelős államtitkára elmondta, a projekt egyik fő célja: megpróbálja a természetvédelmet és az árvízi védekezést úgy összehangolni, hogy a természeti értékek lehetőleg ne sérüljenek. A szakemberek kutatják a határon átnyúló vízfolyások veszélyeztetett élőhelyeit, védett állatfajait, és megtervezik a vizes ökológiai hálózatok védelmét. Elkészítik a 44 ezer hektáros vízgyűjtő értékkataszterét, amelyet össze lehet majd vetni például az árvízvédelmi beruházások terveivel. Feltérképezik a vízi és horgászturizmus fejlesztési lehetőségeit. (Világ gazdaság, 2018. febr. 28. 2. old.)

Félméteres állkapocs. Magyarország legújabb, de egyre gazdagabb leletanyagot szolgáltatató mezozoikum gerinces lelőhelye Villányban van. A 2012-ben felfedezett, a 240–235 millió évvel ezelőtti világ pontosabb megismerését lehetővé tévő lelőhelyen mára több ezer középső és késő triász kori ősgerinces fogait és csontjait találták meg a kutatók. – Idén az egyik legjelentősebb felfedezésünk egy félméteres állkapocs, amely egy krokodilszerű Nothosauria ragadozó tengeri hiüllő maradványa. A lelet arra utal, hogy akár 4–5 méteres ragadozók is élhettek itt annak idején, az egykori dél-európai kontinens sekély tengerrel borított partvidékénél – mondta Ősi Attila paleontológus, aki kutatásait öt éven át az MTA, 2017-től pedig az ELTE támogatásával folytatja. Az újabb ásatások révén egyre többféle gerinces maradványa kerül elő a villányi lelőhely vörösséssárga agyagos-dolomitos márgájából. (Mta.hu, 2017. okt. 5.)

Őspanda Rudabányáról. A mai Magyarország területén élhetett tízmillió évvel ezelőtt és modern kori leszármazottjaihoz hasonló életmódot folytathatott az óriáspandák első

őse – állítják kutatók, akik szerint eredményeik újabb bizonyítékokkal szolgálnak arra, hogy a pandák nem Ázsiából, hanem Európából származnak. A tudósok a mai napig nem tudják biztosan, miként fejlődött ki a faj, mivel ősi rokonainak fossziliáiból rendkívül kevés maradt fenn – olvasható a *New Scientist* tudományos hírportálon. A kanadai Torontói Egyetem paleoantropológusaként dolgozó David Begun azonban különleges fogletekre bukkant Rudabánya területén, miközben hominidák csontjai után kutatott. A szakember egy orrszarvú lapockacsontja alá beszorulva találta meg a megkövesedett fogakat, amelyekről úgy véli, hogy tízmillió évesek, a miocén földtörténeti kor alkonyából származnak. A kutatók a *Miomaci pannonicum* nevet adták az eddig ismeretlen pandának. Ugyanakkor megjegyezték, hogy a Miomaci sokkal inkább az unokatestvére, mintsem a közvetlen őse a modern pandának. (MTI, 2017. nov. 2.)

Felavatták a vereckei új oltárkövet. Ünnepélyesen felavatták és felszentelték 2017. december 10-én a kárpátaljai Vereckén a honfoglalási emlékmű Budapest VII. kerület önkormányzata Fidesz-frakciójának támogatásával készült új oltárkövet, amellyel az ukrán nacionalisták által néhány éve megrongált szakrális gránittömböt pótolták. Az emlékműnél Bajkai István, Budapest VII. kerületének alpolgármestere, aki személyesen is szponzorálta az oltárkövállítást, ünnepi beszédében hangsúlyozta: „*Azért jöttünk ma Vereckére, hogy ezt a mindannyiunk számára szimbolikus helyet megszenteljük.*” (MTI)

Megújul a fóti plébániatemplom. A kormány összesen 500 millió forinttal támogatja a fóti plébániatemplom felújítását és 350 millió forintot fordít a katolikus óvoda megépítésére. A megítélt összeg a plébániatemplom teljes felújítására nem lesz elegendő, de legalább a fűtéskorszerűsítés, valamint a templom szigetelése és fontosabb statikai felújításainak költségeit fedezni tudja. A fóti Szeplőtelen fogantatás templom Ybl Miklós tervei alapján, romantikus stílusban épült 1845 és 1855 között. A budapesti Vigadó mellett a magyar romantikus építészet legjelentősebb alkotása. (MTI, 2017. dec. 11.)

Megkezdődött a Kis-Balaton természeti rehabilitációja. Jelentős hazai, illetve uniós források segítségével élőhelyvédelmi, valamint élőhely-helyreállítási program kezdődött meg a Kis-Balatonon és környékén a 2018. év elején. A természeti értékek rehabilitációja összesen 425 millió forintot támogatásban részesült, és a Kis-Balaton mellett Somogy megye északnyugati részének több pontját is érinti majd. A tervek szerint 2019 szeptemberére megvalósulnak a programok. A források 60 százalékát élőhely-rekonstrukcióra és élőhely-rehabilitációra fogják költeni, 13 százalékát pedig az őshonos magyar háziállatok tartásának támogatására fordítják. Ökoturisztikai bemutatóhelyek létesítésére és fejlesztésére mintegy 10 százalék jut az elnyert támogatásokból. Emellett a további összegekből a természetvédelmi örök lehetőségeit fogják fejleszteni, és a geoparkok védelmére is jelentős pénzeket szánnak.

Hallgatni Aranyt! Arany János 130 költeményéből és 70 leveléből készül interneten hozzáférhető hangzóanyag a Magyar Művészeti Akadémia *Hallgatni Aranyt!* projektjének részeként. A hanganyagok a program internetes oldalán (www.hallgatniaranyt.hu) található, amely folyamatosan frissül. A műveket többek közt Bodrogi Gyula, Cseke Péter, Csujja Imre, Haumann Péter, Kerekes József, Kubik Anna, Szilágyi Tibor, Mácsai Pál, Ráckevei Anna, Tenki Réka szavalja el. A weboldalon a hanganyagok és werkfilmek mellett irodalomtudományi elemzések is olvashatók lesznek. (MTI, 2018. márc. 9.)

Válogatás a Győr-Moson-Sopron megyéről megjelent honismereti vonatkozású könyvekből (2012–2017)

25 éves mosonmagyaróvári Széchenyi Polgári Kör évkönyve : 1990–2015 / [írta és szerk. Szentkúti Károly] ; [fotók Moldoványi Géza]. Mosonmagyaróvár : Széchenyi Polgári Kör, [2015]. 75 p.

80 éves a győri Vasas Otthon : Ady Endre Közművelődési Közhasznú Egyesület, 1930–2010 / [szerk., és összeáll. Laki Árpád...]. 2., átd. és bőv. kiad. Győr : Ady Endre Közművelődési Egyesület, 2012. 168 p.

100 éves az Ipartelep, 1914–2014 : egy gyáróriás és egy városrész születése / írta és szerk. Thullner István. Mosonmagyaróvár : Ipartelepi Lakosok Egyesülete, 2014. 208 p.

A 850 éves Dunakiliti értéktára / szerk. Suri Andrea. Dunakiliti : Dunakiliti Község Önkormányzata, 2015. 95 p.

Angyalaid színe előtt : a bencések Győrben / szerzők Nagy Judith, Veres Lujza, Székely Zoltán ; fotók Szabó Béla. Győr : Szent Mór Bencés Perjelség, 2015. 35 p.

Apor püspök vértanúhalála, ahogy a szemtanú átélté / Cseh Sándor ... emlékezései. 2. kiad. Győr : Győr Egyházmegyei Vagyonkezelő Központ, 2016. 88 p.

Az Aranyhajó és más régi cégek : győri cégek 1727 és 1947 között / Tóke Péter Miklós. Győr : Palatia Nyomda és kiadó, 2015. 95 p.

Aranymiatyánk : népecekek, imák Jáki Teodóz gyűjtéséből / szerk. Domokos Mária, Németh István. Vámoszabadi : Magyar Kultúra kiadó, 2017. 72 p.

Az ász és a polihisztor : vitéz nemes Molnár László emlékezete (1921–1944), Dr. nemes Molnár Gyula emlékezete (1882–1962) / ifj. Sarkady Sándor. Feke-teerdő : Mosonvármegye Kvk., 2016. 273 p.

Bakonyzentlászló helytörténeti olvasókönyve / írta és összeáll. Fodor Miklós. Bakonyzentlászló : Önkormányzat, 2014. 538 p.

Baksa Veron vetett ágya : népzenei monográfia / gyűjt. Váray László. Győr : Dr. Kovács Pál Megyei Könyvtár és Közösségi Tér, 2014. 375 p.

Barangolások a Sokoróaljától a Rábáig. Tét : Téli Kistérség Sokoróaljai Önkormányzatainak Többcéltársulása, 2012. 32 p.

A bencés templom harangjainak újjászületése : hazatértek Győrbe a harangok / [kiad. a Szent Mór Ben-

cés Perjelség] ; [a fotókat Bertleff András [et al.]. Győr : Szent Mór Bencés Perjelség, 2017. 67 p.

Bencések Magyarországon a pártállami diktatúra idején I. : a Pannonhalmi Főapátságban 2016. február 18–19-én rendezett konferencia előadásainak szerkesztett változata / szerk. Dénesi Tamás és Boros Zoltán. Pannonhalma : Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, 2017. 278 p. (Studia ex Archivo Sancti Martini edita ; 1.)

„Beöltöztünk rendes katonának” : dunakilitiek a második világháborúban / Stergericsné Bertalan Eszter, Szilágyi Dániel. Dunakiliti : Önkormányzat, 2016. 112 p.

Berg Gusztáv / Pavlóczi Béla. Kapuvár ; Budapest : Szerző, 2014. 454 p.

Beszélő múlt, amiről a cenki sírkövek mesélnek : történetek a falu múltjából / Huiber Edit. Nagycenk : Simon P., 2014. 145 p. (Nagycenki füzetek ; 11.)

Boldog Apor Vilmos a vértanu püspök / Kiss Tamás, Szabó Béla. Győr : Győr Egyházmegyei Vagyonkezelő Központ, 2012. 70 p.

Caput Pannoniae : Ravaszd helytörténete / Sipos Sándor. Ravaszd : Béla Kútja Közhasznú Kulturális Egyesület, 2012. 189 p.

Comitatus Iauriensis, Comaromiensis et Strigoniensis / elaboravit Matthias Bel ; [textum recensuerunt notisque instruerunt Bernadett Benei, Rudolphus Jarmalov, Gregorius Tóth]. Budapestini : Institutum Historici Academiae Scientiarum Hungaricae : Archivum Hungariae Regnicolaris, 2016. 658 p. (Notitia Hungariae novae historico geographica, comitatuum ineditorum. Tom. 3.)

Csipkeálmok, álomcsipkék : 160 éves a hőveji csipke / Gecsei Edit. Hővej : Hőveji Község Önkormányzata, 2014. 64 p.

Csóka úrtól a Gáspár atyáig : ünnepi kötet Csóka Gáspár OSB 75. születésnapjára / szerk. Rendtársai ; sajtó alá rend. Somorjai Gabi. Győr : Szent Mór Bencés Perjelség, 2013. 584 p.

Csorna az 1956-os forradalom idején / Szalay Balázs. Győr : Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, 2012. 160 p. (Kisalföldi Szemle ; 4/2.)

Daloló Győr / Barsi Ernő. Vámoszabadi : Magyar Kultúra K., 2017. 194 p.

Daloló Sokoróalja / Barsi Ernő. Győr : Magyar Kultúra kiadó, 2013. 428 p.

Dörök az első világháborúban / Szalay Béla. Dör : Dör Község Önkormányzata, 2014. 188 p.

Dunaremete története : Dunaremete Szigetköz gyöngyszeme / Karácsony István. Dunaremete : Dunaremetei Honismereti és Faluvédő Egyesület, 2016. 273 p.

A Dunaszegi Színjátszókör / Tamásné Ördög Szilvia. [Dunaszeg] : „Légy jó mindhalálig” Alapítvány a Dunaszegi Színjátszókörért, 2017. 94 p.

Edve : a kisnemesek faluja / Csizsár Attila ; [fotók Magyar Attila et al. Edve : Rábaköz–Hanság Turisztikai Egyesület, 2015. 132 p. (Rábaköz öröksége ; 1.)

Egy elfeledett Széchenyi : gróf Széchenyi Dénes élete és munkássága / Hecker Walter. Budapest : I.A.T. K., 2017. 219 p.

Egy felpéci mestergerenda meséi : katalógus a vándorkiállításához : újrahasznosított bútorok és tárgyak a Felpéci Tájház gyűjteményéből / Géber József. Felpéc : Felpécért Alapítvány, 2017. 36 p.

Egyszer volt : Győr vármegye és Győr szabad királyi város, 1848–1920 / szerk. Sády Erzsébet. Szentendre : Editor 21, 2013. 672 p.

Életem emlékei / Horváth Imre. Győrasszonyfa : Szerző, 2016. 160 p.

Életképek : Dr. Barsi Ernő 90 éves / [fotók Barsi Ernő, Takács Zsolt, Tóth Tibor]. Győr : Magyar Kultúra Kiadó, [2012]. [66] p.

Elfeledett soproniak : arcok, sorsok, áldozatok : fejezetek a soproni zsidóság történetéből / Tárkányi Sándor, Tárkányi Eszter. Sopron : Soproni Magyar–Izraeli Baráti Kör, 2014. 454 p.

Az első világháború emlékei a kópházi parasztkultúrában / Lovasné Szabó Ágnes. [S.l.] : Lovasné Szabó Ágnes, 2017.

Eltaszított fele királyság : vízlépcsőharc a szerződésfelmondástól a népi kezdeményezésig / Nyerges Csaba, Csefalvay Attila ; fotók Alexay Zoltán, Fűzfa Zoltán, Péntes István. Győr : Kisalföld Kv. : Lapcom Zrt., 2014. 236 p.

Az eltűnt idő nyomán Rábapordányban / Galambosné Visy Mária. Cegléd : Galambosné Visy Mária, 2015. 143 p.

Emlékképek Rábapatonáról / szerzők, gyűjtők: Kertai Lászlóné, Rábapatonai Honismereti Szakkör tagjai. Rábapatoná : Önkormányzat, 2014. 149 p.

Énekek Szent László király tiszteletére = Cantiones de Sancto Ladislao rege / szerk. Kovács Andrea,

Medgyesy S. Norbert ; [a népének-dallamokat közlé teszi Kővári Réka, Medgyesy S. Norbert]. 2. kiad. Budapest : Magyar Napló K. : Írott Szó Alapítvány, 2017. 246 p. + 1 CD-mell.

Énekek Szent Márton püspök tiszteletére = Cantiones de Sancto Martino episcopo / szerk. Kovács Andrea, Medgyesy S. Norbert, Rétfalvi Balázs ; [kottagraf. Kovács Andrea, Meszéna Beáta]. Budapest ; Szombathely : Magyar Napló K. : Írott Szó Alapítvány : Keresztény Értelmiségiek Szövetsége Szombathelyi Csoport, 2017. 142 p. + CD

Episcopus, archiabbas benedictinus, historicus ecclesiae : tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára / szerk. Somorjai Ádám, Zombori István. Budapest : Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség : Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2016. 616 p. (METEM Könyvek ; 85.)

Értékek a Duna mentén : Kimle / szerk. Biacsics Elvira, Eller Gizella + Értékek a Duna mentén : Bős / összeáll. Mészáros Angelika. Kimle : Önkormányzat, 2016. 143, 129 p.

Értéktéremtők, jeles személyiségek Rábacsécsényben / írta és szerk. Kovács Zsuzsanna. Rábacsécsény : Molnár János Egyesület Rábacsécsényért, 2015. 140 p.

Esterházy kastély, gránátosházak / írta és összeáll. Varga Kálmán. Fertőd : Esterházy Kastély Kápolna Alapítvány, 2015. 17 p. (Hercegi kiskönyvek ; 2.)

Esterházy kastély, hercegi lakosztályok / [írta és összeáll. ... Varga Kálmán]. Fertőd : Esterházy Kastély Kápolna Alapítvány, [2016]. 17 p. (Hercegi kiskönyvek ; 5.)

Esterházy kastély, Muzsikház / írta és összeáll. Varga Kálmán. Fertőd : Esterházy Kastély Kápolna Alapítvány, 2015. 17 p. (Hercegi kiskönyvek ; 4.)

Esterházy sírkert, Fertőd / írta és összeáll. Varga Kálmán. Fertőd : Esterházy Kastély Kápolna Alapítvány, 2016. 17 p. (Hercegi kiskönyvek ; 8.)

Eszterháza korszakai / Mőcsényi Mihály. Fertőd : Eszterháza Kulturális, Kutató- és Fesztiválpont, 2016. 182 p.

Esterházyak : egy ezeréves család történetei / Berényi László. Fertőd : Eszterháza Kulturális, Kutató- és Fesztiválpont, 2014. 1. köt. 417 p., 2. köt. 419–889 p. (Eos könyvek)

Faépítészet Sopronban : 1850–1914 / Géczy Nóra. Győr : Arch Deco Studio, 2014. 295 p.

Farád : a Hanság „fara” / Horváth Győző. Farád : Farád Község Önkéntes Tűzoltó Egyes., 2015. 130 p. (Rábaköz öröksége ; 2.)

Felsőbüki Nagy Pál : élete, politikai pályafutása és közéleti szerepvállalásának jelentősége / Melkovic Tamás. Vasszilvagy : Magyar Nyugat Könyvkiadó, 2013. 234 p. (A Magyar Nyugat történeti kiskönyvtára ; 13.)

Fertő-Hanság–Neusiedler See-Seewinkel Nemzeti Park : monografikus tanulmányok a Fertő és a Hanság vidékéről / szerk. Kárpáti László, Josef Fally ; írták ... Albert, Roland et al.. Budapest : Szaktudás kiadó Ház, 2012. 467 p.

Franciák Magyarországon, 1809 : [konferencia II.] : ... 2009. április 29–30-án megrendezett nemzetközi tudományos konferencia előadásai / szerk. Bana József, Katona Csaba. Budapest ; Győr : Magyar Országos Levéltár : Mediawave Közalapítvány : Győr Megyei Jogú Város Levéltára, 2012. 311 p. (Mediawave konferenciák ; 4.)

Fürdők és fürdőhelyek a Dunántúlon / írta Boda László. Szombathely : B.K.L. kiadó, 2016. 206 p. (Hazzi úti célok)

Glagoljica, čuvar hrvatskog identiteta i pismenosti = Glagoljica, a horvát írásbeliség és identitás őrzője = Glagoliza, „der dauerhafte stempel” Schrifttum und Identität der Kroaten = Glagolitism, the guardian of the Croatian writing and identity / [ured. ... Payrits Ferenc] ; ; [autorica tekstova ... Sandra Sudec]. Sopron : Soproni „Čakav katedra” Egyesület : Soproni Horvát Nemzetiségi Önkormányzat, 2014. 68 p.

A Gyártelep / Békefi Ádám. Mosonszentmiklós : Mosonszentmiklósi Faluvédő Egyesület, 2012. 324 p. (Mosonszentmiklósi könyvek ; 4.)

Gyirmót története / Bedy Vince. Győr : Győri Egyházmegyei Levéltár, 2013. 158 p. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások)

Gyömörei történetek, sorsok, szervezetek / Nagy Erzsébet ; képeket gyűjtötte Borsath László. Gyömöre : Nagy Erzsébet, 2016. 224 p.

Gyöngyszemek : a Rezeda népzenei együttes daloskönyve / szerk. Kozma Krisztina. Dunaszeg : Rezeda Népzenei Együttes, 2012. 227 p.

Győr a II. világháború sodrásában / Torma Attila. Győr : Palatia Nyomda és kiadó, 2014. 222 p. (Győri tanulmányok füzetek : tudományos közlemények; 15.)

Győri Automobil és Motor Club aranykönyve : az egyesület története 1929–1939 között / szerző Takács János. Győr : Takács János, 2012. 119 p.

Győr lakóinak mindennapi élete a 17. században / Horváth József. Győr : Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér, 2017. 352 p.

Győr szakrális kincsei / Kolba Judit, Kiss Tamás, Szabó Béla. Győr : Győr Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, 2015. 87 p.

Győr vármegye főispánjai, 1849–1950 / Torma Attila. Győr : Dr. Kovács Pál Megyei Könyvtár és Közösségi Tér : Szülőföldünk Győr-Moson-Sopron Megyei Honismereti Egyesület, 2017. 507 p.

Győr városa az I. világháború alatt / Torma Attila. Győr : Dr. Kovács Pál Megyei Könyvtár és Közösségi Tér, 2016. 336 p.

Győr vértanú püspöke, Apor Vilmos / Nagy István. Győr : Győri Egyházmegyei Levéltár, 2012. 535 p. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások ; 16.)

Győr-Bácsa környezetkultúrája / Ferenczi Zoltán, Horváth Gyula János. Győr : Zölderdő Környezetvédő és Szépítő Egyesület, 2016. 103 p.

Győri Egyházmegyei Múzeum / Kolba Judit, Kiss Tamás, Szabó Béla. Győr : Győri Egyházm. Kincstár és Kvt., 2015. 126 p.

A Győri Ipartestület 130 éves története : kezdetektől 2015-ig / Hancz István, Nagy István. Győr : Győri Ipartestület, 2015. 1007 p.

A győri református egyház története / Pataky László. Győr : Hazánk K., 2017. 384 p.

A győri tanítóképzés az első világháború árnyékában / Varga József. Győr : Győr Megyei Jogú Város Levéltára, 2015. 208 p. (Győri tanulmányok füzetek : tudományos közlemények ; 2015/17.)

A győr-ménfőcsanakai Szent Kereszt templom és egyházközség története / Solymos Szilveszter. Győr : Szent Kereszt Plébánia, 2013. 128 p.

Győr-Moson-Sopron megye településeinek címeri és zászlai / [főszerk. Néma Sándor] ; [a bev. tanulmányt írta Bertényi Iván] ; [írta, összeáll. Néma Sándor]. Kemendollár : Akvirál'96, 2013. 344 p. (Magyarország öngazgatási jelképeit bemutató kézikönyvek ; 4.)

Győrsövényház története: 1840-től 1896-ig / Hancz Gábor. Győrsövényház : Egyesület Győrsövényházáért, 2014. 111 p.

Győrszemeréről szeretettel / ...Jakab János írta ; fotókat kész. Radics Gergely, Szabó Béla. Győrszemere : Természet Turista Egyes., 2015. 128 p.

A győrújfalui Krisztus király templom története / Galambos Krisztina. Győrújfalu : Római Katolikus Plébánia, 2013. 105 p.

A Győr-Újváros római katolikus egyház története / Zsebedics József. Győr : Hazánk K., 2016. 220 p.

- „Ha kimegyek a kisbörncsi erdőbe...” : népdalok a XX. századvégi Börncsön / Barsi Ernő. Győr : Magyar Kultúra kiadó, 2015. 146 p.
- A határ két oldalán : visszaemlékezés-morzsa az '56-os forradalmi eseményekről / szerk. Bartha Dénes, Oroszi Sándor. Sopron : Nyugat-magyarországi Egyetem K., 2016. 428 p.
- Hegybeli, albeli, falusi és az új : Nyúl község iskolái / Szabó Beáta. Nyúl : A Mi Iskolánkért Alapítvány : Magyar Kultúra K., 2012. 388 p.
- Helytörténet próban : [Pér] / Polgár Kálmán. Győr : Hazánk kiadó, 2013. 56 p.
- Himód, a szükölködő falu / Gerencsér Péter. Himód : Himód Önkéntes Tűzoltó Egyesülete, 2015. 131 p. (Rábaköz öröksége ; 3.)
- A hivatás bűvöletében / szerk. Kallós Károlyné, Gönczöl Lászlóné. Győr : „Emelj fel emléket” Alapítvány, 2013. 336 p. (Jeles pedagógusok Győr-Moson-Sopron megyében. 4. köt.)
- Hűséggel a katedrán / szerk. Gönczöl Lászlóné, Kallós Károlyné. Győr : „Emelj fel emléket” Alapítvány, 2014. 336 p. (Jeles pedagógusok Győr-Moson-Sopron megyében ; 5. köt.)
- Idősek emlékezete : Nagylózs egykor / gyűjt. és lejegyezte Hajdu Nóra és Szigeti Éva. Nagylózs : Önkormányzat, 2016. 276 p.
- Információgyűjtési segédlet Győr-Moson-Sopron megye falvainak kutatásához / összeáll. Antaliné Hujter Szilvia, Bedő Mónika, Horváth József, Nagy Mária. Győr : Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, 2012. 46 p.
- Az ispotálytól a modern kórházig : a győri kórház 265 éves története / szerző/szerk. Mónus Ágnes. Győr : Petz Aladár megyei Oktató Kórház, 2014. 144 p.
- Isten hajléka az emberek között : a soproni Szent István templom : 1943–2013 / szerk. Reisner Erzsébet. Sopron : Szent István Plébánia, 2013. 112 p.
- Jedlik nyomában a Duna két oldalán / szerk. VF Project & Marketing Kft., Nagy Mónika. Mosonszolnok : Mosonszolnok Község Önkormányzatának képviselő testülete, 2010. 60 p.
- Jezsuita jelenlét Győrben a 17–18. században : tanulmányok a 375 éves Szent Ignác-templom történetéhez / szerk. Fazekas István, Kádár Zsófia, Kökényesi Zsolt. Győr : Szent Mór Bencés Perjelség, 2017. 413 p.
- Jubileumi évkönyv a 130. évfordulóra, 1884–2014. Győr : Pannon-Víz, 2014. 96 p.
- Jubileumi évkönyv a 100. tanév tiszteletére : győri Deák Ferenc Közgazdasági és Informatikai Szakközépiskola : [1915–2015] / [... szerk. Varga Csenge Zsóka]. Győr : Deák Ferenc Közgazdasági és Informatikai Szakközépiskola, 2015. 190 p.
- Kajárpéci személynevek és életfordulók : a Kajárpéci Evangélikus Gyülekezet három évszázada (1692–2000) az anyakönyvek tükrében / Jankovits Béla. [Győr] : Hazánk, [2015]. 127 p.
- A kapuvári egyház története 3. : reménységben / Zsebedics József. Győr : Hazánk kiadó, 2014. 179 p.
- A kapuvári szénsavas ködfürdő : a mihályi-i szén-savhótól a kapuvári Angiológiai Rehabilitációs Központig / Ballagi Farkas. Kapuvár : Kapuvári Kórház Baráti Kör Egyesület, 2014. 159 p.
- Katángkóró : szülőfalum, Győrasszonyfa tiszteletére / Bálint Árpád. [Győrasszonyfa] : Szűz Mária Szent Neve Templom Plébánia Hivatala, [2014]. 270 p., [32] t.
- „Kelj fel, keresztény lélek” : népelemek, imák Jáki Teodóz gyűjtéséből / szerk. Domokos Mária, Németh István. Vámoszabadi : Magyar Kultúra kiadó, 2017. 40 p., kotta, CD
- Kép és kereszténység : vizuális médiumok a közép-korban / szerk. Bokody Péter. Pannonhalma : Pannonhalmi Főapátság, 2014. 309 p.
- Kerékpárral a Fertő tó körül : [Magyarország és Ausztria] / Bodor Péter ; [átd. Szokoly Miklósné, Baláné Szokoly Enikő]. 6. bőv. kiad. Budapest : Frigoria K., 2015. 135 p.
- A kereszt erősíti a gyengét : Boldog Apor Vilmos tevékenysége az üldözöttek védelmében / közread. Soós Viktor Attila. Győr : Győri Egyházmegyei Levéltár, 2015. 234 p. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások ; 21.)
- Ki volt Scherer Gyula? / Varga József. Kapuvár : Kapuvár Város Önkormányzata, 2016. 247 p.
- Kikelet, kikelet... : Győr-Moson-Sopron megye népművészei / fel. szerk. Szalai Zsolt. Győr : Kisalföld Kultúrájáért Egyesület : Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, 2015. 24 p.
- Kisalföld : tájházak, népi épületek, emlékházak / Simányi Frigyes ; fotók Simányi Frigyes, Gebauer Hanga, Nagy Endre. Budapest : Cser K., 2013. 112 p.
- Kisalföld és környéke : kerékpáros útikalauz / összeáll., szerk. Szokoly Miklósné. 2. átdolg. kiad. Budapest : Frigoria K., 2015. 114 p. (Frigoria kerékpártúrák)
- Kisalföldi művészeti lexikon : festők, szobrászok, építészek, műgyűjtők, művészeti írók, művészeti csoportok, egyesületek, galériák : XVI–XXI. század / Salamon Nándor. Vasszilvágy : Magyar Nyugat Könyvkiadó, 2012. 406 p.

Korrajz : családtörténet tükrében / Kiszelka Ferenc. Összevont, bőv. kiad. Mosonmagyaróvár : Mosoni Polgári Kör Közhasznú Egyesület, 2013. 288 p.

Lapok a harminc éves egyesület történetéből, 1985–2015 : [Mosonmagyaróvári Városvédő Egyesület] / szerk. Németh Attila és Füzi Tamás. Mosonmagyaróvár : Mosonmagyaróvári Városvédő Egyesület, 2015. 67 p.

Lássatok feleim... : a középkori Magyarország bencés emlékei / Móser Zoltán. Vámoszabadi : Magyar Kultúra kiadó, 2017. 187 p.

„A lélek erejével” : a Szentlélek-templom felszentelésének 30. évfordulóján / szerk. Benkovich Ferenc, Gaál Barnabás, Tóta Péter Benedek. Győr : Szentlélek Egyházközség, 2017. 184 p.

Lőcsei fehér asszony : legenda és valóság / Barna Attila. Győr : Győr Megyei Jogú Város Levéltára, 2014. 136 p. (Győri tanulmányok füzetek : tudományos közlemények ; 16.)

Magvető nyomdokain / szerk. Gönczöl Lászlóné, Kallós Károlyné. Győr : „Emelj fel emlékt!” Alapítvány, 2015. 352 p. (Jeles pedagógusok Győr-Moson-Sopron megyében ; 6. köt.)

„Magyarország csillaga” Széchenyi István : 225 éve született a sopronnyéki kerület ’48-as képviselője : rövid pályakép / Csorba László. Sopron : Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 2017. 116 p.

Magyaróvári Majorok / Timár Lajos és Majorok krónikája : az élhető városrészt közösségi élete napjainkig : 2. rész / összeáll. Németh Béla. 2. bőv. kiad. Mosonmagyaróvár : Majoroki Polgári Kör, 2015. 111 p.

Malomsok évszázadai képekben / H. Szabó Lajos. Pápa : Malomsoki Baráti Kör, 2012. 225 p.

Második telekkönyv : zweytes Grundbuch : 1554–1580 / sajtó alá rend., bev. Dominkovits Péter ; német ford. Dominkovitsné Szakács Anita. Sopron : MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 2015. 177 p.

Mayrhofer József : Győr első fényképésze / közread. Perger Gyula ; szerk. Arató György, Csillag Dóra, Nemes Gábor. Győr : Győri Egyházmegyei Levéltár, 2017. 280 p. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások)

Mecser története : egy falu az ómega ölelésében / Thullner István, Tuba László. Mecser : Ladikos Közhasznú Alapítvány, 2014. 148 p.

Megörzött pillanatok : fotóalbum [Enese] / összeáll. Mesterházy József. Enese : Önkormányzat, 2013. 96 p.

Menekülésem naplója 1956–57-ből / Galambos Levente. Feketeedő : Mosonvármegye Lap- és K., 2012. 124 p.

„... Mert irgalma örökkévaló” : tanulmánykötet, 2015–2016 / szerk. Lukácsi Zoltán, Martos Levente Balázs. Győr : Győri Hittudományi Főiskola, 2016. 227 p.

Mesélő képek : Kópháza története képekben / írta és szerk. Póczáné Németh Alojzia. [S.l.] : [s.n.], [201?]. 104 p.

Mesterségük művészei / szerk. Gönczöl Lászlóné, Kallós Károlyné. Győr : „Emelj fel emlékt!” Alapítvány, 2017. 320 p. (Jeles pedagógusok Győr-Moson-Sopron megyében ; 8. köt.)

Moson évszázadai : tanulmányok és kismonográfia Moson település és Moson vármegye múltjából a kezdetektől 1946-ig / főszerk. Thullner István, Tuba László. Mosonmagyaróvár : Mosonmagyaróvár Város Önkormányzata : Mosoni Polgári Kör, 2010. 536 p.

Moson vármegye képeslapokon / Kovács Imre. [Budapest] : [Rectus Kft.], [2017]. 207 p.

A mosoni zsidóság emlékezete, I–II. / Kovács Sándorné Back Irén. Feketeedő : Mosonvármegye Lap- és K., 2016. 1. köt. 339 p., 2. köt. 304 p.

A mosoni zsidóság emlékezete, III. könyv : kiegészítések / Kovács Sándorné Back Irén. Feketeedő : Mosonvármegye Lap- és K., 2016. 255 p.

Mosonmagyaróvár régi fényképeken, képeslapokon I. / [írta és szerk. Ferencz Tibor]. Mosonmagyaróvár : Ferencz Tibor, 2017. 80 p.

Mosonmagyaróvár vendéglátásának története, 1900–1989 / írta és szerk. Ferencz Tibor. Mosonmagyaróvár : Ferencz Tibor, 2016. 104 p.

A mosonszentmiklósi templom és plébánia története / Békefi Ádám. Mosonszentmiklós : Római Katolikus Egyházközség, 2015. 156 p.

Múltidéző : XX. századi pillanatképek Agyagosszergény történetéből / szerk. Szalai Viktor. Agyagosszergény : Közi Horváth József Népfőiskola, 2016. 79 p.

Múltunkra építjük jövőnket : megemlékezés plébánosainkról, tanítóinkról / szerk. Póczáné Németh Alojzia, Szalai Istvánné, Szalai Viktor. Agyagosszergény : Közi Horváth József Népfőiskola, 2013. 50 p.

Műtárgyak a fraknoi Esterházy-kincstárból az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében : thesaurus domus Esterhazyanae I. / [szerk. és a bev. tanulmányokat írta Szilágyi András] ; [bibliogr. és mutató Bardoly István, Haris Andrea]. Budapest : Iparművészeti Múzeum, 2014. 351 p.

- Nagycenk : a legnagyobb magyar, gróf Széchenyi István faluja** / szerk. Keszei István. Nagycenk : Friends of Europe Egyesület, 2014. 51 p.
- Nagycenk a történelem viharában** / szerk. Szabó Attila. 2. bőv. kiad. Nagycenk : Simon Péter, 2012. 212 p. (Nagycenki füzetek ; 7)
- Negyvenen innen, negyvenen túl! : a 40 éves Lajtha László Néptáncgyűttes jubileumi kiadványa** / [... összeáll. közrem. a Lajtha László Néptáncgyűttes tagjai]. Sopron : Szabó Péter, 2012. 80 p.
- „Nemes” Völcsей : fejezetek és dokumentumok a község történetéből** / Békési István. Völcsей : Völgyi László Könyvnyomdája, 2017. 235 p.
- A nemeskéri evangélikus egyházközség története** / írta és szerk. Tóth Csaba. Lenti : Szerző, 2014. 50 p.
- Nemzeti sírkert Sopron** / szerk. Vörös Ákos. Sopron : Sopron Lions Club, 2017. 223 p.
- Népzenei barangolás a Rábaközben** / Horváth Győző. Vámoszabadi : Magyar Kultúra K., 2017. 222 p.
- Nyúli útravaló** / írta Szűcs Mihály. Nyúl : Nyúl Községi Önkormányzat, 2014. 163 p.
- Oslói : a Rábaköz ősi kegyhelye** / Varga József. Oslói : Általános Iskola Oslói „Gyermekeinkért Alapítvány”, 2015. 132 p. (Rábaköz öröksége ; 4.)
- Örökül hagyva : Jánossomorja régen és ma : fotóalbum** / szerk., a képeket vál. Balsay Sándor et al. Jánossomorja : Jánossomorja Kultúrájáért Közalapítvány, 2013. 100 p.
- A Pannonhalmi Bazilika felújítása** / szerk. Varga Mátyás. Pannonhalma : Bencés K., 2012. 95 p.
- Pax : Pannonhalmi Főapátság : A.D. 996 : a pannonhalmi világörökségi helyszín és környéke.** [Pannonhalma] : Pannonhalmi Főapátság, [2016]. 32 p.
- Pendelyes [Néptáncgyűttes] 25** / szerk. Herr József, Varjaskéri Anita és Sipos Ferenc. Sopron : Soproni Pendelyes Kulturális Egyesület, 2016. 64 p.
- Peresztegről hoztam** / Békési István. Győr : Békési István, 2013. 286 p.
- Péterd története** / Czepek Gyula és Wágenhoffer Gergely. Péterd : Szerző, 2015. 203 p.
- A Petz János Gottliebnek tulajdonított XVII. századi soproni krónika = Die Johann Gottlieb Petz zugeschriebene Ödenburger Chronik aus dem 17. Jahrhundert** / közread. Dominkovitsné Szakács Anita. Sopron : MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 2016. 213 p. (Sopron város történeti forrásai. C sorozat ; 6.)
- Primus inter omnes : tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára** / szerk. Arató György, Nemes Gábor, Vajk Ádám. Győr : Győri Egyházmegyei Levéltár, 2016. 871 p. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások ; 25.)
- A Rábaköz települései : települési értékek, értékes települések a Rábaközben** / Győr : Győr-Moson-Sopron Megyei Falusi Turizmus Egyesület, 2015. 153 p.
- Rábaközi néphagyomány : gyűjtőútjaim gyöngyszemei** / Horváth Győző. Győr : Magyar Kultúra kiadó, 2012. 309 p.
- A reform útján : a katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon** / Fazekas István. Győr : Győri Egyházmegyei Levéltár, 2014. 349 p. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások ; 20.)
- A reformáció kincsei, 1. köt. : A Magyarországi Evangélikus Egyház** / szerk. Kollega Tarsoly István, Kovács Eleonóra. Budapest : Tarsoly K., 2015. 352 p.
- Rónaföld : Császárret, Franckpuszta, Hársfamajor, Gulyaállás, Rónafőpuszta, Mosonrónafő, Újrónafő** / szerk. Szentkúti Károly, Kelemen Jenő Benjámin. Újrónafő : Önkormányzat, 2015. 247 p.
- A selmecbányai főiskola hősi halott hallgatói : 1914–1921** / ífj. Sarkady Sándor. Sopron : Nyugat-Magyarországi Egyetem, 2014. 210 p.
- Séták Sopronban : ... ahogy az idegenvezető látja a várost** / [a várost bemutató idegenvezetők Krisch Magdolna, Kirsch András] ; [fotó Németh Béla]. [Sopron] : Escort Tourist, 2012. 69 p.
- Sopron és az egyetemi karok vértelen forradalma, 1956 : „fotókönyv apám és mindazok emlékének, akik hittek ’56 szent eszméiben”** / Ifj. Sarkady Sándor. Sopron : Erfaret Nonprofit Kft., 2016. 176 p.
- A soproni Storno család munkássága és műgyűjteménye : egy művészcsalád története** / Grászli Bernadett, Kiss Melinda. Sopron : Soproni Múzeum Alapítvány, 2013. 115 p.
- Száz éves Győr-Gyárvaros munkástelepe, 1917–2017** / [írta és szerk. Harsányi Attila]. [Győr] : Harsányi Attila, 2017. 119 p.
- Széchenyi és a mezőgazdaság : tanulmány** / Szentkúti Károly. Nagycenk : Országos Széchenyi Kör, 2016. 143 p.
- Széchenyi Pál érsek emlékezete : adalékok az életúthoz és a nagycenki múmia vizsgálatának eredményei** / szerk. Kristóf Lilla Alida és Tóth Vilmos. 2. bőv. kiad. Győr : Győri Hittudományi Főiskola, 2015. 219 p.
- Széchenyiek nyughelye : nagycenki temető** / Szentkúti Károly. Nagycenk : Nagycenk Nagyközség Önkormányzata, 2014. 32 p.

- Szellemi kincsek őrzői** / szerk. Kallós Károlyné, Gönczöl Lászlóné. Győr : „Emelj fel emlék” Alapítvány, 2012. 320 p. (Jeles pedagógusok Győr-Moson-Sopron megyében ; 3. köt.)
- Szemelvények Kóny múltjából II. : 1228–2014** / fel. szerk. Boros István. Kóny : Kóny Község Önkormányzata, 2014. 183 p.
- Szemelvények Rábapatonna múltjából** / írta és szerk. Burján Imre. Rábapatonna : Rábapatonna Község Önkormányzata, 2017. 173 p.
- A szent király, lovagkirály : a Szent László-herma és a koponyaereklje vizsgálatai** / szerk. Kristóf Lilla Alida, Lukácsi Zoltán és Patonay Lajos. Győr : Győri Hittudományi Főiskola, 2017. 247 p.
- A Szent Korona Sopronban : nemzeti kincsünk soproni emlékhelyei : Mollay Károly (1913–1997) emlékére** / Pálffy Géza. Sopron : Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára ; Budapest : MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2014. 103 p.
- A Szent László-herma** / Kiss Tamás, Szabó Béla, Székely Zoltán. Győr : Győr Egyházmegyei Vagyonkezelő Központ, 2017. 66 p.
- Szent Márton és Pannónia : kereszténység a római világ határán : Pannonhalma, Apátsági Múzeum, 2016. június 3.–szeptember 18., Szombathely, Iseum Savariense, 2016. június 3.–november 30.** / szerk. Tóth Endre, Vida Tivadar, Takács Imre ; [a tanulmányok szerzői: Adamik Tamás et al. ; [közread. a] Pannonhalmi Apátság, Savaria Múzeum. Pannonhalma ; Szombathely : Pannonhalmi Főapátság : Savaria Múzeum, 2016. 327 p.
- Szigeti emberek lelki gondozása az elmúlt évszázadokban** / Zsebedics József. Győr : Hazánk kiadó, 2012. 236 p.
- Szigetközi krónika** / Timaffy László. 3. bőv. kiad. Győr : Hazánk K., 2016. 221 p.
- Szórakozás és mindennapok az 1930–40-es évek szigetközében** / írta és szerk. Cseri Dávid, fotók Cseri Antal. Győr : Cseri Dávid, 2013. 102 p.
- Szóval, tettel : Rómer Flóris Ferenc élete és munkássága, 1815–1889** / Valter Ilona. Budapest ; [Vác] : [Duna-Mix Kft.], 2015. 58 p.
- Születő hagyomány, élő kultúra** / szerk. Szabó Attila. Nagycenk : Simon Péter, 2012. 127 p. (Nagycenki füzetek, 9.)
- Tanulmányok a Kisalföld múltjából** / szerk. Néma Sándor. Győr : Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Győri Levéltára, 2012. 191 p. (Kisalföldi Szemle ; 4/1.)
- Tárnokréti, Rábcakapi hídjai : (vízek elválasztanak, hidak összekötnek)** / Nagy Ferenc. Tárnokréti : Tárnokréti Községért Közalapítvány, 2016. 57 p. (Helytörténet ; 1.)
- Templomaink tegnap és ma : Győr-Moson-Sopron megye templomépítészete, 1897–2014** / szerk. és tanulm. írta Hartmann Gergely. Győr : Győr-Moson-Sopron Megyei Építész Kamara, 2016. 149 p.
- Tett és példa : jubileumi kötet** / szerk. Szabó Attila. Nagycenk : Simon Péter, 2013. 156 p. : ill. (Nagycenki füzetek, 2060–1425 / szerk. Szabó Attila. Nagycenk : Simon Péter, 2013. 156 p. (Nagycenki füzetek ; 10.)
- Tollvonások a győri németiség életéből** / Ferenczi Tamás. Győr : Dr. Kovács Pál Megyei Könyvtár és Községi Tér, 2014. 151 p.
- Tóth Ernő evangélikus kántortanító élettörténete, 1905–1997** / írta és szerk. Tóth Csaba. Lenti : Szerző, 2012. 91 p.
- Több száz évet élttem : Lipót község élete az 1930-as években** / Vályk István. Lipót : Lipót Község Önkormányzata, 2016. 319 p.
- Történelmi látkép egy nyugat-dunántúli kávéházából = The historical landscape from a coffeehouse in Western Hungary** / Frank Schubert. Csorna : Rábaközi Helytörténet-kutatók Társulata, 2016. 58 p.
- Történelmi tükörképek : Szil község 20. századi képes kalauza** / írta és szerk. Horváth Győző. Szil : Önkormányzat, 2014. 98 p.
- Történet, nyelv, kultúra : korábbi és újabb írások Nyúlról** / Ábrahám Imre. Nyúl : Nyúl Községi Önkormányzat, 2015. 174 p.
- Az újabbkori Magyarország földrajzi-történelmi ismertetése : Moson vármegye** / Bél Mátyás. Mosonmagyaróvár : Mosonvármegyei Lap- és K., 2013. 131 p.
- Az utolsó magyar katonai lovag** / Sipos Sándor. Győr-Ravaszd : Béla Kútja Kult. Egyes., 2015. 239 p.
- Az utolsó nárciszok : a Soproni Széchenyi István Gimnáziumban eltöltött negyvenkét évem emlékére** : [adalékok a soproni Széchenyi István Gimnázium XX. századi történetéhez] / Baranyai Lenke. Sopron : Machatsek Alapítvány, 2014. 344 p.
- Vadosfa a periféria centruma** / Gerencsér Péter. Vadosfa : Hang-Tér-Kép Kulturális és Népfőiskolai Egyesület, 2015. 132 p. (Rábaköz öröksége ; 5.)
- A vándorapostol : Jáki Sándor Teodóz OSB emlékezete** / fel. szerk. Cs. Varga István. Győr : Arrabona-Art, 2014. 373 p.
- Vásárosfalu : a Linkó menti község / Prátser András. Vásárosfalu : Civil Pont Egyesület, 2015. 132 p. (Rábaköz öröksége ; 6.)**

Vásárosfalu őseinktől napjainkig / Ér Pál. Vásárosfalu : Vásárosfalui Hagyományörző Ifjúsági Társaság, 2014. 189 p.

Vásárterek, piachelyek Győrben a 19. század közepétől a rendszerváltozásig / Torma Attila. Győr : Hazánk K., 2012. 173 p.

A vasfüggöny két oldalán : élettörténeti elbeszélések a magyar-osztrák határvidéken / Molnár Csilla. Sopron : NYME K., 2013. 241 p.

Végtelen pályatérben / szerk. Gönczöl Lászlóné, Kallós Károlyné. Győr : „Emelj fel emlék!” Alapítvány, 2016. 304 p. (Jeles pedagógusok Győr-Moson-Sopron megyében ; 7. köt.)

Vitnyéd : a kenyeretlen falu / Fekete Bálint. Vitnyéd : Énekes L. Hagyományörző Egyes., 2015. 132 p. (Rábaköz öröksége ; 7.)

Összeállította: *Némáné Kovács Éva*

HELYREIGAZÍTÁSOK

1. Folyóiratunk 2018. 2. számának 9. oldalán a *Kitüntetett honismerők* cím alatt egy személy- és egy egyesületnév hibásan jelent meg. A *Magyar Arany Érdemkereszt*-tel kitüntetett jeles néprajzkutató és a honismereti mozgalomban régi társunk neve helyesen: Hortiné Dr. Bathó Edit, *Az Év Tolna Megyei Civil Szervezete, 2017* címmel kitüntetett közösség neve pedig helyesen: Tolna Megyei Egyed Antal Honismereti Egyesület.

2. Lapunk ugyanazon számának 111. oldalán *Az Év Hala, a balin* című cikk alá a szerzők neveit nem az általuk kért, hanem ábécésorrendben írtuk. A nevek sorrendje a szerzők kérésére: *Nyeste Krisztián–Antal László*.

Az érintettektől szíves elnézést kérünk! (A szerk.)

Megrendelőlap

Megrendelem a Honismeret című folyóiratot példányban.

Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: irányítószám:

Cím:

...

Az előfizetés díja egy évre: 1980,-Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismeret Szövetség címére visszaküldeni:

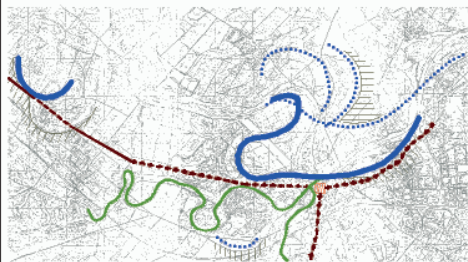
1370 Budapest, Pf. 364. Tel./fax:327-77-61

Dátum:

aláírás

JELMAGYARÁZAT:

		élővíz		a római út fellelt szakasza
		elhagyott medervonalak		római út feltételezett vonala
		élővízzel átöblíthető holtág		korabeli utak
		szélső mederhelyzetet rögzítő tanú-partok		történelmi településmag

Feltételezett mederállapotok a római korban

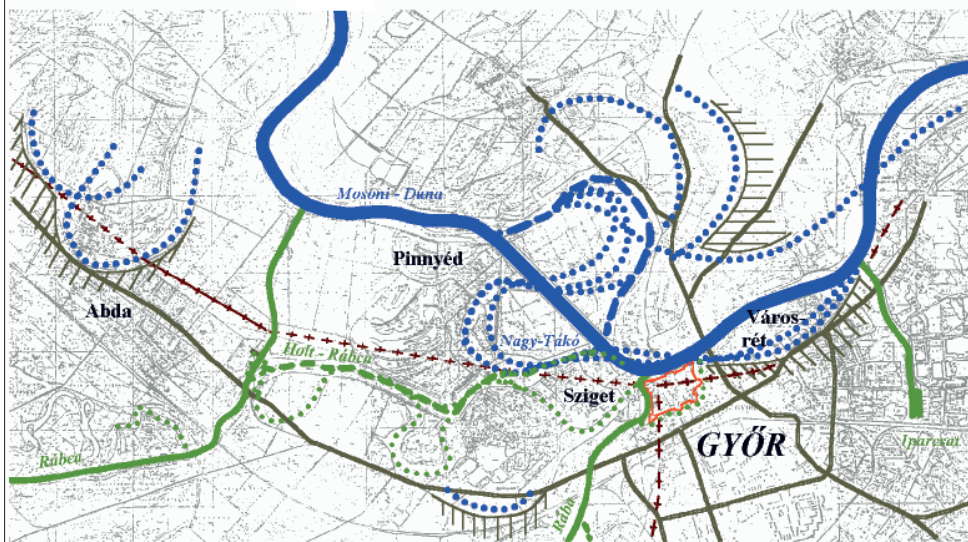
16. század (Hufnagel-metszet alapján)

17.-18. század

1880-as folyószabályozások után

1985-től napjainkig

*Medervándorlási vizsgálat Győr térségében
(A szerző saját munkája, Somfai Attila cikkéhez)*

560 Ft

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA
EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

nka
Nemzeti Kulturális Alap

